

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΙΛΤ. Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΖΙΑΚΑΣ
ΚΑΙ Η ΣΥΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ
ΣΤΟΥΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Γ' ΕΚΔΟΣΗ 2008

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1979-1982

Πρόεδρος	: Κωνσταντίνος Βαβούσκος
Αντιπρόεδρος	: Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιός
Γεν. Γραμματεύς	: Χρίστος Λαμπρινός
Επίτιμος Γεν. Γραμματεύς	: Ιωάννης Βασδραβέλλης
Ταμίας	: Αθανάσιος Κωνσταντινίδης
Έφορος Βιβλιοθήκης	: Φώτιος Πέτσας
Σύμβουλοι	: Απόστολος Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Χουλιβάτος Ιωάννης Αγγελίδης

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

Πρόεδρος	: Νικόλαος Μέρτζος
Αντιπρόεδρος	: Χαράλαμπος Νάσλας
Γεν. Γραμματεύς	: Χαράλαμπος Παπαστάθης
Ταμίας	: Θεόδωρος Δαρδαβέσης
Έφορος Βιβλιοθήκης	: Ιωάννης Κολιόπουλος
Σύμβουλοι	: Κωνσταντίνος Βαβούσκος Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά Αθανάσιος Καραθανάσης Βασίλειος Πάππας

© Copyright: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Β' ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1981
Γ' ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

ISBN:978-960-7265-48-7

**Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΖΙΑΚΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ
ΣΤΟΥΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ**

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΙΛΤ. Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΖΙΑΚΑΣ
ΚΑΙ Η ΣΥΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ
ΣΤΟΥΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Γ' ΕΚΔΟΣΗ 2008

ΜΗΝΥΜΑ ΤΟΥ ΝΟΜΑΡΧΟΥ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Ο Θεόδωρος Ζιάκας είναι εμβληματική μορφή του μαχομένου Μακεδονικού Ελληνισμού. Υπήρξε ο τελευταίος αρματολός στο αρματολίκι Γρεβενών που διήρκεσε τριακόσια χρόνια και κατά τα τελευταία 150 περίπου χρόνια ανήκε στην πολεμική φάρα των Ζιακαίων. Περιελάμβανε εξακόσια χωριά στις επαρχίες Γρεβενών, Βεντζίων, Ανασελίτσης και Κονίτσης, διέθετε 1.700 Μακεδόνες πολεμιστές, εισέπραττε πλούσια έσοδα και ήλεγχε στρατηγικά περάσματα από – και προς – τη Δυτική Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Κατά τις ενδιάμεσες ελληνικές επαναστάσεις τα όριά του και, προσωρινά, η εξουσία του αρματολού του μεταβάλλονταν.

Οι Ζιακαίοι αλληλοδιάδοχοι αρματολοί των Γρεβενών Γερο-Ζιάκας, Γιαννούλας Ζιάκας και Θεόδωρος Ζιάκας πρωταγωνίστησαν επί έναν αιώνα σε όλους τους κορυφαίους αγώνες του Γένους από το 1770 μέχρι και το 1878: ορλωφικά, εξέγερση του παπα-Θύμιου Βλαχάβα στη Θεσσαλία, συγκρούσεις με τον Αλή πασά Τεπενλελή, Εθνεγερσία 1821, επανάσταση του 1854 και επανάσταση του 1878. Ανήκουν, συνεπώς, στην Ιστορία του Νεότερου Ελληνισμού. Το Δημοτικό Τραγούδι στα χείλη του ελληνικού Λαού υμνεί τα κατορθώματά τους και τα παθήματά τους. Η λαϊκή παράδοση διατηρεί ζωντανό τον θρύλο τους, τα τοπωνύμια συντηρούν την μνήμη τους και οι «ενθυμήσεις» στο περιθώριο των εκκλησιαστικών βιβλίων τους μνημονεύουν.

Ο Θεόδωρος Ζιάκας έφτασε στο αποκορύφωμα της δόξας του και πέρασε στην περιοχή του μύθου όταν, τέλη Μαΐου 1854, στο οχυρό χωριό Σπήλαιο Γρεβενών αντιμετώπισε με εξαιρετική ανδρεία τα ισχυρά τακτικά στρατεύματα των Οθωμανών, το πυροβολικό τους και τα άγρια στίφη των ατάκτων μπασιμπουζούκων που οι πασάδες της Αρτας και των Ιωαννίνων και ο σύλχητάρ αγάς των Γρεβενών εξαπέλυαν νύχτα-μέρα εναντίον του επί τρία νηοχήμερα. Δεν ντρόπιασε ούτε ντροπιάστηκε. Όταν κάθε πια αντίσταση υπερέβαινε τα ανθρώπινα όρια και όλα τα πολεμοφόδια είχαν εξαντληθεί, αρνήθηκε να παραδοθεί. Έσωσε την τιμή του και την τιμή των πολεμιστών του, τα παλικάρια του με τα όπλα τους, τα γυναικόπαιδα και τα κοπάδια αποχωρώντας αγέρωχος υπό τον θαυμασμό των εχθρών στην ελεύθερη Ελλάδα.

Ο βίος και οι εθνικοί αγώνες των Ζιακαίων είχαν περάσει στο Δημοτικό Τραγούδι και στη λαϊκή παράδοση, με κορυφαίο τον Θεόδωρο, αλλά δεν είχαν καταγραφεί αυθεντικά ποτέ μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα. Αντίθετα οι ολιγοστές καταγραφές ήσαν αποσπασματικές, κατάφορα ελλειμματικές και κατά κανόνα κραυγαλέα λανθασμένες ιδιαίτερα στις μεγάλες ελληνικές εγκυκλοπαίδειες! Το ασυγχώρητο κενό της εθνικής μνήμης αναπλήρωσε το 1961 ο ακάματος και εμβριθής Γρεβενιώτης φιλόλογος Μιλτιάδης Ι. Παπαϊωάννου καθηγητής στο Πειραματικό Σχολείο της Θεσσαλονίκης που, μετά πολύχρονη – και επί τόπου – έρευνα δημοσίευσε εμπειριστατωμένη επιστημονική μελέτη αποκαθιστώντας την ακίβδηλη Αλήθεια. Την μελέτη του αυτή επανεξέδωσε και διέδωσε πανελλαδικά το 1981 η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών όπου εξαντλήθηκαν πλέον όλα τα αντίτυπα.

Τιμώντας, ως οφείλει, τη μνήμη του Θεοδώρου Ζιάκα και τη μεγάλη συμβολή του Λαού των Γρεβενών η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών το Σάββατο 7 Ιουνίου 2008, κάλεσε ως ομιλητή τον σεβαστό Πρόεδρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών Νικόλαο Ι. Μέρτζο, επιφανή Ακρίτα Μακεδόνα, δημοσιογράφο, συγγραφέα, ανυποχώρητο προφητικό υπερασπιστή της Μακεδονίας μας και αναμορφωτή του ιστορικού Νυμφαίου. Είναι ο Δάσκαλός μας. Χάρη στη συμβουλή του η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών επανεξέδωσε, μέσω της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, το έργο του αιμνήστου Μ. Ι. Παπαϊωάννου και το μοιράζει αντίδωρο στις νέες γενεές με την πεποίθηση ότι ο Θεόδωρος Ζιάκας θα εμπνεύσει τους νεαρούς Μακεδόνες και, δια βίου, θα τους οδηγεί αλάνθαστα στην υπεράσπιση της Πατρίδας. Το *άλας* δεν έχει μωρανηθεί. Εμείς οι Μακεδόνες κρατούμε.

Ο ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Δημοσθένης Κουπτσίδης

ΔΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΣΑΝ ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Κοντεύουν είκοσι χρόνια από τότε που κυκλοφόρησε η ιστορική αυτή μελέτη σε α΄ έκδοση—δημοσιεύτηκε το 1961 στο περιοδικό «Χρονικά» του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κυκλοφόρησε και σε άναπτυπο. Θέλω να πιστεύω πώς το βιβλίο αυτό ύπηρξε η μοναδική ολοκληρωμένη μελέτη σχετικά με την προσωπικότητα του Ζιάκα και την επανάσταση του 1854 στη Δυτική Μακεδονία και ειδικότερα την περιφέρεια Γρεβενών, και οι περισσότεροι, από όσους έγραψαν από τότε για τη ζωή και τη δράση του Θεοδώρου Ζιάκα και για τα επαναστατικά γεγονότα του 1854 στην περιφέρεια Γρεβενών, στη δική μου εργασία στηρίχθηκαν. Μάλιστα η εργασία του καθηγητή του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων Στέφ. Παπαδόπουλου, που είναι άφηρεωμένη στην επανάσταση του 1854 και του 1878 στη Μακεδονία, σε ότι άφορα εκείνη του 1854 στην περιφέρεια Γρεβενών, στηρίχθηκε σχεδόν άποκλειστικά στη δική μου εργασία.

Μά εκείνο, για το οποίο αισθάνομαι ιδιαίτερη χαρά και ίκανοποίηση, είναι ότι η μελέτη μου για το Ζιάκα έγινε άφορμή να γνωρίσουν και να άγαπήσουν την προσωπικότητα του Ζιάκα οι συμπατριώτες μου, οι κάτοικοι της περιφέρειας Γρεβενών, που ίσαμε τότε, δηλ. ως την εποχή της δημοσίευσης της μελέτης μου, δέν ήξεραν σχεδόν τίποτα γι' αυτόν κι επικρατούσε πολλή σύγχυση όχι μόνο για τη δράση του αλλά και για την εποχή άκόμα, που έζησε. Και κορυφαία εκδήλωση αυτής της άγάπης τους και του ενδιαφέροντός τους για το Ζιάκα ύπηρξε η ζωντανή άναπαράσταση των γεγονότων του 1854 στους τόπους, όπου αυτά εξέλιχτηκαν, πάνω στους άπότομους και άπόκρημνους βράχους του Σπηλαίου, κατά το 1973, με συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής—κι άς άπαξίωσαν οι άρμόδιοι να στείλουν μιá άπλή πρόσκληση σε κείνον που τους έδωσε την ευκαιρία να οργανώσουν αυτή την εκδήλωση.

Ήδη το βιβλίο μου κυκλοφορεί σε β΄ συμπληρωμένη έκδοση και διότι η α΄ έκδοση εξαντλήθηκε από καιρό και δέν είμαι σε θέση να ανταποκριθώ στις πάμπολλες αιτήσεις, ιδίως μεταξύ των νεωτέρων, να τους δώσω το βιβλίο μου, μά, περισσότερο, γιατί πολλά καινούρια στοιχεία έχουν βρεθεί, που αναφέρονται στη δράση του Ζιάκα τόσο κατά την επανάσταση του 1854—ιδίως σημαντικά στοιχεία είναι εκείνα, που αναφέρονται στη δράση του Ζιάκα στη Θεσσαλία, πριν άκόμα περάσει στην περιφέρεια Γρεβενών—όσο και τη μεταγενέ-

στερη τοῦ 1878. Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο, πὸν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, εἶναι ὅτι στὴν ἔκδοση αὐτὴ παρατίθενται καὶ πολλὲς φωτογραφίες, παρμένες ἀπὸ τοὺς τόπους, ὅπου διαδραματίσθηκαν τὰ γεγονότα τοῦ 1854, πὸν ὀφείλονται στοὺς ἐξαιρετοὺς συμπατριῶτες καὶ φίλους κ.κ. Γεώργιο Σαμαρᾶ καὶ Ἄγγελο Τζήρο, μαριῶδεις ἐρασιτέχνες φωτογράφους, καθὼς καὶ τῆ συνάδελφο δ. Ἄννα Βαβρίτσα. Σὲ ὅλους ἐκφράζω τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες, ὅπως ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸ φίλο ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρέα Βαβρίτσα, πὸν μὲ βοήθησε νὰ βρῶ τὰ σημερινὰ ὀνόματα τῶν χωριῶν τῆς Θεσσαλίας, πὸν ἀναφέρονται στὴ δράση τοῦ Ζιάκα κατὰ τὸ 1854, καθὼς καὶ σὲ ὅ,τι ἀναφέρεται στὶς τοποθεσίες τοῦ Σπηλαίου, μὰ καὶ ὁ ἴδιος κατάγεται ἀπὸ τὸ χωριό, τὸ Σπήλαιο, ὅπου ἐξελίχθηκαν κυρίως τὰ γεγονότα τοῦ 1854.

Ἐλπίζω ὅτι ἡ καινούρια αὐτὴ ἔκδοση θὰ φωτίσει καὶ θὰ ὀλοκληρώσει περισσότερο τὴν προσωπικότητα τοῦ Ζιάκα, μὰ καὶ τὰ γεγονότα τοῦ 1854 στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, καὶ θὰ τύχει τῆς ἴδιας ἐννοικῆς ὑποδοχῆς μὲ τὴν προηγούμενη.

Στὴν Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, πὸν εἶναι γνωστὴ ἡ τεράστια συμβολὴ της στὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη τῆς Μακεδονίας καὶ πὸν μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ νὰ συμπεριλάβει στὶς ἐκδόσεις της τὴ μελέτη μου αὐτὴ, ἐκφράζω τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες.

Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΖΙΑΚΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΤΟΥΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

1. Ο Θεόδωρος Ζιάκας ανήκει σε μιὰ μεγάλη και ισχυρή αρματολική οικογένεια τῶν Γρεβενῶν, ποὺ πρόσφερε πολὺ μεγάλες ὑπηρεσίες στοὺς ἐθνικοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες. Οἱ ὑπηρεσίες της ἀρχίζουσι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, ἴσως καὶ νωρίτερα, καὶ συνεχίζονται σχεδὸν ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου.

Ἡ οἰκογένειά του καταγόταν ἀπὸ τὸ Μαυρονόρος¹, μικρὸ καὶ ἀσήμαντο χωριουδάκι μὲ 40-50 οἰκογένειες σήμερα, μὰ ποὺ ὡς τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα παρουσίαζε ἀξιόλογη ἐμπορικὴ κίνηση μὲ ἐβδομαδιαία ἀγορὰ γιὰ τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγὰς τῶν κατοίκων τῶν γύρω χωριῶν καὶ ἐτήσια μεγάλη ἐμποροπανήγυρη, ποὺ συγκέντρωνε κόσμον ἀπὸ τὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπειρο, τὴ Θεσσαλία καὶ ἀκόμα μακρύτερα καὶ εἶχε μεγάλη κίνηση ἀγοραπωλησίας μεγάλων καὶ μικρῶν ζώων². Ἀκόμα καὶ σήμερα δείχνουν στὸν περίεργο ἐπισκέπτη τὴ θέση, ὅπου γινόταν ἡ ἀγορὰ καὶ ἡ ἐμποροπανήγυρη. Εἶναι στὴ θέση «Ἀργαστήρια»³, στὸ νότιο μέρος τοῦ χωριοῦ, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ χωριοῦ Μαυραναῖοι. Σήμερα εἶναι χωράφια. Ἡ παροιμία «σὰν οἱ γκαβοὶ στὸ Μαυρονόρος», ποὺ μεταφορικὰ σημαίνει πυκνὴ συρροὴ κόσμου σ' ἓνα μέρος, ἔχει τὴν ἀρχὴ της στὶς καλὲς μέρες τοῦ Μαυρονόρους, ὅταν, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐβδομαδιαίας ἀγορᾶς καὶ τῆς ἐμποροπανήγυρης, συνέρρεαν ἐκεῖ παντὸς εἴδους ἄνθρωποι, κυρίως ζητιάνοι καὶ γενικὰ ἀνίκανοι γιὰ ἐργασία, γιὰ νὰ ζητιανέψουν.

1. Ὅτι ἡ οἰκογένεια Ζιάκα καταγόταν ἀπὸ τὸ Μαυρονόρος καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Τίστα, τὸ σημερινὸ χωριὸ Ζιάκας, δὲ χωρεῖ καμιὰ ἀμφιβολία. Ὅλες οἱ γραπτὲς πηγὲς ἀλλὰ καὶ ἡ προφορικὴ παράδοση εἶναι σύμφωνες σ' αὐτό. Ἀκόμα καὶ ὁ φίλος γιατρὸς Ἄντ. Μαργαρίτης μοῦ ἔλεγε ὅτι εἶχε ἀκουστὰ ἀπὸ τὸν παπποῦ του, ποὺ πέθανε τὸ 1923 σὲ πολὺ βαθιὰ γεράματα καὶ ἐπομένως εἶχε προλάβει τὸ Ζιάκα, ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὸ Μαυρονόρος. Βλ. σχετικὰ *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ (Μ.Ε.Ε.)*, ΙΒ', 47, Κ. Κρυστάλλη, Ἔπαντα, Β', 153 (ἐκδ. Βασιλάτου), Χρ. Ἐνισελίδου, *Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της*, Ἀθήναι 1951, 119. Ἄλλο ζήτημα ἂν μετοίκησε ἀργότερα ἡ οἰκογένεια Ζιάκα στὴν Τίστα, καὶ ἂν, ὅπως εἶναι σχεδὸν βέβαιον, γεννήθηκε ἐκεῖ ὁ Θεόδωρος Ζιάκας.

2. Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, Α', 104, ὅπου μᾶς λέγει ὅτι στὸ Μαυρονόρος γινόταν ἀξιόλογος ἐμπορικὴ κίνησις, ἥτις ἐκράτει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἄλῃ πασσᾶ. Βλ. ἐπίσης *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Ἐκδοτικὴ, ΙΑ', 172-73, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἄλῃ πασσᾶς προσπάθησε νὰ ἀνταγωνισθεῖ τὴν ἐμποροπανήγυρη τοῦ Μαυρονόρους, ἰδρύνοντας ἀντίστοιχον πανηγύρι στὰ Γιάννινα χωρὶς ἐπιτυχία.

3. Ἡ λέξις «ἀργαστήριον» (ἐργαστήριον) στὴν περιφέρειά μας σήμαινε κυρίως ἐμπορικὸ κατάστημα, ὅπου πωλοῦνταν ὅλα τὰ εἶδη ἀπὸ ὑφάσματα μέχρι εἶδη μπακαλικῆς.

Κατὰ τὴν παράδοση ἡ ἀγορὰ καταργήθηκε, γιατί δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἀσφάλεια γιὰ τὸν κόσμον ἐξαιτίας τῆς κακῆς διοικήσεως τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν τῶν ληστῶν καὶ τῶν Ἀρβανιτᾶδων.

Κατ' ἄλλες πάλι πληροφορίες, ποὺ κι αὐτὲς ὀφείλονται στὴν προφορικὴ παράδοση, τὴν ἀγορὰ τὴν κατάργησε ὁ ὀνομαστὸς σιλιχτάραγας τῶν Γρεβενῶν Μεχμέτ Τάγος. Μάλιστα ἐπειδὴ ἡ ἀγορὰ εἶχε καθιερωθεῖ μὲ σουλτανικὸ διάταγμα (φιρμάνι) καὶ δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ καταργηθεῖ, ὁ Μεχμέτ Τάγος ὑποχρέωσε τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν Ἀγάπιο καὶ τοὺς προέδρους (μουχτάρηδες) τῶν κοινοτήτων τῶν γύρω χωριῶν καὶ γενικότερα τῆς περιφέρειας, νὰ υπογράψουν ἀναφορὰ πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλη καὶ νὰ ζητοῦν οἱ ἴδιοι τὴν κατάργησιν τῆς ἀγορᾶς τοῦ Μαυρονόρου καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς στὰ Γρεβενά¹.

Πότε ἀκριβῶς μετοίκησαν οἱ Ζιακαῖοι ἀπὸ τὸ Μαυρονόρος δὲν εἶναι γνωστό. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι μετοίκησαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ὅταν ὁ Ἄλῃ πασὰς προσπάθησε νὰ συντρίψει τὴ δύναμιν τῶν ἀρματολικιῶν, ποὺ τοῦ ἦταν ἐμπόδιο στὰ ἐπεκτατικὰ καὶ ἀπολυταρχικὰ του σχέδια καὶ τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν. Τότε, ὑποθέτω, καὶ οἱ Ζιακαῖοι, μὴ νιώθοντας ἀσφαλὴ τὸν ἑαυτὸ τους κοντὰ στὰ Γρεβενά—τὸ Μαυρονόρος ἀπέχει μόλις 10 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ Γρεβενά—ἀναγκάσθησαν νὰ μετοικήσουν.

Ἄλλο ζήτημα εἶναι τὸ ποῦ ἐγινε ἡ μετοικεσία τους, στὴν Τίστα, τὸ σημερινὸ Ζιάκα, ἢ στὸ Σπήλαιο, χωριά, ποὺ ἀπέχουν 20-25 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ Γρεβενά καὶ σὲ τοποθεσία φυσικὰ ὄχυρῃ. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἡ μετοικεσία ἐγινε στὴν Τίστα² καὶ διότι αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπικρατέστερη παράδοση καὶ διότι ἐκεῖ δείχνουν τὰ κτήματα, ποὺ ἀνήκαν στοὺς Ζιακαίους, καὶ διότι ὑπάρχουν δημοτικὰ τραγούδια, ποὺ μνημονεύουν τὴν Τίστα καὶ ποὺ θὰ ἀναφέρονται στὴν ἐποχὴ, ποὺ οἱ Ζιακαῖοι εἶχαν μετοικήσει ἐκεῖ. Μολαταῦτα καὶ στὸ Σπήλαιο ὑπάρχει παράδοση ὅτι ἐκεῖ εἶχαν μετοικήσει οἱ Ζακαῖοι, ἀναφέρεται κι ἐκεῖ τοπωνύμιον μὲ τὴν ὀνομασία «στῆς Ζιάκινας τὴν κοπριά» κι ὑπῆρχαν κι ἐκεῖ κτήματα τῆς οἰκογένειας Ζιάκα³.

1. Τὴν πληροφορία τὴν ὀφείλω στὸ σεβαστὸ οἰκογενειακὸ φίλον, μακαρίτην τώρα, αἰδεσιμότατον Εὐθύμιον Γρηγορίου, παλαίμαχον ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας καὶ λαογραφίας τοῦ τόπου μας καὶ πρωτοπόρον δημοτικιστὴν ἤδη ἀπὸ τὸ 1914, ἀπὸ τότε ποὺ δημοσίευε ἄρθρα στὸ Δελτίον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου γύρω ἀπὸ γλωσσικὰ καὶ εκπαιδευτικὰ θέματα. Πέθανε, συνταξιούχος δημοδιδάσκαλος, ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια. Τὸ πλούσιον ἱστορικὸν καὶ λαογραφικὸν ὄλικόν του ἔμεινε ἀδημοσίευτον καὶ πιθανὸν νὰ χάθηκε μετὰ τὸ θάνατόν του. Μία λαογραφικὴ του συλλογὴ εἶχε πάρει πρῶτον βραβεῖον σὲ λαογραφικὸν διαγωνισμόν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Νεώτατος ἀκόμα εἶχε ἐκδώσει σὲ δημοτικὴν γλῶσσαν ἓνα ἀξιόλογον παιδαγωγικὸν βιβλίον μὲ τίτλον *Πρακτικὰ μαθήματα μητρικῆς ἀνατροφῆς*.

2. Βλ. Γ. Χασιώτου, *Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρὸν δημοτικῶν ᾠμάτων*, Ἀθήναι 1886, 92.

3. Ὁ μακαρίτης φίλος δικηγόρος Ἰωάν. Παπαστεργίου, ἀπὸ τὸ Πολυνέρι Γρεβενῶν,

Γιὰ τοὺς προγόνους τοῦ Ζιάκα δὲν ἔχουμε πολὺ συγκεκριμένες πληροφορίες. Τὰ σχετικά ἄρθρα τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας καὶ τοῦ Ἑγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ Ἐλευθερουδάκη¹, ποὺ τὰ ἀκολούθησαν καὶ τὰ νεώτερα ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά, ὅπως π.χ. τοῦ Ἡλίου², μνημονεύουν τὸ ὄνομα τοῦ γερο-Ζιάκα, ποὺ χρημάτισε ἀρματολὸς στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1770, ποὺ εἶχε ὑποκινήσει ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνη, καὶ ἦρθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Κούρτ πασὰ κι ἀργότερα μὲ τὸν Ἀλῆ πασὰ τῶν Ἰωαννίνων. Μνημονεύεται ἀκόμα ἓνας γιὸς του, ὁ πατέρας τοῦ Γιαννούλα καὶ τοῦ Θόδωρου, ποὺ πῆρε μέρος στὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση τοῦ Θύμιου Βλαχάβα τὸ 1802. Ἀργότερα συμφιλώθηκε μὲ τὸν Ἀλῆ πασὰ καὶ πῆρε τὸ ἀρματολίκι τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Κόνιτσας ποὺ τὰ κράτησε ἕσαμε τὸ 1810.

Ἀπ' ὅσα λέγει ὁμοίως ὁ ἐγγονός του Γούλας Ἰ. Ζιάκας, ὁ γιὸς τοῦ Γιαννούλα, σὲ μιὰ αἴτησή του πρὸς τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση, προφανῶς γιὰ νὰ ἐξάρει τίς ὑπηρεσίες τῆς οἰκογένειας Ζιάκα πρὸς τὸ ἔθνος καὶ νὰ διεκδικήσει ὀρισμένα δικαιώματα ὑπὲρ αὐτῆς (βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν, στὰ χειρόγραφα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης μὲ ἀριθμὸ 27.832)³ κι ἀπ' ὅσα λένε ὁ Ἀραβαντινός, ὁ Κρυστάλλης καὶ οἱ Wace-Thompson στὸ ἀξιόλογο βιβλίον τους *The Nomads of Balkans*⁴, πρόκειται γιὰ ἓνα μόνο πρόσωπο (Γεωργάκης-Γάκης-Ζιάκας)⁵, ποὺ χρημάτισε πρωτοπαλίκαρο τοῦ Ντεληδήμου καὶ τοῦ Τότσκα,

---

μοῦ εἶχε δεῖξει πρὶν ἀπὸ χρόνια τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας τῶν κτημάτων, ποὺ διεκδικοῦσαν στὸ Σπήλαιο κάποιοι ἀπόγονοι τῆς οἰκογένειας Ζιάκα ἐγκαταστημένοι στὴ Λαμία.

1. Βλ. *M.E.E.*, IB', 47. Ἑγκ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, ΣΤ', 211.

2. Λεξικὸ Ἡλίου, Η', 734-35.

3. Βλ. Ἀρχεῖον Ἀγωνιστῶν 1821, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, φάκ. 27.832. Βλ. καὶ Ἐπίμετρο.

4. Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, Α', 104. Κ. Κρυστάλλης, *δ.π.*, 153. Ἐπίσης Wace-Thompson, *δ.π.*, 24.

Ἔσα λέγει ἡ Ἑγκυκλοπαιδεία τῶν Νέων τοῦ Χάρη Πάτση στὸ σχετικὸ λῆμμα, ὅτι γερο-Ζιάκας εἶναι ὁ Θεόδωρος Ζιάκας δὲν ἔχουν καμιὰ ἱστορικὴ βάση.

5. Βλ. Κ. Κρυστάλλης, *δ.π.*, 153. Αὐτὴ τὴ γνώμη εἶχα κι ἐγὼ νωρίτερα, κι αὐτὴν εἶχα διατυπώσει στὴν ἀ' ἐκδοσὴ τῆς μελέτης μου, ἀλλὰ μετὰ τὴν κυκλοφορίαν της, τὸ 1961, ὁ μακαρίτης καθηγητῆς μου Ἰ. Βογιατζίδης σὲ ἰδιόγραφη ἐπιστολὴ του λίγο πρὶν πεθάνει, μοῦ ἔγραφε σχετικὰ μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως Ζιάκας ὅτι προῆλθε ἀπὸ τὴ λέξιν διάκονος σύμφωνα μὲ τοὺς γλωσσικοὺς κανόνες τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας περὶ τῶν φωνητικῶν μεταβολῶν παρμένους ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τὰ παραδείγματα ποὺ παρέθετε ὁ μακαρίτης Βογιατζίδης εἶναι τὰ παρακάτω: Κύπρος: τιάκος καὶ διαάκος, Καππαδ.: τζιάκος καὶ γιάκος, Σύρος: ζιάκος, Πάτμος: ντζιάκος, Μαυροφρόνη δοκίμιον: ζιάκος, Ἀστυπάλαια: δζιάκος, Λοκρὶδα: δζιάκος, στὴν Ἀθήνα: Τζιάκας, βιβλιοκδότης, καὶ Τζιάκος, ὑφηγητῆς Πανεπιστημίου. Βλ. καὶ Γ. Χατζιδάκι, *Μεσαιωνικά καὶ νέα ἑλληνικά*, Β', 140. Δὲ βρῖσκω τὸ λόγο, γιὰτὶ ἡ ἀποψὴ του νὰ μὴ εἶναι ὀρθή, δεδο-

πρωτεξαδέλφου του, τὸν ὁποῖο διαδέχθηκε στὸ ἀρματολίκι τῶν Γρεβενῶν. Ὁ ἴδιος πῆρε μέρος καὶ στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1770 καὶ στὸ κίνημα τοῦ Βλαχάβα. Ἀργότερα, ἀφοῦ συμφιλιώθηκε μὲ τὸν Ἀλῆ πασά, ξαναπῆρε τὸ ἀρματολίκι τῶν Γρεβενῶν, πού τὸ κράτησε ἴσαμε τὸ 1810, ἢ, κατὰ τὸν Ἀραβαντινό, στὸ προμνημονεύμενο ἔργο του, ἴσαμε τὸ 1814.

Ἀναφέρουν ἀκόμα τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά, προφανῶς ἀπὸ σύγχυση, ὅτι κατὰ τὸ 1854, ἡ οἰκογένεια Ζιάκα ἔχασε 30 μέλη. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀσφαλῶς ἐντελῶς ἀπίθανος. Πιὸ πιστευτὴ εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Γούλα στὴν προμνημονεύμενη ἔκθεσή του πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ ἐκδουλεύσεων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία 30 μέλη τῆς οἰκογένειας Ζιάκα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τέσσερα ἀδέρφια τοῦ παπποῦ του, καὶ φυσικὰ καὶ ὁ πατέρας του, σκοτώθηκαν σ' ὅλο τὸ διάστημα τῶν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἀγῶνων τῆς οἰκογένειας, δηλ. ἴσαμε τὸ 1854. Ἐκεῖνο πού φαίνεται πιθανότερο, ὅπως σωστὰ ὑποστηρίζει ὁ γυμνασιάρχης Χρ. Ἐνισλειδῆς, εἶναι ὅτι ὁ γερο-Ζιάκας ἔχασε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀγῶνων του πρὸς τοὺς Τούρκους τὴν ἰδιαίτερη οἰκογένειά του κι ὅτι ξαναπαντρεύθηκε σὲ προχωρημένη ἡλικία. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει μικρὰ παιδιὰ σὲ μεγάλη ἡλικία, ὅπως θὰ φανεῖ ἀμέσως παρακάτω. Γιὸς τοῦ γερο-Ζιάκα εἶναι ὁ Γιαννούλας, πού γεννήθηκε, κατὰ τὸν Ἐνισλειδῆ¹, τὸ 1795 κι ὁ λίγο μικρότερός του Θόδωρος.

Σύμφωνα μὲ τὴν προμνημονεύμενη ἔκθεση τοῦ Γούλα Ζιάκα, ὅταν ὁ παππούς του, περὶ τὸ 1810 ἢ, τὸ πιθανότερο, κατὰ τὸν Ἀραβαντινό², τὸν Κρυστάλλη³ καὶ τοὺς Wace-Thompson⁴ (οἱ τελευταῖοι ὑποστηρίζουν πῶς τότε σκοτώθηκε), τὸ 1814, γέρος πιά καὶ κουρασμένος ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς κακοπάθειες ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ καπετανάτου, πού περιλάβαινε τὶς ἐπαρχίες Γρεβενῶν, Βεντζίων, Κόνιτσας καὶ Ἀνασελίτσας καὶ ἀποτελοῦσε, ὅπως παραστατικὰ μᾶς λέγει ὁ Γούλας Ζιάκας, «μίαν μικρὰν ἡγεμονίαν μὲ 600 χωρία», τότε τὸν διαδέχθηκε σὲ πολὺ νεαρὴ ἡλικία ὁ πρωτότοκος γιὸς του Γιαννούλας.

Αὐτός, κατὰ τὶς ἴδιες πηγές, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει καλύτερα τὰ στίφη τῶν ληστῶν καὶ τῶν Ἀρβανιτάδων, πού λυμαινονταν τὰ χριστιανικὰ χωριά τῶν περιοχῶν, κράτησε μόνον τὶς περιφέρειες Γρεβενῶν καὶ Βεντζίων, πού ἀποτελοῦσαν μιὰ γεωγραφικὴ ἐνότητα (καὶ οἱ δυὸ περιοχὲς ἀνήκουν σήμερα στὸ νομὸ Γρεβενῶν) καὶ διέθεσε τὶς ἄλλες δυὸ σὲ συγγενεῖς του καὶ στὸν ἀδερφό

μένου ὅτι ὁ Βογιατζίδης ἐργάσθηκε χρόνια στὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ καὶ ἦταν εἰδικὸς στὰ γλωσσικὰ θέματα.

1. Βλ. Χρ. Ἐνισλειδῆ, *δ.π.*, 121.

2. Βλ. Ἀραβαντινοῦ, *Συλλογὴ δημοτικῶν ἠσμάτων ἐξ Ἡπείρου*, 48.

3. Βλ. Κ. Κρυστάλλη, *δ.π.*, 154.

4. Βλ. Wace-Thompson, *δ.π.*, 25.

του Θόδωρο, όταν κάπως ἐνηλικιώθηκε.

“Όταν ἄρχισε ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ὁ Γιαννούλας, ποῦ φαίνεται ἦταν μυημένος στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, ξεσήκωσε τὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ πρόσφερε πολλές ὑπηρεσίες στὸν ἀγῶνα παρεμποδίζοντας τὶς τουρκικὲς δυνάμεις νὰ κατεβαίνουν διὰ τῶν ὄρεινῶν διαβάσεων ἀπὸ τὴν Ἡπειρὸ πρὸς τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία καὶ ἀπασχολώντας ἀρκετὸ τουρκικὸ στρατὸ στὴν περιοχὴ του. Ἐναντίον τοῦ Ζιάκα ἤρθε ὁ βουλγαρικῆς καταγωγῆς Μπεχλιβάν Μπαμπά πασὰς καὶ μὲ τὶς σημαντικὰ ἀνώτερες δυνάμεις του τὸν ἀνάγκασε νὰ συμπτυχθεῖ πρὸς τὰ ὄρεινότερα μέρη καὶ λεηλάτησε τὴν περιφέρεια Γρεβενῶν.

Ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ δράση τοῦ Ζιάκα στὰ χρόνια ἐκεῖνα δὲν ἔχουμε, ἀλλὰ ἀσφαλῶς δὲν ἔμεινε μὲ σταυρωμένα χέρια. Ἐφέρουμε μόνον, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ρῶσος φιλέλληνας Ἰωάννης Πετρώφ¹, ὅτι πῆρε μέρος στὴν ἡρωικὴ ἐπανάσταση τῆς Νάουσας τὸ 1822 καὶ θὰ εἶχε τὶς σχετικὲς ταλαιπωρίες καὶ ἀπώλειες.

Ἀργότερα ὁ Γιαννούλας, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Χουρσίτ πασᾶ, τὸν ὁποῖο εἶχε βοηθήσει κατὰ τοῦ Ἄλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, ὑποσχέθηκε νὰ σταματήσει τὴ δράση του καὶ νὰ παραμείνει ἡσυχος, ὅταν μάλιστα σκεφθοῦμε πῶς ὁ ἀγῶνας θὰ ἦταν μάταιος, ἀφοῦ εἶχαν παύσει νὰ ὑπάρχουν ἐπαναστατικὲς ἐστίες στὴ Μακεδονία. Σὲ ἀντάλλαγμα διορίσθηκε ἀρματολὸς («ὑπομίσθιος ὑποφύλαξ»), λέγει, προφανῶς γιὰ νὰ τὸν μειώσει, ὁ Ἀραβαντινὸς) τῶν περιοχῶν, ποῦ εἶχε καὶ προηγουμένως καὶ πιθανότατα καὶ τῶν περιφερειῶν Ζαγορίου καὶ Μετσόβου, ποῦ διεκδικοῦσε ἀπὸ καιρὸ².

Παρὰ ταῦτα δὲν ἔπαυσε νὰ βοηθεῖ καὶ νὰ ἐνισχύει τὴν ἐπανάσταση. Κατὰ τὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου ἔστειλε ἐκεῖ τὸν ὑπαρχηγὸ του Ἀπόστολο Κυρίμη³, ἀπὸ τὸν Τσούργιακα, τὴ σημερινὴ Ἄετιὰ τῶν Γρεβενῶν, μὲ ἀρκετὴ δύναμη. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ τέσσερα ξαδέρφια τοῦ Ζιάκα, βρῆκαν ἡρωικὸ τέλος κατὰ τὴν πολιορκία καὶ τὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου⁴.

Γιὰ τὸν Ἀπόστολο Κυρίμη ὁ Ἰ. Βασδραβέλλης⁵, στηριζόμενος σὲ ἐν-

1. Βλ. Ἰ. Πετρώφ, *Περίδοξος κλεφτουργιὰ τῆς Μακεδονίας* (ἐπιμέλεια Γ. Χιονίδη), Θεσσαλονίκη 1972, 136. Ὁ Πετρώφ, Ρῶσος φιλέλληνας, ἀπὸ μητέρα ἑλληνίδα, ἀξιωματικὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ καὶ δημοσιογράφος, ἐγκαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1882 στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιδόθηκε σὲ ἱστορικὲς καὶ γεωγραφικὲς μελέτες.

2. Βλ. Χρ. Ἐνισλείδου, *δ.π.*, 126, Π. Ἀραβαντινοῦ, *δ.π.*, 104.

3. Ἀπόγονος τοῦ Ἀπ. Κυρίμη ἦταν ὁ Γεώργιος Κυρίμης, στρατιωτικὸς, ποῦ χρημάτισε γενικὸς διοικητὴς Μακεδονίας κατὰ τὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ.

4. Βλ. αἴτηση Γούλα Ζιάκα, *δ.π.*, Χρ. Ἐνισλείδου, *δ.π.*, 126, Ἰ. Βασδραβέλλης, *Ἡ Μακεδονία εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, 1796-1832*, Θεσσαλονίκη 1940, 182.

5. Βλ. Ἰ. Βασδραβέλλης, *δ.π.*, 217-218. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ καὶ τὴ δράση

θύμηση γραμμμένη σέ ἐκκλησιαστικό βιβλίο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, μᾶς λέγει ὅτι εἶχε δράσει κατὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1821 στή Χαλκιδική ὑπὸ τὸν Ἐμμ. Παπά κι ὅτι σ' αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἐξόντωση τοῦ πληρώματος τουρκικοῦ πλοίου, ποῦ εἶχε ἐξοκείλει στὸ Ἅγιον Ὁρος. Γιὰ τίς ὑπηρεσίες του αὐτῆς ἡ ἐλληνική κυβέρνηση ἀπένειμε στὸ Γιαννούλα δίπλωμα χιλιαρχίας (κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ συνταγματάρχη), στὸ δὲ ἀδερφό του Θεόδωρο τὸ βαθμὸ τοῦ ταγματάρχη¹.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1826 ὁ σιλιχτάρ ἀγάς τῶν Γρεβενῶν Μεχμέτ Τάγος, εἶτε ἀπὸ δική του πρωτοβουλία, γιατί ἔκρινε πὼς ἡ δύναμη καὶ τὸ κύρος τοῦ Γιαννούλα ἦταν ἐμπόδιο καὶ φραγμὸς στὶς αὐθαιρέσιες του ἔναντι τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν, εἶτε καὶ μὲ διαταγή τοῦ Κιουταχῆ, ποῦ ἀσφαλῶς θὰ εἶχε ὑπόψη του τίς ἐνέργειες καὶ τὴ δράση τοῦ Ζιάκα ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, κατόρθωσε νὰ τὸν σκοτώσει στὸ χωριὸ Μαυρονόρος ὕστερα ἀπὸ προδοσία τῶν ἀδελφῶν Ἀλέξη καὶ Νικόλα Μακρῆ ποῦ κατάγονταν ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριὸ Μαυρονόρος. Αὐτοί, λέγεται, εἶχαν λόγους νὰ μισοῦν τὸ Ζιάκα, γιατί τὸν θεωροῦσαν ὑπεύθυνο γιὰ τὸ φόνο ἐνὸς ἄλλου ἀδελφοῦ τους. Στὴ δολοφονία θὰ συνήργησαν ἀσφαλῶς καὶ ἄλλα πρόσωπα, ὅπως ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ὁ Γούλας στὴν προμνημονεύομενη ἐκθεσὴ του. Ἐναντίον ὅλων αὐτῶν τῶν προσώπων θὰ στραφεῖ ἀργότερα ἡ μῆνις τοῦ Θεόδωρου Ζιάκα.

Κατὰ τὴν παράδοση μαζὶ μὲ τὸ Γιαννούλα βρισκόταν στὸ Μαυρονόρος κι ὁ ἀδερφός του Θεόδωρος, ἀλλὰ σὲ ἄλλο σπίτι, κι εἶναι μυθιστορηματικὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κατόρθωσε νὰ διαφύγει. Ἐνῶ δηλ. τὸ σπίτι, ὅπου ἔμενε, εἶχε περικυκλωθεῖ ἀπὸ παντοῦ καὶ δὲ φαινόταν ἀπὸ πούθεν ἀ ἐλπίδα σωτηρίας, ἔβαλε σὲ ἐνέργεια ἓνα πολὺ τολμηρὸ σχέδιο. Πάνω στὴ ράχη τοῦ ἀλόγου του ἔδεσε τεχνικὰ τὴν κάπα του, ἔτσι ποῦ νὰ δείχνει ἄνθρωπος καβαλάρης καὶ κατόπιν μαστίγωσε τὸ ἄλογο δυνατά. Ὅστερα ἀνοίγοντας τὴν πόρτα τὸ ἄφησε νὰ πεταχτεῖ ἔξω. Τὸ ἄλογο ἀφηνιασμένο ὄρμησε πρὸς τὰ ἔξω. Οἱ Τοῦρκοι

τοῦ Κυρίμης βλ. *M.E.E.*, IB', 47, Ἑγκ. Λεξικὸ Ἐλευθερουδάκη, ΣΤ', 211.

1. Βλ. Ἰ. Βασιλαβέλλη, *δ.π.*, 217-18, Χρ. Ἐνισλείδου, *δ.π.*, 126, Ἄπ. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1969, 582-83, καθὼς καὶ στὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικὰ στὰ σχετικὰ λήμματα. Ἐπίσης τίς σχετικὲς αἰτήσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας Ζιάκα στὸ Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. φακελ. 27.825, 27.830, 27.832. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀξιολόγηση τῆς προσφορᾶς τῶν ἀγωνιστῶν κατὰ τὴν ἐπανάσταση ὁ Γ. Χιονίδης στὴ μελέτη του, «Οἱ εἰς τὰ μητρῶα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 ἀναγραφόμενοι Μακεδόνες» (*Μακεδονικά* 12, 1972, 62), γράφει ὅτι κατὰ τὴν ὀριστικὴν τακτοποίηση τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, τόσο ὁ Γιαννούλας ὅσο κι ὁ Θεόδωρος κατατάχθηκαν στὴ Δ' τάξη τῶν ἀξιωματικῶν, πράγμα ποῦ δείχνει, ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ κ. Χιονίδης, ὅτι δὲν ἐκτιμήθηκε ὅσο ἔπρεπε ἡ συμβολὴ τῶν Μακεδόνων στὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 κι ὅτι ἐμφιλοχώρησαν κριτήρια ὕψι καὶ τόσο ἀντικειμενικὰ κατὰ τὴν τελικὴ ἐκτίμηση τῆς συμβολῆς τοῦ κάθε ἀγωνιστῆ στὴ μεγάλη ἐθνεγερσία τοῦ 1821.

νομίζοντας πώς είναι ο Ζιάκας, που προσπαθεῖ νὰ ξεφύγει, πυροβολοῦν ἔλοι ἐπάνω του. Πάνω στὴ σύγχυση καὶ τὴν ταραχὴ ὁ Θεόδωρος κατόρθωσε νὰ ξεφύγει. Ὡς τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1943 τὸ σπίτι αὐτό, τὸ σπίτι τοῦ Μαχαιρᾶ, σωζόταν ἀνέπαφο κοντὰ στὴν ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Κάηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς μαζί μετὰ τὰ ἄλλα σπίτια τοῦ χωριοῦ κατὰ τὶς ἐκκαθαριστικὰς τοὺς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν ἀνταρτῶν στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν¹.

Σχετικὰ μετὰ τὸ φόνο τοῦ Γιαννούλα ὁ μὲν Βασδραβέλλης ὑποστηρίζει στὸ προμνημονευόμενον ἔργο του ὅτι πιάσθηκε ἀπὸ τὸν Κιουταχὴ καὶ κρεμάσθηκε στὴ Λαμία, ὁ δὲ Ἐνισλείδης ὅτι σκοτώθηκε μετὰ προδοσίᾳ στὰ Γρεβενά. Καὶ οἱ δύο κάνουν κάποια σύγχυση. Ὅτι σκοτώθηκε στὸ Μαυρονόρος φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση, πού εἶναι ἁμόφωνη, καὶ ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ Κρυστάλλη καὶ τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ, ἔμμεσα, ἀπὸ τὴν προμνημονευομένη ἐκθεση τοῦ Γούλα Ζιάκα.

2. Ὑστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Γιαννούλα ἀρχηγὸς τῆς ἀρματολικῆς καὶ ἐπαναστατικῆς κίνησης στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν καὶ γενικότερα στὴ Δυτικὴ Μακεδονία γίνεται ὁ Θεόδωρος Ζιάκας, ὁ θρυλικὸς ἐπαναστάτης τοῦ Σπηλαίου, σὰν ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικου γιοῦ τοῦ Γιαννούλα Νικολάκη, τὸν ὁποῖο, μετὰ τὰ ἐξαιρετὰ στρατιωτικὰ καὶ διοικητικὰ του προσόντα, θὰ ὑποκαταστήσει ὀριστικά². Σχετικὰ μετὰ τὴν κατοπινὴ δράση τοῦ Ζιάκα κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 δὲν ἔχουμε πολλές πληροφορίες. Μονάχα ὁ Ἀραβαντινός³ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πιεζόμενος ἀπὸ τὶς τουρκικὰς δυνάμεις ἀναγκάσθηκε ὁ Ζιάκας, μετὰ τὴν καταστολὴ καὶ τῶν ἄλλων ἐπαναστατικῶν κινήσεων στὴ Μακεδονία, νὰ καταφύγει καὶ νὰ δράσει στὴ νοτιότερη Ἑλλάδα. Μὰ στὰ τέλη τοῦ 1827 τὸν βρίσκουμε, μαζί μετὰ ἄλλους ὀπλαρχηγούς, ἐξαιτίας τῶν διαδόσεων γιὰ τὴν ἐπιχειρημένη κατάπαυση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ἐπιχειρημένο καθορισμὸ τῶν συνόρων τοῦ συνιστώμενου νέου ἐλληνικοῦ κράτους, νὰ παίρνει μέρος σὲ ζυμώσεις καὶ κινήσεις στὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου⁴. Ἔτσι πρόκριτοι καὶ ὀπλαρχηγοί, μέσα στοὺς ὁποίους εἶναι καὶ ὁ Ζιάκας, συνέρχονται σὲ μυστικὴ σύσκεψη στὴ μονὴ τοῦ ἀγίου Διονυσίου τοῦ Ὀλύμπου καὶ μετὰ δύο

1. Κάτι παρόμοιο λέγεται καὶ γιὰ τὸν Κατσαντώνη. Βλ. Δημ. Φωτιάδης, *Καραϊσκάκης*.

2. Βλ. τὶς ἀναφορὰς τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας Ζιάκα, Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν, δ.π., καὶ Ἐπίμετρο, καθὼς καὶ Χρ. Ἐνισλείδου, δ.π., 131.

3. Βλ. Ἀραβαντινοῦ, *Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων*, 79.

4. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1827 καὶ τὶς ἀρχὰς τοῦ 1828 παρατηρεῖται μιὰ ἀναζωπύρωση τῆς ἐπαναστατικῆς κίνησης σὲ πολλὰς ἐλληνικὰς περιοχὰς μετὰ τὴν ἐλπίδα κάθε περιοχῆς νὰ ἐπιτύχει τὴν ἐνταξί της στὸ ὑπὸ ἴδρυσιν ἐλληνικὸ κράτος. Βλ. σχετικὰ *Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους*, ΙΔ', Ἐκδοτικὴ, 478 κ.ἑ.

ἀναφορές τους πρὸς τὴν κεντρικὴ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ζητοῦν νὰ τοὺς ὑποστηρίξει ὑλικὰ καὶ ἠθικὰ καὶ νὰ τοὺς στείλει ἀρχηγὸ τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως στὴ Μακεδονία εἴτε τὸ Δημήτριο Ὑψηλάντη εἴτε τὸ Γερμανὸ φιλέλληνα συνταγματάρχην Heidek. Τὴν ἀναφορὰ ὑπογράφουν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ζιάκα καὶ ἄλλοι ὀνομαστοὶ ὄπλαρχηγοὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως οἱ ἀδελφοὶ Κώστας καὶ Διαμαντῆς Νικολάου, Γεώργιος καὶ Ἀθανάσιος Συρόπουλοι, ὁ Τόλιος Λάζου καὶ ἄλλοι¹. Οἱ ἀπαντήσεις, ποὺ πῆραν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Ὀλύμπου στὶς προαναφερόμενες ἀναφορές τους τόσο πρὸς τὸ Δημήτριο Ὑψηλάντη, τὸ 1827, ὅσο καὶ πρὸς τὸν Καποδίστρια, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1828, τοὺς ἔκοβαν καὶ τίς τελευταῖες ἐλπίδες. Στὶς ἀπαντήσεις τους τοὺς συνιστοῦν νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἡσυχάσουν καθ' ὅσον τὸ θέμα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων εἶχε περάσει στὴ δικαιοδοσία τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ περιμένουν καλῆτερος καιροῦς. Ἔτσι ὅσοι ἀρχηγοὶ ἔμειναν ἀκόμα στὴ Μακεδονία ἀναγκάσθηκαν νὰ συμβιβασθοῦν, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι, ὅπως καὶ ὁ Ζιάκας, καταφεύγουν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα².

Μὰ ὁ Ζιάκας δὲν μπορεῖ νὰ ἡσυχάσει. Τὸ σχέδιό του εἶναι πάντοτε νὰ βρεῖ εὐκαιρία νὰ ἐπιτεθεῖ κατὰ τῶν Γρεβενῶν καὶ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ Μεχμέτ Τάγο καὶ τοὺς ἄλλους ἐχθροὺς του γιὰ τὴν προδοσία καὶ τὸ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ του. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίθεση τοῦ Ζιάκα κατὰ τῶν Γρεβενῶν μᾶς τὰ λέγει τὸ παρακάτω δημοτικὸ τραγοῦδι:

*Ἐσεῖς, πουλιά μ' πετούμενα, ποὺ πᾶτε στὸν ἀέρα,
αὐτοῦ ποὺ πᾶτε καὶ ἔρχεστε καὶ πίσω δὲ γυρνᾶτε,
μὴν εἶδατε τὸ Θόδωρο, τὸ Θόδωρο τὸ Ζιάκα;
—Ἐφές, προφές τὸν εἶδαμε μέσ' στ' ἄσπρο τὸ ποτάμι.
Παλικαράκια μάζωνε ὄλο τῶν εἰκοσιένα.
Παίρνει τὸ Νάσιο Μάνταλο καὶ τὸ Σωτήρη Στράτο.
Τριῶν μερῶν περπάτημα τὸ κάνει σὲ μιὰ μέρα,
στὰ Γρεβενὰ ξημέρωνε, στὸν ἔμορφο τὸν τόπο.
Ἦταν ἡμέρα τοῦ Βαγιοῦ, ἡμέρα τοῦ Λαζάρου³.*

Σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδιου, μὲ τίς ὁποῖες ἄλλωστε συμφωνεῖ καὶ ἡ δημοτικὴ παράδοση, στὰ μέρη τοῦ Ἀσπροποτάμου

1. Βλ. Νικ. Κασομούλη, *Ἐνθυμήματα ἱστορικὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων*, Β', 685. Ἐπίσης, κυρίως Στεφ. Παπαδοπούλου, «Μακεδονικὰ Σύμμεικτα», *Μακεδονικὰ* 6 (1964-65) 156-163. Ἐπίσης Ἀπ. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, 626.

2. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *δ.π.*, 167-69. Ἐπίσης Ἀπ. Βακαλοπούλου, *δ.π.*, 630. Ἀκόμη τὴν ἀναφορὰ τοῦ Γούλα Ζιάκα στὸ Ἐπίμετρο.

3. Βλ. Χρ. Ἐνισλαΐδου, *δ.π.*, 130-31. Ἐπίσης Wace-Thompson, *δ.π.*, 25.

(τοῦ Ἀχελώου) θὰ τραβήξει ὁ Ζιάκας, γιὰ νὰ στρατολογήσει τοὺς ἄντρες ποὺ τοῦ χρειάζóταν, ὅταν ἔκρινε πὼς μπορούσε νὰ ἐπιστρέψει στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν καὶ νὰ ἐκδικηθεῖ τοὺς ἐχθροὺς του.

Ἄνθρωποι ὀρεινοὶ οἱ Ἀσπροποταμίτες, γενναῖοι, πολεμικοὶ, ἀλλὰ καὶ πάμπτωχοι, ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ λογαριάζουν τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους καὶ νὰ λαβαίνουν μέρος στὴ συγκρότηση ἀνταρτικῶν σωμάτων, ποὺ θὰ τοὺς ἐπέτρεπε καὶ στὸ ἔθνος νὰ προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους ἀλλὰ καὶ νὰ ζήσουν. Καὶ τὸ ἀρματολίκι τῶν Γρεβενῶν ἦταν ἀπὸ τὰ πλουσιότερα, ἀφοῦ, ὅπως μᾶς λέγει ὁ Γούλας Ζιάκας, εἶχε εἰσόδημα 700 χιλιάδες γρόσια, ποσὸ ἀστρονομικὸ γιὰ κείνην τὴν ἐποχὴ, κι ἀριθμοῦσε στὶς μέρες τῆς ἀκμῆς του 1.700 ἄντρες. Ὑστερα τὸ ὄνομα τοῦ Ζιάκα ἦταν μιὰ ἐγγύηση πὼς θὰ χτυποῦσαν μὲ ἐπιτυχία τοὺς κυρίαρχους.

Κατὰ τὴν προφορικὴ παράδοση συγκρότησε σῶμα μὲ 300 περίπου ἄντρες καὶ μὲ ὅπλαρχηγούς τὸ γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια Νάσιο Μάνταλο καὶ τὸ Σωτῆρη Στράτο.

Ὁ πρῶτος εἶναι γνωστὸς κι ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821¹, ὁ δὲ δεῦτερος εἶναι ὁ κατοπινὸς συνταγματάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ποὺ πῆρε μέρος σὰν ἑθελοντῆς στὴν Ἡπειρο κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1854².

Τὸ νὰ ἔρθουν ἀγωνιστὲς τῆς ἀξίας τοῦ Μάνταλου καὶ τοῦ Στράτου καὶ νὰ καταταχτοῦν στὸ σῶμα τοῦ πολὺ νέου ἀκόμα Θ. Ζιάκα, δείχνει τὴν πανελλήνια φήμη καὶ ἐκτίμηση, ποὺ εἶχε ἀπὸ τότε ὁ Γρεβενιώτης ἀγωνιστῆς.

Τὸ σχέδιο τοῦ Ζιάκα ἦταν νὰ μπορέσει νὰ καταλάβει τὰ Γρεβενά, νὰ μπεῖ στὸ κονάκι του καὶ νὰ σκοτώσει τὸ Μεχμέτ Τάγο. Μὰ ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ Μεχμέτ Τάγος; Πάλι ἡ δημοτικὴ παράδοση θὰ μᾶς σταθεῖ κατὰ τὸ πλεῖστο βοηθός. Σύμφωνα μ' αὐτὴν ὁ Μεχμέτ Τάγος, ὑπασπιστῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, σὲ μιὰ ἀπὸ τίς πολυάριθμες μάχες του ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν του τοῦ ἔσωσε τὴ ζωὴ καὶ σὲ ἀντάλλαγμα τῶν ὑπηρεσιῶν του διορίσθηκε σιλιχτάρ ἀγᾶς τῶν Γρεβενῶν καὶ τοῦ παραχωρήθηκαν μερικὰ ἀπὸ τὰ πολυάριθμα τσιφλίκια, ποὺ εἶχε ὁ Ἀλῆ πασᾶς στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν· αὐτὰ ἀργότερα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλῆ, ἔγιναν δημόσια (ἱμπλιάκια)³, γιὰ νὰ ἀπαλλοτριωθοῦν ὑπὲρ τῶν κατοίκων μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912.

Ὁ Μεχμέτ Τάγος παντρεύθηκε στὰ Γρεβενά καὶ πῆρε γυναίκα του χριστιανή, τὴν ὀνομαστὴ γιὰ τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν καλοσύνη της Μιγδάλω (Μα-

1. Βλ. Δ. Κοκκίνου, *Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση*, 7, 236.

2. Βλ. Κων. Παπαρρηγοπούλου, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ΣΤ', (1932), 288.

3. Γιὰ τὰ ἱμπλιάκια δημοσίευσα σχετικὴ μελέτη στὴν ἐφημερίδα τῶν Γρεβενῶν *Φωνὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας* τὸ 1935.

γδαληνή) από τη Φυλή¹ τῶν Γρεβενῶν, ἡ ὁποία, ὅπως καὶ ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πρόσφερε πολλὰς ὑπηρεσίες στοὺς χριστιανοὺς τῆς περιοχῆς². Μονάρχιβος γιὸς τους, μαζί με τρεῖς θυγατέρες, ὑπῆρξε ὁ Βελῆς, ποὺ κι αὐτὸς πῆρε γυναίκα του χριστιανῆ, συγγενῆ τῆς οἰκογένειας Σπίρτου ἀπὸ τὰ Γρεβενά. Γιὸ τοῦ Βελῆ ὑπῆρξαν ὁ Ριφάτ μπέης καὶ ὁ Φουάτ μπέης (ὁ ἕνας τους χρημάτισε καὶ ὑποψήφιος βουλευτῆς κατὰ τὴν περίοδο τοῦ 1915-20· λέγεται μάλιστα ὅτι κατὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1920, ποὺ εἶχαν γίνεῖ με σφαιρίδιο, ὁ συγγενῆς του μακαρίτης φαρμακοποιὸς Θεμ. Σπίρτος, πολιτικὰ ἀντίθετός του, τὸν καταψήφισε ρίχνοντας στὸ μαῦρο χρυσοῦ σφαιρίδιο), ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα με τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν τὸ 1924³.

Ἡ κατοικία τοῦ Μεχμέτ Τάγου, τὰ ὀνομαστὰ «κονάκια τοῦ μπέη», βρίσκονταν στὸ νότιο ἄκρο τῶν Γρεβενῶν, κοντὰ στὸ Γρεβενίτικο ποταμὸ, λίγο πρὸ κάτω ἀπὸ τὴ «σμίξη» τοῦ Αὐλίτη, τοῦ καθαυτοῦ Γρεβενίτικου ποταμοῦ, με τὸ Δοξαίνικο ποταμὸ κι ἀπέναντι ἀπὸ τὴ θέση «Τσακάλια». Σωζόταν σχεδὸν ἀνέπαφη ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια (λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν τελευταῖο παγκόσμιο πόλεμο), ὅποτε κατεδαφίσθηκε ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἰδιοκτήτη της μακαρίτη Ἄντρεα Παπαλεξίου καὶ πουλήθηκε ὅλη ἡ περιοχὴ της γιὰ οἰκόπεδα· σήμερα στὸ μέρος αὐτό, κοντὰ στὴ γέφυρα, ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν Καλαμπάκα, ἔχει κτισθεῖ ὀλόκληρος συνοικισμὸς σπιτιῶν. Κτισμένη σ' ἓνα ὀρθογώνιο οἰκόπεδο ἐκτάσεως περισσότερο ἀπὸ δέκα στρέμματα, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἐπιβλητικῶν σὲ ὄγκο, ὕψος καὶ ἐμφάνιση οἰκοδομημάτων, ποὺ τὰ περιέβαλλε ἓνα πελώριο

1. Ὑπῆρχε μιὰ πληροφορία ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὴν Πηγαδίτσα τῶν Γρεβενῶν, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον βέβαιο πὼς καταγόταν ἀπὸ τὴ Φυλὴ καὶ διότι ὑπάρχουν σχετικὲς μᾶλλον ἀκριβεῖς πληροφορίες, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διότι μᾶς τὸ μνημονεύουν οἱ Wace-Thompson στὸ προμνημονεῦμένο σύγγραμμά τους, ποὺ τὸ πληροφορήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐγγονοὺς τοῦ Μεχμέτ Τάγου, ποὺ ἀσφαλῶς θὰ ἤξεραν τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς τῆς γιαιγιάς τους.

2. Ὁ φίλος δημοδιδάσκαλος μακαρίτης Νικ. Γκατζιάνας, ἀπὸ τὸν Ταξιάρχη τῶν Γρεβενῶν, μοῦ ἔλεγε ὅτι με τὶς ἐνέργειες τῆς Μιγδάλως τὸ χωριὸ τους, τὸ Κουσικό (σήμερα Ταξιάρχης) τῶν Γρεβενῶν, ποὺ ἦταν τσιφλίκι τοῦ Μεχμέτ Τάγου, κατάφερε νὰ ἀπαλλοτριωθεῖ ἀντὶ μικροῦ σχετικὰ τιμῆματος.

3. Γιὰ τὸ Μεχμέτ Τάγο μιὰ πληροφορία μᾶς λέγει πὼς ἦταν ἀγράμματος καὶ δὲν ἤξερε κἄν τουρκικά. Οἱ ἐγγονοὶ του ὅμως Ριφάτ καὶ Φουάτ μπέης, ποὺ τὴ μαρτυρία τους μᾶς διέσωσαν οἱ Wace-Thompson (δ.π., 25), μᾶς λένε τὰ πράγματα διαφορετικά. Κατ' αὐτοὺς ὁ μὲν παπποὺς τοῦ Μεχμέτ Τάγου Χουσεῖν ἀγὰς ἤρθε ἀπὸ τὴ Βοσνία κατὰ τὸ 180 αἰῶνα καὶ ἐγκαταστάθηκε στὰ Γρεβενά, ὁ δὲ πατέρας του Βελῆς χρημάτισε κυβερνήτης τῶν Γρεβενῶν στίς μέρες τοῦ Ἄλῃ πασᾶ. Ἐπομένως ὁ Μεχμέτ Τάγος πρέπει νὰ εἶχε κάποια πνευματικὴ καλλιέργεια. Ἀπὸ τὸ ἴδιο βιβλίον μαθαίνουμε ὅτι ὁ Μεχμέτ Τάγος πέθανε τὸ 1864 σὲ ἡλικία 80 περίπου χρονῶν καὶ τὸν διαδέχθηκε στὴ διοίκηση τῶν Γρεβενῶν ὁ γιὸς του Βελῆς, ποὺ πέθανε τὸ 1880. Γιὰ τὸ γάμο τοῦ Βελῆ με χριστιανῆ βλέπε καὶ σχετικὸ δημοτικὸ τραγούδι στοῦ Ἄλ. Ζγώνη—Ἀθ. Ράγου, *Δημοτικὰ τραγούδια τῶν Γρεβενῶν*, ἀριθ. 15.

και επιβλητικό τεῖχος ὕψους δέκα περίπου μέτρων. Στις ἄκρες, μὰ και στο μέσο τῶν μακρῶν πλευρῶν, τῆς δυτικῆς και τῆς ἀνατολικῆς, πανύψηλοι πύργοι χρησίμευαν σάν παρατηρητήρια και πολεμίστρες. Πάνω ἀπό τις μεγάλες σιδερένιες πόρτες (ἡ κύρια εἴσοδος βρισκόταν στη νότια πλευρά, πρὸς τὸ ποτάμι) βρισκονταν οἱ «ζεματίστρες», ἀπ' ὅπου ζεμάτιζαν μὲ καυτό νερό, πίσσα ἢ λάδι, τὸν τολμηρό, ποὺ θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ τις παραβιάσει. Ὡς τὰ τελευταῖα διακρίνονταν πάνω στοὺς τοίχους οἱ χαρακιές τοῦ λαδιοῦ ἢ τῆς πίσσας. Μέσα στοὺς ἄδειους χώρους, ποὺ ἄφηναν τὰ χτισμένα κτήρια, ἔβοσκαν, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν οἱ Wace-Thompson, ποὺ τὰ ἐπισκέφθηκαν και τὰ γνώρισαν ἀπό κοντά, τὰ ἄλογα και τὰ πρόβατα τοῦ νοικοκύρη.

Κατὰ τὴν παράδοση, ἀλλὰ και ἀπό τις πληροφορίες τῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ σώζονταν πάνω στις ἐξωτερικὲς πλευρὲς τοῦ τεῖχους, κτίσθηκε τὸ 1829-30 (αὐτὲς τις ἐνδείξεις ἔφεραν οἱ ἐπιγραφές) κι ὅτι γιὰ τὴν κατασκευὴ λένε ὅτι βοήθησαν μὲ χρῆμα και προσωπικὴ ἐργασία ὅλα τὰ γύρω χριστιανικὰ χωριά. Κι αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο, ἀν σκεφθοῦμε τὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας (ἔχω ὑπέψη μου ὅτι στο χωριό μου, τὸν Ἔλατο Γρεβενῶν, ποὺ ὁ πληθυσμὸς του ἦταν μικτός, Τοῦρκοι και Ἑλληνας, οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ καλλιεργοῦσαν δωρεάν μὲ προσωπικὴ ἐργασία τὰ κτήματα τοῦ σημαντικότερου Τοῦρκου γαιοκτῆμονα τοῦ χωριοῦ) και τὸ πόσο ἄγριος και καταπιεστικός ἦταν ὁ Μεχμέτ Τάγος. Τόση τρομοκρατία ἀσκοῦσαν στοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τὰ ἀφεντικὰ τοῦ κτηρίου αὐτοῦ ὥστε, ὅταν, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση και τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν ἔφυγαν οἱ Τοῦρκοι ἰδιοκτῆτες του και τὸ κτήριο ἔμεινε ἔρημο και ἀφύλακτο, και τότε ἀκόμα κανένας δὲν τολμοῦσε νὰ τὸ πλησιάσει. Μονάχα, ποῦ και ποῦ, τὰ παιδιὰ, ποὺ δὲν εἶχαν ζήσει τὴ φρίκη τῶν χρόνων τῆς σκλαβιάς (κι αὐτὸς ποὺ γράφει τις γραμμὲς αὐτὲς ἀνάμεσα σ' αὐτά), σκαρφάλωναν ἀπὸ κάποιο χάλασμα και περιτριγύριζαν τὰ ἐρημικὰ κτήρια και τις χορταριασμένες αὐλές. Ἐνα δέος, κάτι σάν φόβος και θαυμασμός, ἔπιανε τὸν περιπατητή, ποὺ περιδιάβαζε, μέσα στὴν ἀπόλυτη ἡσυχία και ἐρημιά, ὅπου δὲν ἔφθανε ὁ θόρυβος και ἡ ἀναταραχὴ τῆς σύγχρονης ζωῆς, τὰ ἐπιβλητικὰ ἀπομεινάρια περασμένων μεγαλείων, ποὺ παραδίνονταν σιγὰ σιγὰ στὴν καταστροφή και στο χαμό, κατοικίες τώρα τῆς κουκουβάγιας και τῆς νυχτερίδας, και σάν ἄκουε τοὺς θρόλους και τις παραδόσεις γιὰ τις ὠμότητες τῶν κατακτητῶν, και σάν τοῦ ἔδειχναν, στὴν εἴσοδο κάποιου κτηρίου, τὸ μέρος, ὅπου ἦταν στημένη (ψέματα, ἀλήθεια; ποὺς ξέρει;) ἡ λαιμητόμος. Ὡς τὰ τελευταῖα σωζόταν, μπηγμένο στὸν τοῖχο, ἓνα πλάγιο ξύλο, ὅπου στηριζόταν γιὰ νὰ κοπεῖ τὸ κεφάλι τοῦ καταδίκου. Κάπου ἐκεῖ κοντὰ ἔδειχναν ἓνα πηγάδι, ὅπου ἔριχναν, κατὰ τὴν παράδοση πάντα, τὸ κεφάλι τοῦ καταδίκου.

Μὲ τὴν παρέκβαση ἔφυγα κάπως μακριὰ ἀπὸ τὸ θέμα μου, τὴν ἐπίθεση

τοῦ Ζιάκα κατὰ τῶν Γρεβενῶν. Ἡ ἐπίθεση ἔγινε ἀφοῦ χωρίστηκε τὸ σῶμα σὲ τέσσερα τμήματα. Τὰ τρία μῆκαν ἀπὸ τρία διαφορετικὰ σημεία στὴν πόλη, ἐνῶ τὸ τέταρτο κατέλαβε τὸ Βαρόσι, τὴν παλαιὰ Μητρόπολη¹, προαστιακὸ συνοικισμὸ τῶν Γρεβενῶν (σήμερα ἐνώθηκε τελείως μετὰ τὴν ὑπόλοιπη πόλη τῶν Γρεβενῶν), γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ἐνδεχόμενη ὑποχώρηση καὶ νὰ τιμωρήσει τοὺς ἐκεῖ ἐχθροὺς τοῦ Ζιάκα. Τὸ σχέδιο τοῦ Ζιάκα ἦταν νὰ κόψουν τὸ νερὸ τοῦ μυλαύλακου², ποὺ περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῶν κονακιῶν, καὶ περνώντας κάτω ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα, ποὺ θὰ σχηματιζόταν, νὰ μποῦν στὰ κονάκια καὶ νὰ σκοτώσουν τὸ Μεχμέτ Τάγο. Οἱ σύντροφοί του ὅμως δέιλιασαν καὶ περιορίστηκαν στὴ λεηλασία τῶν Γρεβενῶν.

Πότε ἔγινε ἡ ἐπίθεση αὐτή; Κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸ καὶ τοὺς Wace-Thompson, ποὺ κι αὐτοὶ ἀντλοῦν τὶς πληροφορίες τους ἀπὸ τὸν Ἀραβαντινὸ³, ἔγινε τὸ 1831 καὶ πῆραν μέρος σ' αὐτὴν χίλιοι ἄντρες ποὺ λαφυραγωγῆσαν «χριστιανούς καὶ Τούρκους πυρπολήσαντες τὰ δύο τρίτα τῶν οἰκιῶν».

Ἡ πληροφορία καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνδρῶν, ποὺ πῆραν μέρος στὴν ἐπιχείρηση, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο μέρος της, τὴ λαφυραγωγήση καὶ τὴν πυρπόληση χριστιανικῶν καὶ ὀθωμανικῶν σπιτιῶν, δὲν εἶναι καθόλου ἀληθινή.

Ὁ Ἀραβαντινὸς εἶναι ἡ μόνη πηγή, ποὺ δὲν κάνει καμιὰ διάκριση μεταξὺ ληστῶν καὶ κλεφτοαρματολῶν, προφανῶς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ περιβάλλον, μέσα στὸ ὁποῖο ἔζησε, τὸ περιβάλλον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ποὺ εἶχε κάθε λόγο νὰ χαρακτηρίσει κοινούς ληστὲς καὶ ἐγκληματίες τοὺς ἀγωνιστὲς καὶ ὑπερασπιστὲς τοῦ ἀδικουμένου καὶ καταπιεζόμενου ἀπὸ τὸν κατακτητὴ ἑλληνισμοῦ. Ἔτσι θεωρεῖ κοινούς ληστὲς τὸ Ζιάκα, τὸ Βλαχάβα, τὸ Σωτῆρη Στράτο κι ὅλα τὰ τιμημένα ὀνόματα τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τοῦ ἔθνους καὶ δὲ μᾶς ἐξηγεῖ πῶς πῆραν ἠθικὲς καὶ ὕλικὲς ἀμοιβὲς καὶ ἀνώτερα ἀξιώματα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση γιὰ τὴν ἐθνικὴ τους δράση. Ὁ Στράτος ἔγινε συνταγματάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ σὲ μιὰ ἐποχὴ, ποὺ οἱ ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ βαθμοὶ δὲ δι-

1. Λεγόταν Μητρόπολη, γιατί ἐκεῖ ἔμενε καὶ εἶχε τὴν ἔδρα του ἴσαμε τὸ 1912 ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου στὸ Βαρόσι ἦταν τότε ὁ μητροπολιτικός ναὸς τῶν Γρεβενῶν καὶ πρὸ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ, πίσω ἀπὸ τὸ ἅγιο Βῆμα, σώζεται ὁ τάφος τοῦ ἐθνομάρτυρα μητροπολίτη Αἰμιλιανοῦ, ποὺ δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐξατίας τῆς ἐθνικῆς του δράσης τὸ 1911. Ὁ ναὸς αὐτὸς κήκε τὸ 1937 καὶ ἀνοικοδομήθηκε ἐκ θεμελίων.

2. Τὸ μυλαύλακο αὐτό, ποὺ ἐξυπηρετοῦσε τὸ μύλο τοῦ Κωτίτσα Γίτσιου, καὶ διέσχισε, ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὀλόκληρη σχεδὸν τὴν πόλη, διατηροῦνταν μέχρι τελευταῖα. Καταστράφηκε κατὰ τὸ 1925, γιατί κρίθηκε ὅτι ἦταν ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν ὑγεία τῆς πόλης, ὁ δὲ μύλος ἐρειπώθηκε καὶ ἐξαφανίσθηκε.

3. Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, Α', 379-380, Κ. Κρυστάλλη, ὁ.π., 159.

νονταν καθόλου εύκολα, ὁ δὲ Ζιάκας καὶ οἱ ἀνεψιοὶ του, οἱ γιοὶ τοῦ Γιαννούλα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, σὲ ἀνταμοιβὴ τῶν ὑπηρεσιῶν τους, θὰ πάρουν καὶ κτήματα στὴν περιοχὴ τῆς Λαμίας, ἔπου καὶ θὰ περάσουν καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τους. Σχετικὰ μὲ τὸ Ζιάκα καμιὰ ἄλλη πηγὴ δὲ μᾶς λέγει πῶς ξέφυγε ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ δράση καὶ κατάρχησε στὸ ποινικὸ ἀδίκημα, πού εἶναι ἡ ληστεία. Αὐτὸς ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Ἰωαννίνων Φερδινάνδος Χάας, μολοντί ποτὲ ἡ αὐστριακὴ διπλωματία δὲν ἔδειξε φιλικὰ αἰσθημάτων πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ γενικὰ πρὸς τὶς φιλελεύθερες καὶ τὶς ἐπαναστατικὲς ιδέες, σὲ ἐκθεσὴ του σταλμένη πρὸς τὴν κυβέρνησή του ὁμολογεῖ πῶς ἡ δράση τοῦ Ζιάκα ἦταν καθαρὰ ἐθνικὴ καὶ πῶς μόνο προστασία παρεῖχε στοὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμούς¹. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀραβαντινὸς παραδέχεται ἄλλοῦ² ὅτι, ὅταν ὁ Ζιάκας μπῆκε τὸ 1831 στὰ Γρεβενά, λεηλάτησε τὸ πλεῖστον μέρος μόνο τῶν ὀθωμανικῶν οἰκιῶν.

Τώρα ἂν καμιὰ φορὰ τὰ παλικάρια του, ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, παρεκτρέπονταν εἰς βάρος καὶ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν, αὐτὸ ἀσφαλῶς δὲ βαρύνει τὸν ἀρχηγό. Ὅτι βέβαια θὰ τιμωρήθηκαν καὶ χριστιανοί, πού θεωρήθηκαν προδότες καὶ ὑπεύθυνοι τοῦ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ του³ κι ὅτι ἀκόμα μπορεῖ νὰ ἔγιναν ἀπὸ τὰ παλικάρια τοῦ Ζιάκα καὶ κάποιες ὑπερβολές, αὐτὸ εἶναι πολὺ πιθανό, ἀλλὰ ὅτι ὁ θρυλικὸς ἐθνικὸς ἀγωνιστὴς θὰ μεταβαλλόταν σὲ κοινὸ ληστή, αὐτὸ εἶναι τελείως ἀπίθανο καὶ ἀπαράδεκτο. Μνημονεύονται ἀκόμα ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ δυὸ ἐπιθέσεις τοῦ Ζιάκα κατὰ τῆς Καστανιᾶς τῆς Καλαμπάκας καὶ τῶν Νιγᾶδων τοῦ Ζαγορίου, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἀσφαλῶς θὰ πρόκειται γιὰ τιμωρίες προδοτῶν⁴.

Γιὰ τὴν περίοδο τῆς δράσης τοῦ Ζιάκα, πού ἀναφέρεται στὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση, μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Κασομούλη⁵ ὅτι ὁ Κιουταχλῆς κατὰ τὸ 1830 προσπάθησε νὰ σκοτώσει μὲ δόλο τοὺς ὄπλαρχηγούς, πού ἐξακολουθοῦσαν νὰ δροῦν στὸ τουρκικὸ ἔδαφος, καλώντας τους τάχα σὲ συνεννόηση γιὰ τὴν κατά-

1. Βλ. Εὐρ. Σούρα, «Ἡπειρος καὶ αὐστριακὴ διπλωματία», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, Α', 113-15, Ἀπ. Βακαλοπούλου, «Ἱστορικὰ ἔρευνα ἔν Σαμαρίνῃ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 21(1937)25, Wace-Thompson, *δ.π.*, 158-59.

2. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων*, 89.

3. Ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια κι ἀπὸ ἄλλες πληροφορίες μαθαίνουμε ὅτι ὁ Ζιάκας κατόρθωσε νὰ σκοτώσει τοὺς Μακραιῶνες, ὑπεύθυνους τοῦ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ του. Βλ. σχετικὰ Χρ. Ἐνισλείδου, *δ.π.*, 133, Wace-Thompson, *δ.π.*, 25. Ἐπίσης ἀναφορὰ Γούλα Ζιάκα, *Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν κ.λ.* (καὶ Ἐπίμετρο).

4. Βλ. Passow, *Δημοτικὰ Τραγούδια*, 99, Π. Ἀραβαντινοῦ, *Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων*, 29, Ἰ. Λαμπρίδου, *Ζαγορισιανά*, Ἀθῆναι 1889, 62, Χ. Ἐνισλείδου, *δ.π.*, 134-35, Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, 379-380.

5. Βλ. Νικ. Κασομούλη, *Ἐνθυμήματα Ἱστορικὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, 1821-1833*, Γ', Ἀθῆναι 1942.

παυση τοῦ πυρός κι ὅτι κατάφερε νά παρασύρει στήν παγίδα καί νά σκοτώσει ἀρκετούς, ἀλλά οἱ ὑπόλοιποι, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ Ζιάκας, δὲν ἔπασαν στήν παγίδα καί δὲν πῆγαν στὸν τόπο τῆς συναντήσεως μὲ τὸν Κιουταχή. Ἐπὶ τοὺς διασωθέντες οἱ μὲν ὀπλαρχηγοὶ τῶν Χασίων, καί φαίνεται ὅτι μέσα σ' αὐτοὺς ἦταν καί ὁ Ζιάκας, κατέφυγαν στὰ Τζουμέρκα καί συνέχισαν τὸν ἀγώνα, οἱ δὲ ὀπλαρχηγοὶ τοῦ Ὀλύμπου συγκεντρώθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη καί μὲ τὴ μεσιτεία τοῦ προξένου τῆς Ρωσίας Μουστοξύδη κατέφυγαν στήν Ἑλλάδα.

Ποιά εἶναι ἡ κατοπινὴ δράση τοῦ Ζιάκα κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ κι ὡς πότε δρᾷ αὐτὸς σὰν ὀπλαρχηγὸς στήν περιφέρεια Γρεβενῶν, δὲν εἶναι γνωστό. Κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸ ὁ Ζιάκας εἶχε γίνει τὸ φάβητρο τῶν Ὀθωμανῶν τῆς περιφέρειας Γρεβενῶν ἴσαμε τὸ 1835, ὅποτε πιεζόμενος ἀπὸ τὴν ἔντονη καταδίωξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἀναγκάζεται νά καταφύγει στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα¹.

Ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀραβαντινὸ μνημονεύεται ἀκόμα ὅτι τὸ 1832 ὁ Ζιάκας μὲ τοὺς ὀπλαρχηγούς του Κώστα Βλάχο καί Μεντερλῆ προσεβλήθη ἀπὸ πολυάριθμο τουρκικὸ στρατὸ στὸ Σπήλαιο τῶν Γρεβενῶν, ἀλλὰ περισσότερο γιὰ τὸ περιστατικὸ αὐτό, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται καί σχετικὸ δημοτικὸ τραγούδι, δὲν ξέρουμε². Σχετικὰ μὲ τὴ δράση τοῦ Ζιάκα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1854 ὑπάρχουν καί πολλὲς ἄλλες παραδόσεις, ἀλλὰ ὡς ποῦδ σημεῖο ὑπάρχει ἀλήθεια σ' αὐτές, δὲν ξέρουμε οὔτε μποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι.

Ἔτσι λέγεται ὅτι κάποτε τὸ σῶμα τοῦ Ζιάκα ἀποκλείστηκε στὸ βράχο τῆς Ἀετιάς, τοῦ παλιοῦ Τσιούργιακα, συνοικισμοῦ τῆς κοινότητος Φιλιππαιῶν Γρεβενῶν, ποῦ εἶναι βατὸς μόνον πρὸς τὸ νότιο μέρος, πρὸς τὸ χωριό, ἐνῶ ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη εἶναι ἀπότομοι κρημνοὶ ὕψους 100-200 μέτρων. Οἱ Τούρκοι ἔπιασαν τὸ νότιο μέρος, ἀπ' ὅπου μόνον ἦταν δυνατὸ νά περάσουν οἱ ἄντρες τοῦ Ζιάκα, μὲ τὴ βεβαιότητα πὼς θὰ τοὺς ἀναγκάσουν νά παραδοθοῦν. Μὰ τὴ νύχτα ἐκεῖνοι ξήλωσαν τὰ σιρίτια ἀπὸ τίς κάπες τους, τὰ ἔκαμαν μακρὸ σχοινί, σύρθηκαν ἀπὸ τὸ σχοινὶ κάτω ἀπὸ τοὺς βράχους καί σώθηκαν. Γίνεται ἐπίσης λόγος γιὰ τὴ συνεργασία τοῦ Ζιάκα μὲ κάποιον καπετὰν Λάμπρο, μὲ τὸν ὁποῖο χώρισε ἀργότερα, ἀλλὰ τί εἶδους συνεργασία εἶχαν καί γιατί χώρισαν δὲν εἶναι γνωστό. Γιὰ τὸ χωρισμὸ τους ὑπάρχει μόνον μιὰ παροιμιακὴ φράση: «ὄσοι εἶστε μὲ τὰ κόγκολα(;) καί τίς τραγατσίκες μὲ τὸν καπετὰν Λάμπρο, κι ὄσοι μὲ τοὺς τροβάδες καί τ' ἀσκιά μὲ τὸν καπετὰν Ζιάκα», ἀλλὰ τί ἀκριβῶς σημαίνει δὲν εἶναι γνωστό.

Ἀπὸ τὸ 1835 χάνονται τὰ ἔχνη τοῦ Ζιάκα. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἀραβαντινοῦ, ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω, εἶχε ἀποσυρθεῖ στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, περιμένοντας πὸ πρόσφορος καιροῦς γιὰ νά δράσει.

1. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, 379-380.

2. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων*, 89, Χρ. Ἐνισελίδου, δ.π., 135.

3. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1853 ἀρχίζει μεταξύ Ρωσίας καὶ Τουρκίας ὁ λεγόμενος Κριμαϊκὸς πόλεμος. Κράτησε ἴσαμε τὸ 1856 καὶ πῆρε τὸ ὄνομα Κριμαϊκός, γιατί οἱ σημαντικότερες ἐπιχειρήσεις ἔγιναν στήν Κριμαϊκή χερσόνησο, στὰ νότια τῆς Ρωσίας, καὶ σ' αὐτὴν πῆραν μέρος, ἀπὸ τὴν ἀνοίξη τοῦ 1854, καὶ οἱ σύμμαχοι τῆς Τουρκίας δυνάμεις, Γαλλία καὶ Ἀγγλία. Ἐληξε τὸ Μάρτιο τοῦ ἔτους αὐτοῦ (1856) με ἀμοιβαῖες ὑποχωρήσεις.

Ἀφορμὴ τοῦ πολέμου αὐτοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ ἕναν ἀκόμα κρίκο στὴ μακριὰ ἀλυσίδα τῶν κρίσεων τοῦ λεγόμενου Ἀνατολικοῦ ζητήματος, στάθηκε μιὰ διένεξη μεταξύ Λατίνων καὶ Ὀρθοδόξων μοναχῶν στὰ Ἱεροσόλυμα σχετικὰ με τὴν κατοχὴ τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ ὀρισμένων ἄλλων ἱερῶν. Στὴ διένεξη πῆρε μέρος ἀρχικὰ ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γαλλίας Ναπολέοντας Γ' κι ὅταν τὸ ζήτημα λύθηκε ὑπὲρ τῶν Λατίνων, ὕστερα ἀπὸ μεσολάβηση τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ στήν Ὑψηλὴ Πύλη, ἡ Ρωσία, θεωρώντας τὸν ἑαυτὸ της μειωμένο σὰν προστάτη τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ζήτησε ἀπὸ τὴν Τουρκία νὰ λυθεῖ τὸ ζήτημα τοῦ Παναγίου Τάφου σύμφωνα με τὶς ἀπόψεις τοῦ τσάρου. Τὰ πράγματα, παρὰ τὴν ὑποχωρητικότητά τῆς Τουρκίας στήν ἀρχή, ὀξύνθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὴν παρέμβαση τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ποὺ διέβλεπαν στήν παρέμβαση τοῦ τσάρου μιὰ ἀκόμα προσπάθεια καθόδου τῆς Ρωσίας στὸ Αἰγαῖο πρὸς ἄμεση βλάβη τῶν ἀγγλικῶν ἰδίως συμφερόντων. Ἔτσι ἄρχισε ὁ πόλεμος καὶ μάλιστα με πρωτοβουλία τῆς Τουρκίας καὶ με τὴ συμμετοχὴ τῶν δυὸ δυνάμεων, ποὺ προαναφέραμε, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, καὶ κατέληξε, ὕστερα ἀπὸ ἀρκετὲς πολεμικὲς περιπέτειες καὶ κλυδωνισμούς, στήν προαναφερθεῖσα συνθήκη τῶν Παρισίων (18 Μαρτίου 1856). Μεταξὺ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς συνθήκης αὐτῆς ἦταν ἕνα σουλτανικὸ διάταγμα, τὸ ὀνομαστὸ Χάτι Χουμαγιούν, με τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζοταν (ἀδιάφορο ἂν δὲν τηρήθηκε) πλήρης ἰσότης δικαιωμάτων μεταξύ ὅλων τῶν ὑπηκόων τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκευματος. Μιὰ ἀκόμα συνέπεια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ὑπῆρξε τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ ὡς τότε ἡ Ρωσία προστάτευε τὸ ἴδιο ὄλους τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς τῆς Βαλκανικῆς, ἀπὸ τότε σηκώνει ἀπροκάλυπτα τὴ σλαβικὴ σημαία καὶ ὑποστηρίζει ἀνεπιφύλακτα μιὰ καινούρια ἐθνότητα, ποὺ θὰ ἔλεγε κανένας πὼς εἶναι δημιούργημά της, τοὺς Βουλγάρους¹.

Στὸ μεταξύ, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ πολέμου αὐτοῦ, ἐξάπτονται τὰ πνεύματα, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1854, καὶ στὴ μικτὴ τότε ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ στὰ μέρη τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες, ὑποκινημένοι καὶ ἀπὸ τὴν ὁμόδοξη Ρωσία, ποὺ τόσες φορές ἐκμεταλλεύτηκε τὶς ἀλυτρωτικὲς βλέψεις τοῦ ἑλληνισμοῦ, βαυκαλίζονται με τὸ ὄνειρο τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ ἐτοιμάζουν ἐξεγερση καὶ ἐπίθεση κατὰ τοῦ σουλτάνου. Στὴν ἔξαψη αὐτὴ τῶν πνευμάτων παίζουν ρόλο

1. Βλ. Μιχ. Λάσκαρη, *Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα*, Α', 1948.

πρωταγωνιστῇ καὶ οἱ τότε βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ὅθων καὶ ἡ Ἀμαλία, πού, ἀπὸ τότε πού ἀνέβηκαν στὸ θρόνο, ἔχουν ἐπηρεαστεῖ βαθιὰ ἀπὸ τὸ ρομαντικὸ καὶ ἄπιαστο ὄνειρο τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ ὀραματίζονται τὴν ἀνασύστασιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ νὰ προλάβουν τὴν ἐπίθεσιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς Τουρκίας, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ἀσκοῦν πίεσιν ἐπὶ τῶν βασιλέων καὶ τῆς τότε ἐλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ καταλαμβάνουν τὸν Πειραιά. Ἡ κατοχὴ θὰ κρατηθεῖ ἀπὸ τὸ 1854 ἕως τὸ 1857, δηλ. καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, γιατί οἱ Ἀγγλογάλλοι θὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸν Πειραιά σὰν ὄρμητῆριον τῶν ἐπιχειρήσεών τους σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου.

Ἄν ὅμως τὰ καταπιεστικὰ μέτρα καὶ ἡ ξενικὴ κατοχὴ θὰ καταπνίξουν τὴ θέλησιν τοῦ ἐπίσημου ἐλληνικοῦ κράτους, δὲ στάθηναν ἱκανὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴ δράσιν στὴν περιοχὴν τοῦ ἀλύτρωτου ἐλληνισμοῦ, τὴν Ἥπειρον, τὴ Μακεδονίαν, τὴ Θεσσαλίαν. Οἱ ἀλύτρωτοι Ἕλληνες ξεσηκώνονται καὶ πολλοὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ διακεκριμένοι ἀγωνιστές, ὅπως ὁ Σπ. Γ. Καραϊσκάκης, γιὸς τοῦ σταυραίτου τῆς Ρούμελης, ὁ Γιαννάκης Ράγκος, ὁ Γιαννάκης Κολοκοτρώνης, ὁ Σπυρομήλιος, ὁ Σωτήρης Στράτος, ὁ Τσάμης Καρατάσος, ὁ Ἀνδρέας Ἰσκος, ὁ Γ. Βαρνακιώτης, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Δημ. Θ. Γρίβας, ὁ Φῶτος καὶ ὁ Νικ. Τζαβέλλας, ὀνόματα γνωστὰ καὶ τιμημένα, οἱ ἴδιοι ἢ καὶ γιοὶ καὶ στενοὶ συγγενεῖς τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, δὲ διστάζουν νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸ στρατὸ καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὰ πεπρωμένα τοῦ ἔθνους μὲ τὴ στολὴν τοῦ ὀπλαρχηγοῦ ἢ καὶ τοῦ ἀπλοῦ ἀκόμα ἀγωνιστῆ¹.

Ἡ σημαντικότερη δράσιν σημειώθηκε στὴν Ἥπειρον, ἐνῶ ὁ Χριστόδουλος Χατζηπέτρος ξεσήκωνε τὴ Θεσσαλίαν καὶ ὁ Τσάμης Καρατάσος τὴ Χαλκιδική. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ἀγῶνα ὀρίσθηκε ἄλλος γνωστὸς ἀγωνιστῆς τοῦ 1821, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας. Στὴν ἐπανάστασιν πῆρε μέρος καὶ ἡ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαιτέρως ἡ περιφέρεια Γρεβενῶν καὶ ἀρχηγὸς στάθηκε ἐκεῖ πάλι ὁ Θεόδωρος Ζιάκας.

Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ δράσιν τοῦ Ζιάκα στὴ Θεσσαλίαν, ἰδιαιτέρως τὴ δυτικὴ Θεσσαλίαν, τὴν περιφέρειαν Καρδίτσας καὶ Ἀγράφων, πρὶν περάσει στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, τὰ μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοσιν, μὰ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐφημερίδην τῆς ἐποχῆς, τὴν Ἑλπίδα, τὸν Αἰῶνα, τὸ Πανελλήμιον, τὴν Ἀνατολήν, τὴν Ἑθνικὴν, τὸ Νέον Κόσμον, τὴ Νέα Ἑλλάδα, περισσότερο ἀπὸ τὴν δυὸ πρῶτες.

1. Διεξοδικότερα γιὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854 βλ. Κων. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, Ἀθῆναι 1932, ΣΤ', 285 κ.έ., Ἐπ. Κυριακίδου, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου ἐλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1892, Α', 649 κ.έ., Πολυζωίδου-Κρέμου, Γενικὴ Ἱστορία, 1890, ἐκδότης Σ. Κ. Βλαστός, Δ', 1134 κ.έ., Στ. Παπαδοπούλου, ὁ.π., 9-20, Heusey, *Excursion dans la Thessalie Turque en 1858*, Belles lettres, Paris 1927, 66.

Ἔτσι, σύμφωνα με τις πληροφορίες τῶν ἐφημερίδων, ὁ Ζιάκας, πού βρισκόταν στήν περιοχή τῆς Λαμίας, κέντρο τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως κατά τήν ἐκρηξή τῆς ἐπαναστάσεως, περνάει κατά τις ἀρχές Φεβρουαρίου τοῦ 1854 τὰ ἐλληνοτουρκικά σύνορα ἐπικεφαλῆς 700 ὀπλοφόρων καί «ἐνούται μετὰ τῶν ἐπαναστάντων συμπατριωτῶν του»¹.

Ἄφου κατέλαβε δυὸ χωριά τῆς μεσημβρινῆς Θεσσαλίας, τὸ Δαουκλί (τῆ σημερινῆ Ξυνιάδα) καί τὸν Ἅγιο Γεώργιο, πού βρίσκονται στήν περιφέρεια Δομοκοῦ καί πού εἶχαν σκοπὸ νὰ τὰ καταλάβουν 350 Τουρκαλβανοί, τοὺς ἀντιμετώπισε σὲ ὁλόήμερη μάχη καί τοὺς ἔτρεψε σὲ φυγή². Στὴ συνέχεια προχώρησε ΒΔ, πρὸς τὴν περιοχή τῆς Καρδίτσας καί τῶν Ἀγράφων, πού ἦταν ὀρεινότερη καί ἐπομένως ἀσφαλέστερη γιὰ τις κινήσεις του, με σκοπὸ νὰ τὴν ξεσηκώσει κατά τῶν Τούρκων. Ἡ πρώτη μάχη, πού ἔδωσε ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴ δυτικὴ Θεσσαλία, ἦταν κοντὰ στὸ χωριὸ Τσιαμέσι, τῆ σημερινῆ Ἀνάβρα. Κατὰ τις πληροφορίες τῶν ἐφημερίδων³ ἀπὸ τοὺς Τούρκους σκοτώθηκαν περίπου 20 ἄντρες, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν καμιὰ ἀπώλεια, γιὰ τὴν ὄχι ὑπερβολικὰ ἐπιτυχεῖς μάχη, πού ἔδωσε ὁ Ζιάκας στὴ δυτικὴ Θεσσαλία, ἦταν οἱ μάχες τῆς Πλάζας (τὸ σημερινὸ χωριὸ Μοσχάτο) καί τῶν Ἀγιοργίτικων καλυβιῶν στίς 1 καί 2 Μαρτίου 1854. Κατὰ τις πληροφορίες τῶν ἐφημερίδων⁴ ὁ Ζιάκας εἶχε ἀποκλειθεῖ με 300 ἄνδρες ἀπὸ δύναμη 1.000 Τούρκων, πού εἶχαν μαζί τους καί δυὸ πυροβόλα ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Ζεϊνὲλ πασᾶ, στὸ χωριὸ Ἀγιοργίτικα καλύβια, ἐνῶ ὁ ἀνεψιὸς του Νικόλαος Ζιάκας, γιὸς τοῦ Γιαννοῦλα, εἶχε ἀποκλείσει τουρκικὴ δύναμη στὸ χωριὸ Πλάζα. Ἡ μάχη στὰ Ἀγιοργίτικα καλύβια κράτησε ὁλόκληρη τὴν 1 Μαρτίου, καθὼς καί τὴν ἐπομένη, ὅποτε ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Θόδωρου, ὁ Νικόλαος Ζιάκας, ἔλυσε τὴν πολιορκία τῶν Τούρκων στὴν Πλάζα καί ἤρθε σὲ βοήθεια τοῦ Θόδωρου με ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγκάσουν τοὺς Τούρκους νὰ τραποῦν σὲ φυγὴ με ἀπώλειες 40 νεκρῶν καί πολλῶν τραυματιῶν, ἐκτὸς τῶν 7 νεκρῶν, πού εἶχαν χάσει οἱ Τούρκοι στὴν Πλάζα. Ἄλλη σημαντικὴ μάχη ἔγινε κατὰ τις ἀρχές Μαρτίου μετὰ τοῦ Ζιάκα καί τῶν Τούρκων, πού κατεῖχαν τὸ χωριὸ Λουτρὸ (κοντὰ στὰ λουτρά τοῦ Σμοκόβου), στὰ στενά τῆς Ρεντίνας, στήν περιοχή τῆς Καρδίτσας, χωρὶς νὰ ξέρομε περισσότερες λεπτομέρειες. Ξέρομε μονάχα ὅτι μετὰ τὴ μάχη κατέφυγε ὁ Ζιάκας στὸ μοναστήρι τῆς Πέτρας, πού ὑπάγεται στὸ χωριὸ τῆς Καρδίτσας Καταφύγι, κοντὰ στὸ Μέγδοβα⁵. Μνημονεύεται ἀκόμα ὅτι κατὰ τὴ διαδρομὴ του ὁ Ζιάκας ἀπὸ τὴν περιο-

1. Βλ. ἐφ. *Αἰών*, 17-2-54.

2. Ἐφ. *Αἰών*, 18-2-54.

3. Ἐφ. *Αἰών*, 22-2-54.

4. Ἐφ. *Αἰών*, 10-3-54 καί 17-3-54.

5. Βλ. ἐφ. *Αἰών*, 2-3-54.

χή τοῦ Δομοκοῦ πρὸς τὴν περιοχὴ τῆς Καρδίτσας πέρασε κι ἀπὸ τὸ χωριὸ Καίτζα ἢ Καϊτζὰς (τὴ σημερινὴ Μακρυράχη), στὰ μισὰ περίπου τοῦ δρόμου Δομοκοῦ-Σμοκόβου Καρδίτσας¹.

Ἐκ τῆς πληροφορίας, λοιπόν, τῶν ἐφημερίδων μαθαίνουμε ὅτι κατὰ τὸ διάστημα μεταξὺ τῶν μέσων Φεβρουαρίου-τέλους Μαρτίου ὁ Ζιάκας δρᾷ στὴν περιφέρεια τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας. Στὶς ἀρχές Ἀπριλίου περνάει τὸν ποταμὸ Πηνειὸ καὶ βρίσκεται κοντὰ στὰ Τρίκαλα, στὸ χωριὸ Ἁγία Κυριακὴ (μιὰ πληροφορία μᾶς λέγει ὅτι εἶχαν σκοπὸ νὰ καταλάβουν καὶ τὰ Τρίκαλα)², γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ κεῖ στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν καὶ νὰ συντελέσει στὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του³. Ἔτσι, σύμφωνα καὶ μὲ μιὰ ἐκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Ἰωαννίνων, ὁ Ζιάκας παρουσιάζεται νὰ δρᾷ πάλι στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν σὰν ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως τῆς περιοχῆς⁴. Στὸ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι, πληροφορημένοι γιὰ τὴν ἐπανεμφάνιση καὶ τὴν ἐπαναστατικὴ δρᾶση τοῦ Ζιάκα στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, ἔχουν κουβαλήσει ἄτακτα στίφη Τουρκομάνων ἰππέων καὶ Ἀλβανῶν, ποὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν καταδίωξη τῶν ἐπαναστατῶν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἀρπαγὴ καὶ τὴ λεηλασία καὶ γίνονται ἀληθινὰ μᾶστιγα τῆς περιοχῆς. Ἔτσι κατὰ τὶς 10 Μαΐου 1854 ἓνα μεγάλο караβάνι νομαδικῶν οἰκογενειῶν τῶν ὄρεινῶν χωριῶν τῆς περιφέρειας Γρεβενῶν καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἡπείρου, Σαμαρίνας, Ἀβδέλλας, Δέντσικου κ.τ.λ., κάπου δυὸ χιλιάδες ἄτομα, ἔχοντας φορτωμένα τὰ πράγματά τους σὲ ἑκατοντάδες ὑποζύγια καὶ συνοδεύοντας τὰ αἰγοπρόβατά τους, τραβοῦσαν γιὰ τὶς θερινές τους διαμονές στὰ ὄρεινά μέρη. Οἱ νομάδες ἦταν ἐφοδιασμένοι μὲ ὅλα τὰ σχετικὰ διαβατήρια ἐγγράφα τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν τῆς Θεσσαλίας, ἀπ' ὅπου εἶχαν ξεκινήσει κι ὅπου εἶχαν τὴ χειμερινή τους διαμονή. Στὸν καταυλισμὸ τους, καθὼς προχωροῦσαν πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ πρὶν φτάσουν ἀκόμα στὰ Γρεβενά, τοὺς ἐπισκέφθηκαν οἱ Ἀρβανίτες ἀρχηγοὶ Μεχμέτ ἀγάς καὶ Ὁσμάν ἀγάς κι ἀφοῦ φιλοξενήθηκαν ἀπὸ τοὺς τσελιγκάδες τοῦ караβανιοῦ ἀπομακρύνθηκαν κανονικὰ.

1. Ἐκ τῆς ὅλης περιγραφῆς τῶν ἐφημερίδων φαίνεται ὅτι ὁ Ζιάκας ἀρχικὰ προχώρησε βορινά, πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ Δομοκοῦ, καὶ κατόπιν ΒΔ, πρὸς τὴν περιοχὴ τῆς Καρδίτσας, μιὰ καὶ ἡ πεδινὴ περιοχὴ τῶν Τρικάλων καὶ τῆς Λάρισας δὲν ἦταν πρόσφορη γιὰ ἀναρτοπόλεμο. Κατόπιν θὰ περάσει πρὸς τὴν περιοχὴ τῶν Τρικάλων, πάντοτε πρὸς τὰ ὄρεινά, πρὸς τὸ βουνὸ Κόζιακας, κι ἀπὸ κεῖ στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν. Ἐπομένως, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁ χάρτης, ποὺ παραθέτει ὁ καθηγητὴς Στέφ. Παπαδόπουλος, *Οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ 1854 καὶ τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, 27, δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβής.

2. Ἐφ. *Αἰών*, 17-3-54.

3. Ἐφ. *Αἰών*, 3-4-54.

4. Εὐρ. Σούρα, *Ἡπειρος καὶ αὐστριακὴ διπλωματία*, *δ.π.*, 112-15, Ἐφ. *Αἰών*, 3-4-54.

Λίγες ώρες αργότερα έφτασαν στὸν καταυλισμὸ Τουρκομάνοι ἱππεῖς καὶ χωρὶς λόγῳ ἐπιτέθηκαν κατὰ τῶν ἀνύποπτων βλαχοποιμένων, τραυματίσαν μερικοὺς, ἄρπαξαν μερικὲς γυναῖκες καὶ περὶ τὰ χίλια αἰγοπρόβατα καὶ ἀφοῦ λεηλάτησαν τὸν καταυλισμὸ, τράβηξαν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν Γρεβενῶν. Τὴν ἀναντρη ὅμως καὶ ἐγκληματικὴ πράξη τοὺς πληροφορήθηκε ὁ Ζιάκας, ποὺ εἶχε φτάσει στὸ μεταξὺ καὶ δροῦσε στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, καὶ ἀμέσως ἔτρεξε μὲ τὰ παλικάρια του γιὰ νὰ κόψει τὴν ὑποχώρηση τῶν Τουρκομάνων πρὸς τὰ Γρεβενά. Σὲ ἀπόσταση τριῶν¹ ὥρῶν ἀπὸ τὰ Γρεβενά τοὺς καταφτάνει καὶ ἐπακολουθεῖ σφοδρὴ μάχη, ποὺ κατὰλήξε σὲ ἀληθινὴ πανωλεθρία τῶν Τουρκομάνων. Ἀπὸ τοὺς 350 μόνον περὶ τοὺς 100 κατόρθωσαν νὰ διασωθοῦν καὶ νὰ φτάσουν σὲ οἰκτρὴ κατάσταση στὰ Γρεβενά. Οἱ ἀπώλειες τοῦ Ζιάκα ἦταν 5 νεκροὶ καὶ 15 τραυματίες, ποὺ νοσηλεύθηκαν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ χρονικὸ τοῦ Λιμποχόβου, γιὰ τὸ ἐποῖο θὰ γίνεῖ λόγος παρακάτω, στὸ μοναστήρι τοῦ Ζημνιατσιοῦ² τῆς σημερινῆς Παλιουριάς, χωριοῦ τῆς περιφέρειας Γρεβενῶν στὴν περιοχὴ τῶν Χασίων πρὸς τὴν Καλαμπάκα. Ἡ λεία ποὺ εἶχε ἄρπαχτεῖ, γυναῖκες, αἰγοπρόβατα, οἰκιακὰ σκευὴ καὶ ἐπιπλα, ἀποδίδθηκαν ἀπὸ τὸ Ζιάκα στοὺς δικαιούχους τοὺς³.

Αὐτὴ εἶναι ἡ περιφημὴ μάχη τῆς Διμηνίτσας, τοῦ σημερινοῦ Καρπεροῦ, γιὰ τὴν ὁποία πολὺς λόγος γίνεται καὶ στὴν προφορικὴ παράδοση. Γιὰ τὴν ἴδια μάχη ὑπάρχει καὶ μιὰ λαϊκὴ παράδοση στὴ Σαμαρίνα, ποὺ θέλει νὰ κολακέψει τὴν ἐθνικὴ φιλοτιμία τῶν Σαμαριναίων. Σύμφωνα μ' αὐτὴν οἱ Σαμαριναῖοι ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ χωριὸ Βλαχογιάννη τῆς Λάρισας καὶ ὅταν ἔφτασαν στὴ Βερδικουσία τῆς Ἐλασσόνας, σήκωσαν τὴ σημαία τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν ἔστειλε ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τῶν Γρεβενῶν, ὅταν μπῆκαν στὴν περιφέρειά του, Κιούρκηδες καὶ ἄλλο ἱππικὸ. Ἡ σύγκρουση ἔγινε στὸ χωριὸ Φυλλουριά, κοντὰ στὴ Διμηνίτσα. Οἱ Σαμαριναῖοι, ποὺ τοὺς ἀκολουθοῦσαν καὶ οἱ οἰκογένειές τους, ἀμύνθηκαν χωρὶς σύστημα καὶ ὄντας ἄπειροὶ στὰ πολεμικὰ διασκορπίστηκαν ἀφήνοντας στὸ πεδίο τῆς μάχης ὅλη τὴν κινητὴ τους περιουσία, ποὺ κουβαλοῦσαν μαζὶ τους. Ἀλβανοὶ πεζοί, ποὺ ἤρθαν σὲ βοήθεια τῶν ἄλλων τουρκικῶν δυνάμεων, σκότωσαν πολλὰ γυναικόπαιδα καὶ προέβησαν στὴ διαρπαγὴ τῶν πραγμάτων, ποὺ εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ. Ἡ σύγκρουση καὶ ἡ ταραχὴ ποὺ ἐπικράτησαν ἔμειναν παροιμιώδεις. Ἡ βλάβικη πα-

1. Τὸ Καρπερὸ (Διμηνίτσα), χωριὸ τῆς περιφέρειας Γρεβενῶν στὴν περιοχὴ τῶν Χασίων, ἀπέχει περὶ τίς 6-7 ὥρες (30 περίπου χιλιόμετρα) ἀπὸ τὰ Γρεβενά.

2. Πρόκειται γιὰ τὸ ὄνομαστὸ μοναστήρι τῆς Μπουνάσιας, κοντὰ στὸ ὀμώνυμο βουνό.

3. Λεπτομερειακὴ περιγραφή τῆς μάχης μᾶς δίνει ὁ Σούρλας, *δ.π.*, 113-115. Ἐπίσης βλ. Ἄπ. Βακαλοπούλου, «Νέα ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τίς ἐπαναστάσεις τοῦ 1821 καὶ τοῦ 1854», Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 7 (1956)72-75, Π. Λιοῦφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, 104.

ροιμία «sfeaze Fillurea» (= έγινε Φυλλουριά) σημαίνει μεγάλη διαρπαγή, άναταραχή. Οί Σαμαριναίοι σώθηκαν από τέλεια καταστροφή χάρη στην έγκαιρη επέμβαση του Ζιάκα¹.

Τό σχέδιο του Ζιάκα ήταν, σύμφωνα με όσα είχαν συμφωνηθεί και με τους άλλους όπλαρχηγούς στη Λαμία, να συντονίσει τις ενέργειές του και με τις άλλες επαναστατημένες περιοχές και να ξεσηκώσει όλόκληρη την περιφέρεια Γρεβενών και γενικότερα τη Δυτική Μακεδονία. Προετοιμάζει, λοιπόν, τό έδαφος για μιá γενική εξέγερση, στρατολογεί άντρες, χτυπάει, όπου βρεί, τους Τούρκους, τονώνει τό ήθικό των χριστιανικών πληθυσμών, καταλαμβάνει επίκαιρες θέσεις μεταξύ Μετσόβου-Γρεβενών και ειδικά την Τίστα και τό Σπήλαιο και τη στενή δίοδο μεταξύ Μηλιάς Μετσόβου-Κρανιάς Γρεβενών, για να κόψει κάθε πέρασμα τουρκικών δυνάμεων από την "Ηπειρο προς την περιοχή Γρεβενών και τη Θεσσαλία.

Τό σχέδιο των επαναστατών ήταν να συνδέσει ή περιφέρεια Γρεβενών τα επαναστατικά τμήματα της "Ηπείρου με τις επαναστατικές δυνάμεις της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Για τό σκοπό αυτό ό Γρίβας έρχεται και καταλαμβάνει τό Μέτσοβο με σκοπό να συνδεθεί με τό Ζιάκα και τό στρατηγό Χριστόδουλο Χατζηπέτρο, που είχε ξεσηκώσει στο μεταξύ τη Θεσσαλία και βρισκόταν στην περιοχή της Καλαμπάκας. Στις 25 Μαρτίου κάνει επίθεση έναντίον του Γρίβα με δύναμη 2.500 άνδρων ό "Αβδή πασάς των "Ιωαννίνων. Στις 25-26 Μαρτίου γίνεται φονική μάχη μεταξύ των Τούρκων και των όχυρωμένων στο Μέτσοβο Έλλήνων και σκοτώνονται 500 Τουρκοί και 100 Έλληνες. Μά οι τουρκικές δυνάμεις είναι πολύ υπέρτερες και πολιορκούν στενά τους 800 Έλληνες, που βρίσκονται μέσα στο Μέτσοβο. Τελικά ό Γρίβας κάνει όρμητική έξοδο και διασώζεται στη Θεσσαλία².

Στό μεταξύ ό Ζιάκας είχε ξεσηκώσει όλόκληρη την περιφέρεια Γρεβενών. Στην επανάσταση παίρνουν μέρος εκτός από την άνταρτική δύναμη, που είχε φέρε μαζί του ό Ζιάκας από τό έλεύθερο έλληνικό έδαφος, και τά περισσότερα χωριά της περιφέρειας Γρεβενών και της νοτιοδυτικής Μακεδονίας. Ένδεικτικό της μεγάλης εκτάσεως, που είχε πάρει ή επανάσταση στην περιο-

1. Βλ. Wace-Thompson, *δ.π.*, 158 - 59, "Απ. Βακαλοπούλου, «Ίστορικοί έρευναι έν Σαμαρίνη», *δ.π.*, 25-26.

2. Βλ.: Έπ. Κυριακίδου, *δ.π.*, Α', 646-47, Κ. Κρυστάλλη, "Απαντα, 109. Έπίσης Β. Σκαφιδά, «Η έλληνική επανάστασις έν "Ηπείρω και Θεσσαλία και ή καταστροφή του Μετσόβου», "Ηπειρωτική Έστία, 1954, 803-809, όπου αναφέρεται ότι ό Γρίβας είχε προσκληθεί στο Μέτσοβο από τους άρχηγούς του φιλεπαναστατικού κόμματος Σαρακιώτη και Τσάπο, που εκπροσωπούσαν τις λαϊκότερες τάξεις, κι ότι τό Μέτσοβο ύστερα από την άποχώρηση του Γρίβα και την ένωσή του με τό Χατζηπέτρο στη Θεσσαλία, υπέστη όλοκληρωτική καταστροφή. Βλ. επίσης Έδρ. Σούβλα, *δ.π.*, 12-13.

χή αυτή, αποτελεί και μιὰ ἐνθύμηση τοῦ Λιμποχόβου (Διλόφου σήμερα κι ὄχι Βραχοπλαγιάς, ὅπως γράφει ὁ καθηγητὴς Βακαλόπουλος, ἴσως ὄχι ἄδικα, γιατί ἀρχικὰ τὸ Λιμπόχοβο εἶχε μετονομασθεῖ σὲ Βραχοπλαγιά, γιὰ νὰ πάρει τελικὰ τὸ σημερινὸ ὄνομα Δίλοφος) δημοσιευμένη ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν κ. Βακαλόπουλο σὲ μιὰ σχετικὴ ἐργασία του¹. Τὴν παραθέτουμε ὅπως ἀκριβῶς εἶναι γραμμένη:

Εἰς τὰ 1854, Μαῖον, ἔγινε μεγάλη ἐπανάστασις. Ἐβγήκεν ὁ ἀρχηγὸς Ζιάκας ἀπὸ τὸ ἐλληνικόν. Ἀπὸ τὸ χωριὸ μας ἐπαναστάται ἦταν οἱ ἐξῆς: Νικόλαος Κοκόλης, Κώστας Ἰ. Κάζου, Στέργιος Νούλας, Γεώργιος Νούλας, Νικ. Κομπορέλας, οἱ ἀδελφοὶ δύο Δημήτριος καὶ Βασίλειος Τζουφαῖοι, Χρῖστος Τζουβάλης, Κώστας (Λάμπρου πεθερὸς) Κωσταβέλ, καὶ Κώστας Ζαχ. Κωσταβέλ (ὁ ἀντάρτης). Ἦλθον εἰς Δεμενίτσα, χωριὸν τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν, καὶ ἔκαμαν μεγάλη μάχη μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ Κέκηδες. Ἐκ τῶν ἐπαναστατιδῶν ἐφονεύθησαν πέντε καὶ ἐπληρώθησαν δεκαπέντε. Ἀπὸ τοὺς χωριανούς μας ἐπληρώθη ὁ Νικόλαος Κοκόλης καὶ τὸν ἐπῆγαν εἰς τὸ μοναστήριον ἐκεῖ πλησίον ὀνομάζεται Ζιμνάτζι. Κι ὁ νικόλαος Κομπορέλας ἦταν φύλαξ τῶν πληγωμένων. Ἐπειτα ἦλθον εἰς τὸ Σπήλαιον καὶ ἐπολέμησαν ἓνα μῆνα καὶ μετὰ ἔφθγαν. Ἐφθγαν δὲ καὶ τὰ γυναικόπαιδα ἀπὸ τὰ βλαχοχώρια καὶ μετὰ ἐν ἔτος ἐπέστρεψαν οἱ οἰκογένειες. Ἀρχηγὸς τῶν Τούρκων ἦτο ὁ Ἀβδὴ πασάς².

Ὅπως φαίνεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν τόσο παραστατικὴ καὶ τόσο ζωντανὴ αὐτὴ ἐνθύμηση, παρμένη ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἡμερολόγιο τοῦ παπα-Νικόλα Κοκόλη ἀπὸ τὸ Λιμπόχοβο, καὶ ποὺ ἀναφέρεται κυρίως στὴ μάχη τῆς Διμηνίτσας (Καρπεροῦ), γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος παραπάνω, στὴν ἐπανάσταση πῆραν μέρος ἀρκετοὶ καὶ ἀπὸ τὸ Λιμπόχοβο τῆς Ἀνασελίτσας (Βοῦτου), κοντὰ στὸν Πεντάλοφο, σὲ ἀπόσταση 8-10 ὥρῶν ἀπὸ τὰ Γρεβενά, ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπανάσταση στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν ἦταν καθολικὴ.

Στὴν ἐπανάσταση πῆραν μέρος καὶ ἀρκετοὶ Κοζανίτες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Ζιάκα Μῆτρος Σιακαβάρας³. Πῆραν ἐπίσης μέρος καὶ οἱ Σιατιστινοί, ἐνῶ οἱ Τούρκοι μπέηδες, καθὼς καὶ οἱ σημαντικότεροι καὶ εὐπορότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ὀθωμανοὺς τρομοκρατημένοι ἀπὸ τὴν καθολικὴ

1. Βλ. Ἀπ. Βακαλοπούλου «Νέα ἱστορικὰ στοιχεῖα κ.τ.λ.», ὁ.π., 12-13. Ἐπίσης Γιάννη Τσάρα, «Τὸ ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ παπα-Νικόλα Κοκόλη ἀπὸ τὸ Λιμπόχοβο Δυτ. Μακεδονίας (1817-1926)», *Μακεδονικά* 8(1968)267.

2. Τὸ προσωπικὸ ἡμερολόγιο τοῦ παπα-Νικόλα περιλαμβάνει τὰ γεγονότα 1817-1926.

3. Βλ. Π. Λιούφη, ὁ.π., 104.

ἐπικράτησῃ τῆς ἐπανάστασης στὰ Γρεβενὰ καὶ γενικότερα στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ἀναγκάσθηκαν νὰ καταφύγουν στὴν Καστοριά «ἐκ τοῦ φόβου, ἐν ἔχουσι ἐκ τοῦ Ζιάκα»¹. Οἱ σημαντικότεροι ἀπὸ τοὺς ὄπλαρχηγούς τοῦ Ζιάκα ἦταν ὁ γαμπρός του Καραμήτσιος ἀπὸ τὴ Βούρμπιανη τῆς Κόνιτσας—κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸ² ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ—ὁ Μαλτέζος, ἀπὸ τὰ χωριά τοῦ Ἀσπροποτάμου, ὁ Ἀλέξης Γκούντας, ἀπὸ τὸ Σπήλαιο τῶν Γρεβενῶν, ὁ Σταμούλης Τσιουκαντάνας, ἀπὸ τὸ Περιβόλι τῶν Γρεβενῶν, καὶ ἄλλοι.

Μὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τοῦ Ζιάκα νὰ ἐνωθεῖ μὲ τοὺς ἐπαναστάτες τῶν ἄλλων περιοχῶν καὶ τὸ φυλλορόημα τῆς ἐπαναστάσεως στὶς ἄλλες ἐπαναστατημένες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, οἱ ἐπαναστάτες βρίσκονται σὲ δύσκολη θέση νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ νὰ συγκρατήσουν τὶς πολὺ ὑπέρτερες τουρκικὲς δυνάμεις, ποὺ ἔχουν πλημμυρίσει τὴν περιφέρεια. Ἀναγκάζονται, λοιπόν, μάχιμοι ἄντρες καὶ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατημένων χωριῶν, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν καταστροφικὴ μανία τῶν Τούρκων, νὰ καταφύγουν μὲ τὰ πράγματά τους, τὰ τρόφιμά τους καὶ τὰ λογῆς ζωντανά τους στὸ ἀπόκρημνο καὶ ὀχυρότατο Σπήλαιο τῶν Γρεβενῶν. Μὰ πρὶν προχωρήσω στὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν τελευταία καὶ πιὸ δραματικὴ φάση τῆς ἐπαναστάσεως στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, πρέπει νὰ δώσω μιὰ συνοπτικὴ εἰκόνα τῆς τοπογραφικῆς θέσεως τοῦ Σπηλαίου³. Στὴν κατανόηση τῆς τοπογραφίας του

1. Βλ. ἐφ. *Αἰὼν*, 13-5-54.

2. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, 379-380.

3. Σχετικὰ μὲ τὴν ὀνομασία τοῦ Σπηλαίου, τοῦ χωριοῦ, τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς ὀμώνυμης μονῆς τῆς Παναγίας ἔχει γράψει ὀξονυχιστικὴ μελέτη ὁ γνωστός ἀρχαιολόγος Νικ. Κοτζιάς, ἄλλοτε καὶ γιὰ χρόνια ἔφορος ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας, στὴν *Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίδα* (παράρτημα 1951, σ. 14 κ. ἑ.) μὲ τίτλο «Σπίλο, Σπύλιο, Πύλαιον, Σπήλαιον καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἱερὰ μονή». Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ συγγραφέα ἡ τοποθεσία, ὅπου εἶναι κτισμένο τὸ χωριὸ καὶ ἡ ὀμώνυμη μονή, ὀχυρώθηκε ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ καὶ πῆρε τὸ ὄνομα Πήλαιον, Πύλειον. Τὴν ὀνομασία αὐτὴ, ποὺ φαίνεται νὰ τὴν εἶχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὀχύρωση, τὴ διατήρησε ἴσαμε τὰ χρόνια τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅποτε τὸ φρούριο, ἄχρηστο πιά, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτηση τῶν Τούρκων σὲ ὅλες τὶς χῶρες τῆς Βαλκανικῆς, ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τὸν κατακτητὴ καὶ ἔμεινε ἔρημο ἀπὸ κατοίκους. «Ὅτι τὸ ἀρχικόν, τὸ πραγματικὸ ὄνομα τῆς τοποθεσίας εἶναι Πήλαιον-Πύλειον, τὸ συμπεραίνει ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης ἀπὸ τὴν ὀχύρωση τοῦ χωριοῦ, ποὺ εἶναι καμωμένη κατὰ τὸ σύστημα τῆς τειχοδομίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ («παρεμβολὴ 4-5 σειρῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων κατὰ ἰσοῦς ἀποστάσεις τῆς κοινῆς ἀργολιθοδομίας») καὶ ὅτι τὸ μνημονεῖο ὁ Προκόπιος (περὶ κτισμάτων, Δ', 25) λέγοντας: «ἀνεωόθη δὲ τὰδε... Ἄπις, Πήλαιον, Κώμη, Σκυδρέων πόλις, Εὐρώπη», ὅποτε τὸ Πήλαιον τοῦ Προκοπίου συσχετίζεται ἀπὸ τὸ συγγραφέα μὲ τὸ ὄνομα τῶν δύο σχετικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Παναγίας.

Ἀργότερα, στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, κατὰ τὸν Κοτζιά πάντα, οἱ κάτοικοι τῶν πεδινῶν περιοχῶν, μὴ νιώθοντας τὸν ἐαυτὸ τους ἀσφαλῆ στὰ μέρη ἐκεῖνα, ἔρχονται νὰ ζητήσουν ἀσφαλέστερο καταφύγιον κάτω ἀπὸ τὸ ἐρειπωμένο καὶ δυσπρόσιτο κάστρο κι ἐπειδὴ τὸ ἀρχικὸ Πήλαιον-Πύλειον ἦταν πιά ἀκατανόητο γιὰ τὴ γλῶσσα τους, τὸ ταῦτισαν μὲ τὸ

ἐλπίζω νὰ βοηθήσουν καὶ οἱ φωτογραφίες, ποὺ παρατίθενται στὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

Χωρὶ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν μὲ διακόσια περίπου σπίτια, ὄρεινὸ καὶ ἄγρονο μὰ μ' ἓνα πολὺ ξηρὸ καὶ ὑγιεινὸ, ἓνα θαυμάσιο κλίμα, βρίσκεται κουρνιασμένο στὶς νότιες πλαγιές τοῦ ὀμώνυμου βουνοῦ μὲ ὑψόμετρο χίλια καὶ πλέον

ὄνομα τοῦ τοπικοῦ ἥρωα Σπίλου ἢ Σπήλιου, ποὺ ἔδρασε ἐκεῖ κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα, ἀφοῦ διαδέχθηκε στὴν ἀρχηγία τοῦ ἀρματολικιοῦ τὸ Ζιάκα. Τὸ μετέβαλαν λοιπὸν τὸ ὄνομα σὲ Σπίλο, Σπύλο, Σπήλο ἢ Σπήλιο, ἀργότερα δὲ σὲ Σπήλαιον, εἶτε γιὰτὶ κάποιος λογιότατος θεώρησε τὸ ὄνομα παραφθαρμένο τύπο τοῦ «Σπήλαιον», εἶτε διότι ἐκ τῆς γενικῆς τῆς μονῆς Πηλαίου σχηματίσθηκε ἡ ὀνομαστικὴ «Σπήλαιον», ἢ, ἀκόμα, γιὰτὶ οἱ μοναχοὶ κτίτορες τῆς μονῆς προερχόμενοι ἀπὸ κάποια ὀμώνυμη μονή, ὅπως τῆ Σπηλαιώτισσα τῆς Δρινουπόλεως, ἔδωσαν τὸ ὄνομά τῆς στὴ νέα μονὴ καὶ ἀπὸ κεῖ κατ' ἐπέκταση πῆρε τὸ ὄνομα καὶ τὸ νέο χωριὸ καὶ τὸ ὀμώνυμο βουνό. Πιθανὸν ἀκόμα, κατὰ τὸ συγγραφέα, νὰ δόθηκε τὸ ὄνομα ἀπὸ τοὺς προσκυνητὲς τῆς θαυματουργοῦ εἰκόνας τῆς μονῆς, ποὺ τὴ θεώρησαν ἰσότημη πρὸς ἐκείνη τῆς Δρινουπόλεως ἢ ἀκόμα, ὅτι εἶχε σχέση μὲ τὴ μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου στὴν Πελοπόννησο.

Μὰ ὅλες οἱ παραπάνω ἀπόψεις τοῦ Νικ. Κοτζιά δύσκολα μποροῦν νὰ δικαιολογηθοῦν. Οὔτε ἡ τοιχοδομία, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ μεταγενέστερη, ὅπως ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κοτζιάς, οὔτε ἡ μνεία τοῦ Προκοπίου ἢ σχετικὴ μὲ τὰ φρούρια, ποὺ ἐπισκευάσθηκαν ἢ ἀνοικοδομήθηκαν κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, μποροῦν νὰ μᾶς βεβαιώσουν ὅτι τὸ δικό μας Σπήλαιο εἶναι τὸ Πήλαιον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅταν ὁ Προκόπιος δὲ μνημονεύει ρητὰ ποῦ βρίσκεται καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ βρίσκεται καὶ ὅπουδῆποτε ἄλλου.

Μὰ καὶ ἡ ἐκδοχὴ ὅτι τὸ Πήλαιον-Πύλειον ἔγινε ἀργότερα Σπίλο ἢ Σπήλιο ἀπὸ ταύτιση πρὸς τοπικὸ ἥρωα ἢ ἀγωνιστὴ, δὲν εἶναι ὀρθή. Σημαντικὸς ὄπλαρχηγὸς μὲ τὸ ὄνομα Σπίλος ἢ Σπήλιος καὶ μάλιστα σύγχρονος ἢ μεταγενέστερος τοῦ Ζιάκα δὲν ὑπάρχει—ἀφοῦ ἦταν τόσο σημαντικὸς, ὥστε νὰ δώσει τὸ ὄνομά του στὴν περιοχὴ, δὲν θὰ τὸν μνημόνευαν ἢ προφορικὴ παράδοση καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια;—μὰ καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ δώσει τὸ ὄνομά του στὸ χωριό, τὸ βουνό καὶ τὴν περιοχὴ, ὅταν δὲν ἔδωσαν τὰ ὀνόματά τους στὸν τόπο τῆς γεννήσεώς τους ἢ τῆς δράσεώς τους ἄλλοι, πολὺ σημαντικότεροι ἀγωνιστὲς. Τὸ ὄνομα τοῦ Ζιάκα, ἀγωνιστῆ μὲ πανελλήνια ἀπήχηση καὶ ἀκτινοβολία, ποὺ δόθηκε στὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του, δόθηκε σχεδὸν πρόσφατα καὶ δὲν εἶναι λαϊκῆς προέλευσης. Τὸ χωριὸ ὀνομαζόταν ἴσαμε τελευταῖα Τίστα καὶ μόνο τὸ 1928 ἡ κρατικὴ ἐπιτροπὴ τοπωνυμιῶν τῶν διαφόρων οἰκισμῶν, ἀλλάζοντας τὸ ξενικὸ ὄνομα καὶ τιμώντας τὸ ὄνομα τοῦ πρωταγωνιστῆ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854, ἔδωσε τὸ ὄνομά του στὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του.

“Ὅσα ἐπίσης λέγει ὁ Κοτζιάς, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ μεταβολὴ τοῦ «Σπήλιου» εἰς «Σπήλαιον», ὅπως π.χ. ὅτι τὸ «Σπήλαιον» συσχετίσθηκε μὲ τὴ μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου τῶν Καλαβρύτων ἢ τῆς Σπηλαιώτισσης τῆς Δρινουπόλεως εἶναι τελειῶς ἀπίθανα, γιὰτὶ καὶ σήμερα ἀκόμα ἡ μονὴ ἐκείνη τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἢ τῆς Δρινουπόλεως μὲ τίς θαυματουργὰς εἰκόνας εἶναι τελειῶς ἄγνωστες στὴν περιοχὴ μας, πολὺ περισσότερο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ τὴν τόσο δύσκολη συγκοινωνία, τὴν τόσο δύσκολη μετακίνηση τῶν κατοίκων καὶ τὴν ἀκόμα δυσκολότερη ἀσφάλεια.

Κατὰ τὴ γνώμη μου τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὀνομασίαν τοῦ Σπηλαίου ἔχουν πολὺ ἀπλούστερη βάση. Φρούριο βέβαια θὰ ὑπῆρχε καὶ στὰ βυζαντινὰ χρόνια, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὀνομασίαν του τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουρο.

Ἀργότερα, ὅταν στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, γιὰ λόγους, ποὺ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κοτζιάς

μέτρα και σὲ ἀπόσταση 20-25 χιλιομέτρων νοτιοδυτικά τῶν Γρεβενῶν¹.

Ἡ τοποθεσία του εἶναι φυσικὰ ὀχυρότατη, γιατί ἀπὸ μὲν τὴ βορινὴ πλευρὰ τὸ προστατεύει τὸ ὁμόνυμο βουνό, ἀπ' ὅλες δὲ τὶς ἄλλες πλευρὰς τὸ περιβάλλουν βαθύτατες καὶ ἐξαιρετικὰ ἀνώμαλες καὶ ἐπικίνδυνες χαράδρες, ἀπ' ὅπου εἶναι ἀδύνατη ἡ διάβαση. Ἐπὶ ἤρχαν μόνο τέσσερις στενὲς καὶ ἀρκετὰ δύσβατες διαβάσεις, ποὺ μπορούσαν νὰ φυλαχτοῦν καὶ μὲ μικρὴ σχετικὰ δύναμη.

Ἡ μιά, ποὺ βρίσκεται στὸ ΝΑ μέρος τοῦ χωριοῦ², τὸ στενὸ τῆς Πόρτας, ἐκτὸς ποὺ εἶναι στενὴ καὶ ἐξαιρετικὰ δύσβατη—ἀπὸ κεῖ περνάει ὁ δρόμος, ποὺ ὀδηγεῖ στὸ χωριὸ Ζιάκας καὶ ἀπὸ κεῖ στὰ Γρεβενά· τώρα ὁ δρόμος αὐτὸς διευρύνθηκε, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ πηγαίνει καὶ αὐτοκίνητο στὸ χωριό, πράγμα τελείως ἀδιανόητο πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ βουνὸ «φαγώθηκε» κατὰ τρόπο, ποὺ νὰ ἀλλοιώσει τὴν ὁμορφιὰ τοῦ τοπίου—προστατευόταν ἄλλοτε, ὅπως καὶ ὅλη ἡ τοποθεσία, ἀπὸ ἓνα μεσαιωνικὸ τεῖχος, γιὰ τὸ ὁποῖο κάναμε λόγο παραπάνω, ὕψους 2-4 μέτρων. Ἐπολείμματα τοῦ τεύχους αὐτοῦ σώζονται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση καὶ στὴν πύλη του φαίνεται ἀκόμα ἡ τρύπα ὅπου ἔμπαινε ὁ σύρτης γιὰ νὰ ἀμπαρώνουν τὴν πόρτα³.

παραδέχεται, ἡ περιοχὴ ξανακατοικήθηκε, οἱ κάτοικοι τῆς ἔδωσαν τὸ ὄνομα «Σπήλιο», ποὺ στὸ τοπικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα σημαίνει «Σπηλιά» (καὶ σπηλιές, ἀντίθετα μὲ ὅ,τι παραδέχεται ὁ Κοτζιάς, ὑπάρχουν πολλὲς στὴν περιοχὴ, ὅπως π.χ. ἐκεῖνη μὲ τὸ ὄνομα «τῆς καλογριάς τὰ κελλιά») στὴ νότια πλαγιὰ τοῦ χωριοῦ, δίπλα στὸν ποταμὸ Βενέτικο, καθὼς καὶ πολλὲς ἄλλες, ποὺ χρησίμευσαν σὰν καταφύγια τῶν κατοίκων κατὰ τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν Γερμανῶν τὸ 1944) καὶ ἐπὶ τὸ λογιότερο Σπήλιον, ὀνομασία, ποὺ παραμένει καὶ σήμερα.

1. Τὸ Σπήλιο, παρὰ τὴν ὀρεινότητά του — πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ κοντινότερα χωράφια του βρίσκονται σὲ ἀπόσταση μιᾶς τουλάχιστο ὥρας ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ φτάνουν σὲ ἀπόσταση τριῶν καὶ τεσσάρων ὥρων καὶ μάλιστα σὲ ἔδαφος ἐξαιρετικὰ ἀνώμαλο — εἶναι ἀπὸ τὰ χωριά, τὰ λίγα χωριά, ποὺ δὲν τὰ ἐγκατέλειψαν οἱ κάτοικοί τους τὰ τελευταῖα χρόνια γιὰ νὰ καταφύγουν στὴ Γερμανία καὶ τὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὰς χώρες ἢ καὶ στὶς ἄλλες ἑλληνικὰς περιοχὰς γιὰ νὰ ζητήσουν καλύτερη τύχη. Ὅταν τὸ ἐπισκεφεῖ κανένας, τὸ βρίσκει νὰ σφύζει ἀπὸ κίνηση καὶ ζωὴ καὶ βλέπει τοὺς νέους νὰ βρίσκονται οἱ περισσότεροι στὸ χωριό, ὅταν στὰ ἄλλα χωριά δὲ συναντᾷ κανένας παρὰ μονάχα τοὺς γέρους. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴν παρομιμῶδη ἐργατικότητά τῶν κατοίκων, ποὺ κάνει τὴν ἄγωνα γῆ τους νὰ καρπίσει καὶ νὰ τοὺς θρέψει, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπέρμετρη ἀγάπη τους γιὰ τὸ χωριὸ τους καὶ τὴν ὑπερηφάνειά τους γιὰ τὸ ζοῦν σ' αὐτό. Οἱ ἀρμόδιοι ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ μελετήσουν τὶς ἐκεῖ συνθῆκες γιὰ νὰ βγάλουν ὀφέλιμα συμπεράσματα γιὰ τὰ προβλήματα τῶν χωριῶν τῆς ὑπαίθρου, ποὺ ἐρμῶνονται ἀπὸ τὴ μετανάστευση τῶν κατοίκων καὶ τὰ μέτρα, ποὺ πρέπει νὰ παρῶν γιὰ τὴ συγκράτησή τους.

2. Κοντὰ στὴ διάβαση αὐτή, τὸ ξάγναντο πρὸς τὴν ἀνατολή, ἀπ' ὅπου ἡ θέα εἶναι ἀληθινὰ πανοραμικὴ καὶ τὸ μάτι ξανοίγεται σὲ πλατύτατους ὀρίζοντες, βρίσκεται τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας, ποὺ ἄλλοτε διατηροῦνταν σὲ μεγάλη ἀκμῆ, μὰ σήμερα ἔχει ξεπέσει. Στὸ πανηγύρι του, στὶς 15 Αὐγούστου, συγκεντρώνονταν κόσμος ἀπ' ὅλα τὰ χωριά τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελίτσας, μὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ ἀκόμα μακρότερα. Βλ. λεπτομέρειες στοῦ Νικ. Κοτζιά, *δ.π.*, 16 κ.ἑ.

3. Βλ. Νικ. Κοτζιά, *δ.π.*, 14 κ.ἑ.

Τὸ ἴδιο στενὴ καὶ δυσκολοπέραστη ἦταν καὶ ἡ ἄλλη δίοδος, ἀπὸ τὰ ΝΑ τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ τῆ θέσης «Κάψαλα», ὅπως καὶ ὁ στενὸς δρόμος, ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς νότον, πρὸς τὸ χωριὸ Μοναχήτι, ψηλὰ καὶ ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπ' αὐτό. Μονίχα ἀπὸ τὸ δυτικὸ μέρος, ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ χωριὸ Περιβόλι, ἡ διάβαση ἦταν σχετικὰ εὐκόλη καὶ ἀπὸ κεῖ, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, ἐγίνε ἡ τουρκικὴ ἐπίθεση.

Ἐνῶ οἱ τουρκικὲς δυνάμεις, ποὺ ἔχουν πλημμυρίσει τὴν περιφέρεια, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάπιξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στὴν Ἡπειρο καὶ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία, περισφίγγουν ὄλο καὶ περισσότερο τὸ Σπήλαιο, οἱ ὑπερασπιστές του παίρνουν τὰ μέτρα γιὰ νὰ ἀντισταθοῦν.

Ἡ πιὸ μεγάλος κίνδυνος ἦταν ἀπὸ τὸ δυτικὸ μέρος. Ἦταν βατὸ καὶ ἐπισφαλὲς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀμυνας καὶ ἀπὸ κεῖ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, εἶχαν ἔρθει οἱ περισσότερες τουρκικὲς δυνάμεις. Στὴ σχετικὰ προχωρημένη θέση, ποὺ σήμερα φέρει τὸ ὄνομα «στοῦ Σταμούλη τὸ ταμπόρι», τοποθετήθηκε ὁ Τσιουκαντάνας μὲ ἀνάλογη δύναμη, σὲ ἀπόσταση λιγότερο ἀπὸ μιὰ ὥρα δυτικὰ τοῦ Σπηλαίου. Λίγο πιὸ πίσω καὶ κάπως ψηλότερα, πρὸς τὸ βουνό, στὴ «Χοὺν Χαρβάλ», βραχῶδες κοίλωμα μεταξὺ δύο ἀπόκρημνων βράχων—εἶναι ἡ μοναδικὴ διάβαση πρὸς τὸ βουνὸ καὶ ὀδηγεῖ πρὸς τὶς ψηλότερες κορυφές του, τὸν «Καρέτσο» καὶ τοῦ «Ρωμιοῦ τὸ σαράι»—τοποθετήθηκε ὁ Καραμήτσιοι. Ὁ Ζιάκας καὶ οἱ ἄλλοι ὄπλαρχηγοὶ πῆραν ἀνάλογες θέσεις. Τὰ γυναικόπαιδα καὶ τὰ ζωντανά, ποὺ ἓνα μέρος τους θὰ χρησίμεινε γιὰ τροφή τῶν πολιορκουμένων, τοποθετήθηκαν στὴ θέση «Κάψαλα», μέρος ἀπάνεμο, προσηλιακὸ καὶ σχετικὰ ἀπρόσβλητο ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἐπιθέσεις, στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ χωριοῦ, κοντὰ καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας.

Γιὰ νὰ καταπιξοῦν οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐπανάσταση στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, ἔχουν συγκεντρώσει ἐκεῖ σημαντικὲς δυνάμεις ὑπὸ τὴ γενικὴ ἀρχηγία τοῦ Ἀβδῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων¹. Στὶς ἐπιχειρήσεις πῆραν ἐπίσης μέρος ὁ Ὀσμὰν πασὰς τῆς Ἄρτας καὶ 800 ἄτακτοι Ἀρβανίτες ὑπὸ τὸν Τσέλιο Πίτσαρη², καθὼς καὶ οἱ ντόπιες τουρκικὲς δυνάμεις ὑπὸ τὸ Μεχμέτ Τάγο.

Πόσες ἦταν οἱ τουρκικὲς δυνάμεις; Ἡ λαϊκὴ παράδοση τίς θέλει δώδεκα χιλιάδες καὶ ὁ ἀριθμὸς δὲ μοῦ φαίνεται ὑπερβολικὸς, γιὰτὶ μ' αὐτὸν συμφωνοῦν καὶ οἱ γραπτὲς πηγές, ποὺ ἔχουμε ὑπόψη μας, οἱ σχετικὲς ἐκθέσεις τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Ἰωαννίνων³, ποὺ ἀναφέρουν, ὅπως εἶδαμε ἀμέσως παραπάνω, ὅτι στὰ Γρεβενὰ ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὁ Ἀβδῆ πασὰς τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Ὀσμὰν πασὰς τῆς Ἄρτας μὲ ἓνα σύνταγμα τακτικοῦ στρατοῦ καὶ 800 ἀτάκτους Τουρκαλβανούς καὶ ὁ ντόπιος τουρκικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸ Μεχμέτ Τάγο. Ἀκόμα δὲ

1. Ἐπ. Κυριακίδου, *δ.π.*, Α', 646-47, Ἀπ. Βακαλοπούλου «Νέα ἱστορικὰ στοιχεῖα», *δ.π.*, 13, Εὐρ. Σούρλα, *δ.π.*, 114-115.

2. Εὐρ. Σούρλα, *δ.π.*, 117.

3. Εὐρ. Σούρλα, *δ.π.*, 113-115, 117.

φαίνεται υπερβολικός ὁ ἀριθμὸς, ἂν σκεφθοῦμε ὅτι ἡ ἐπανάσταση στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ λοιπὴ Μακεδονία εἶχε σχεδὸν καταπνιγεῖ τελείως κι ὅλες οἱ διαθέσιμες τουρκικὲς δυνάμεις εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὰ Γρεβενά. Ἡ δύναμη αὐτὴ δείχνει πόσο ὑπολόγιζαν οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς τὸ Ζιάκα, τί ἔκταση εἶχε πάρει τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν καὶ τί δράση εἶχαν ἀναπτύξει οἱ ἐπαναστάτες. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ ὑπάρχουν, οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐξαπολύσει ἄγρια τρομοκρατία στὴν περιφέρεια, ἰδίως εἰς βάρος τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ, ἀπειλώντας μὲ θάνατο κι αὐτὸν ἀκόμα τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν Ἀγάπιο¹.

Τὸ στρατηγεῖο τοῦ ὁ Ἀβδὴ πασὰς τὸ εἶχε ἐγκαταστήσει στὴ θέση «Μπακοστίβ», σὲ ἀπόσταση μιᾶς ὥρας δυτικὰ τοῦ Σπηλαίου, μέρος ἀρκετὰ ἀναπεπταμένο γιὰ νὰ ἀπλώσει τὶς πολυάριθμες δυνάμεις του, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ὁ Μεχμέτ Τάγος εἶχε πιάσει τὸ χωριὸ Ριάχοβο, τὸ σημερινὸ Παρόριο, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὰ «Κάψαλα», καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας, στὸ ἴδιο ὕψος ἀνατολικὰ τοῦ Σπηλαίου, ἀπ' ὅπου ἦταν σὲ θέση νὰ κανονιοβολεῖ τοὺς πολιορκουμένους.

Στὸ μεταξὺ ἤρθαν ἀπὸ τὰ Γιάννινα ὁ Ἀγγλος πρόξενος Longorth²—κατὰ τὸν Ἐπ. Κυριακίδη Sanders, ἀλλὰ πιὸ πιστευτὴ μοῦ φαίνεται ἡ πληροφορία τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου, τοῦ μὲ τὸ νὰ μένει στὴν ἴδια πόλη καὶ νὰ συνεργάζεται μὲ τοὺς ἄλλους προξένους δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μὴ ξέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγγλου συναδέλφου του—μὲ τὸ Γάλλο συνάδελφό του Bertran γιὰ νὰ πείσουν τὸ Ζιάκα νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε ἀντίσταση καὶ νὰ φύγει, προφανῶς γιὰτὶ δὲν ἤθελαν νὰ ὑπάρχει πολεμικὸς ἀντιπερισπασμὸς στὸ σουλτάνο, σύμμαχο τῶν κυβερνήσεών τους. Γιὰτὶ βέβαια δὲ θὰ ἔκαμαν τόσο ἐπικίνδυνο καὶ κοπιαστικὸ ταξίδι οἱ δύο πρόξενοι ἀπὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ Ζιάκα καὶ τοὺς ἄλλους πολιορκουμένους, ὅταν μάλιστα εἶναι γνωστὰ τὰ φιλότουρκα αἰσθήματα τοῦ Ἀγγλου προξένου³ κι ὅταν ξέρουμε πόσο ξένη εἶναι πρὸς τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματα καὶ τὴ συναισθηματικὴ ἢ ψυχρὴ καὶ ἀπάνθρωπη διπλωματία. Ἀλλωστε σὲ παρόμοιες ἀντεπαναστατικὲς ἐνέργειες εἶχαν προβεῖ οἱ ἀγγλογαλλικὲς προξενικὲς ἀρχὲς καὶ σὲ ἄλλες ἐπαναστατημένες περιοχάς⁴.

Ὁ Ζιάκας ὅμως δὲ θέλησε νὰ δεχτεῖ τὴ μεσολάβηση τῶν ξένων προξένων γιὰ συνθηκολόγηση καὶ ἀποχώρηση ἀπὸ τὸ Σπήλαιο. Πίστευε ἴσως πὼς ἡ ἐπανάσταση μποροῦσε ἀκόμα νὰ μὴν ἀποτύχει κι ὅτι κάθε ἀντίσταση ἦταν κέρδος γιὰ τὴ γενικότερη ἐπαναστατικὴ κίνηση, μὰ πρὸ παντὸς δὲ μποροῦσε νὰ ἔχει

1. Εὐρ. Σούρλα, *δ.π.*, 94.

2. Εὐρ. Σούρλα, *δ.π.*, 116-117, Κ. Παπαγεωργίου, «Ἡ Ἡπειροθεσσαλικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1854», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, 1954, 946, Ἐπ. Κυριακίδου, *δ.π.*, 649.

3. Ἐπ. Κυριακίδου, *δ.π.*, 649, Εὐρ. Σούρλα, *δ.π.*, 97.

4. Πολυζωίδου-Κρέμου, *Γενικὴ Ἱστορία*, Δ', 1134.

έμπιστοσύνη στο λόγο και στις έγγραφες τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν πῶς θά τηροῦσαν τή συμφωνία. Στήν ἀπόφασή του θά ἐπαιξαν ἀσφαλῶς σημαντικὸ ρόλο οἱ θρηνοὶ καὶ τὰ δάκρυα τῶν παρακολουθούντων τὴ συζήτηση δέκα χιλιάδων γυναικοπαίδων, ποὺ μέσα σὲ ὀλοφυρμούς ἐκραύγαζαν: «Ἄλλ' ἡμεῖς τί θά γίνωμεν οἱ ἔρημοι; Θά πέσωμεν πάλιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν τυράννων ἄσπλοι; Ἴδετε πῶς περιμένουν σὰν τοὺς λυσσασμένους λύκους».

Οἱ θρηνοὶ καὶ τὰ δάκρυα τῶν γυναικοπαίδων λύγισαν ἀκόμα καὶ τὶς ψυχές τῶν δύο προξένων ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουν λέγοντας: «Ἐχετε δίκαιον, ἀλλ' ἔχετε θάρρος· μείνετε ἡσυχοὶ καὶ αἱ δυνάμεις θά λάβουν πρόνοιαν περὶ ὑμῶν»¹.

Ἡ συνάντηση τοῦ Ζιάκα μὲ τοὺς ξένους προξένους ἔγινε σὲ μιὰ τοποθεσία στὸ ψηλότερο μέρος τοῦ χωριοῦ, στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας, πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ θέση «Κάψαλα», ποὺ ἀπὸ τότε ἴσαμε σήμερα φέρει τὸ ὄνομα Consolata (Κοτσολάτα ἐπὶ τὸ λαϊκότερο). Ἀπὸ τὸ σχετικὸ δημοτικὸ τραγούδι, μὲ τὸ ὅποιο ἄλλωστε συμφωνεῖ καὶ ἡ δημοτικὴ παράδοση, φαίνεται νὰ ἔγινε κάποια συζήτηση μεταξὺ τῶν ἐπικρατῶν, ποὺ μερικοὶ ἦταν τῆς γνώμης νὰ δεχθοῦν τὶς προτάσεις καὶ τὴ μεσολάβηση τῶν προξένων καὶ νὰ ἀποχωρήσουν, ἀλλὰ τελικὰ ἐπικράτησε ἡ γνώμη τοῦ Ζιάκα. Τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις ποὺ ἐπακολούθησαν, μᾶς τὰ λέγει τὸ παρακάτω δημοτικὸ τραγούδι στὴν πρὸ αὐθεντικὴ του παραλλαγή (γιατὶ ὑπάρχουν πολλὲς παραλλαγές ἐπηρεασμένες καὶ ἀπὸ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια):

*Ἐσεῖς βουνὰ τῶν Γρεβενῶν καὶ πεῦκα τοῦ Μετσόβου,
λίγο γιὰ χαμηλώσετε, γιὰ δυὸ ντουφέκια τόπο,
γιὰ νὰ φανοῦν τὰ Γρεβενὰ καὶ αὐτὸ τὸ μέγα Σπήλαιο,
πῶς πολεμáει Ζιάκας μὲ τὴν Τουρκιά, μὲ τὸ νιζάμ' ἀσκέρι.
Πέφτουν τὰ τόπια σὰ βροχὴ, γκιουλέδες σὰ χαλάζι,
καὶ αὐτὰ τὰ λιανοτούφεκα λογαριασμὸ δὲν ἔχουν.
Κι ὁ Καραμήτσιος χούγιαζε ἀπὸ τὴ Χοὺν-Χαρβάλι:
«Πάψε, Ζιάκα μ', τὸν πόλεμο, πάψε καὶ τὸ ντουφέκι,
νὰ κατακάτῃ ὁ κουρνιαχτός, νὰ σηκωθεῖ ἡ ἀντάρα,
νὰ βροῦν οἱ μάνες τὰ παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ τὶς μάνες,
νὰ βρεῖ ἡ χήρα τὸν ὕγιό καὶ ἄλλον ὕγιό δὲν ἔχει»².*

1. Πολυζωίδου-Κρέμου, ὁ.π., 1134, ἐφ. Αἰὼν 29-5-54.

2. Τοῦ δημοτικοῦ αὐτοῦ τραγουδιοῦ, ὅπως εἶπα καὶ παραπάνω, κυκλοφοροῦν πολλὲς παραλλαγές σὲ πολλὰ ἐπηρεασμένες καὶ ἀπὸ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια. Αὕτὴ ποὺ δίνω ἐδῶ, εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ αὐθεντικότερη, καὶ διότι τραγουδιέται στὸ Σπήλαιο, χωριὸ

Ἡ πρώτη ἐπίθεση τοῦ Ἀβδῆ πασᾶ ἔγινε ἀπὸ τῆ θέσης «στοῦ Σταμούλη τὸ ταμπούρι», ὅπου φύλαγε μιὰ ομάδα Βλάχων ὑπὸ τὸ Σταμούλη Τσιουκαντάνα. Αὐτοί, μολονότι ἡ θέση ἦταν ἀρκετὰ ὀχυρὴ καὶ θὰ μπορούσαν νὰ κρατήσουν καὶ νὰ ἀντισταθοῦν περισσότερο, φοβήθηκαν καὶ ἀποχώρησαν χωρὶς ἀξιόλογη ἀντίσταση. Τὰ ἐχθρικὰ τμήματα προχώρησαν ἴσαμε τῆ «Χοὺν Χαρβάλ», ὅπου τὰ σταμάτησε καὶ τὰ ἀνάγκασε νὰ ὑποχωρήσουν, ὕστερα ἀπὸ ἥρωικὴ ἀντίσταση, ὁ Καραμήτσιος.

Ἡ κυριότερη ὅμως ἐπίθεση τοῦ ἐχθροῦ ἔγινε ἀπὸ τῆ θέσης «Κανάβια», ὅπου προχώρησε καὶ στρατοπέδευσε κατεβαίνοντας ἀπὸ τῆ «Μπακοστίβ», πού βρισκόταν σὲ πιὸ ψηλὸ σημεῖο, ὁ Ἀβδῆ πασάς, ἐνῶ οἱ πολιορκούμενοι ὑπὸ τὴν προσωπικὴ ἀρχηγία τοῦ Ζιάκα πολεμοῦσαν ἀπὸ τῆ θέσης «Τσουτσουλιάνος», βραχῶδη προεξοχὴ στὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ Σπηλαιου, ἀκριβῶς νότια καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τῆ «Χοὺν-Χαρβάλ». Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πρωτόγονα ντουφέκια τῆς ἐποχῆς δὲν ἔφερναν μεγάλο ἀποτέλεσμα καὶ ἀσφαλῶς δὲ θὰ ὑπῆρχαν καὶ μεγάλα ἀποθέματα ἀπὸ πολεμοφόδια, γιὰ νὰ φέρει ἀντιπερισπασμὸ στὶς ἐχθρικὰς ἐπιθέσεις ὁ Ζιάκας καὶ νὰ τοὺς κάμει καὶ μεγαλύτερη φθορὰ, σκέφθηκε καὶ ἐφάρμοσε τὸ ἀκόλουθο σχέδιο. Ἐπαιρνε μεγάλα βαρέλια—τὸ Σπήλαιο ἴσαμε τὰ τελευταῖα χρόνια, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ β' παγκόσμιον πόλεμον, πρὶν πέσει καὶ τὴν καταστρέψει ἡ φυλλοξήρα, εἶχε πολὺ ἀναπτυγμένη ἀμπελοργία καὶ τὰ βαρέλια ἀφθονοῦσαν—τὰ γέμιζε μὲ πέτρες καὶ τὰ κυλοῦσε ἀπὸ τοὺς βράχους τοῦ «Τσουτσουλιάνου» πρὸς τὰ «Κανάβια», ἀπ' ὅπου ἔκαμνε τὶς ἐπιθέσεις τοῦ ὁ ἐχθρός. Τὰ βαρέλια κυλώντας πάνω στοὺς βράχους διαρρηγνύονταν καὶ οἱ πέτρες, πού σκορπίζονταν ὀρμητικὰ σὰν θραύσματα ὀβίδων, ἔκαμναν ἀληθινὴ θραύση στὸν ἐπιτιθέμενον ἐχθρό. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἥρωικὰς ἀντεπιθέσεις τῶν πολιορκουμένων καὶ στὴ θέσῃ πού σήμερον λέγεται «στοῦ Μαλτέζου» σκοτώνεται ὁ ἥρωϊκὸς Μαλτέζος. Ἡ παράδοση λέγει ὅτι ὁ Μαλτέζος σκοτώθηκε, καθὼς καταδίωκε, μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἀγωνιστὰς, τοὺς φεύγοντες Τούρκους, ἀπὸ ἓνα μπεόπουλο, πού ἦταν κρυμμένο μέσα στὰ πυξάρια καὶ ὅτι τὸ θάνατό του τὸν ἐκδικήθηκε ὁ Ἀλέξης Γκούντας, ἄριστος σκοπευτὴς, πού σκότωσε ἀπὸ μακρινὴ ἀπόσταση τὸ φονιά. Ἡ ἀντίσταση κράτησε κάμποσες μέρες. Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα οἱ πολιορκούμενοι, μ' ὅλο πού ὁ ἐχθρὸς ἦταν ἀσύγκριτα πολυαριθμότερος καὶ διέθετε πολὺ ἀφθονότερα καὶ τελειότερα πολεμικὰ μέσα, κρᾶτησαν πολὺ καλὰ τὶς θέσεις τους καὶ βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τὴ φύσῃ τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν τέλεια γνώσῃ του προξένησαν μὲ τὶς ἀντεπιθέσεις τους καὶ τὴν ἥρωικὴ τους ἀντίσταση μεγάλη φθορὰ καὶ ἔφεραν σὲ πολὺ δύσκολη θέσῃ τοὺς πολιορκητὰς. Ἀπὸ τὴν προμνημονευμένη ἔκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Ἰωαννί-

---

παράμερον καὶ λιγότερον ἐπηρεασμένον ἀπὸ ξενικὰς ἐπιδράσεις, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πρωτοτυπία του καὶ τὸ λιτὸν καὶ δραματικὸν του χαρακτῆρα.

νων πρὸς τὴν κυβέρνησή του, κυβέρνηση, ἐπαναλαμβάνουμε, ἀνέκαθεν ἐλάχιστα φιλικὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πρὸς τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο καὶ γενικότερα σὲ κάθε φιλελεύθερη ἰδέα—δὲν ξεχνοῦμε πὼς ἡ Αὐστρία ἀνέκαθεν ἐποφθαλμιοῦσε τὸ κατέβασμα πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἦταν ἀντίθετη σὲ κάθε ἰδέα τῶν ἀλυτρωτικῶν βλέψεων τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς—μαθαίνουμε ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχαν 600 νεκροὺς καὶ ἀνάλογους τραυματίες καὶ μάλιστα πρὶν λήξουν ἀκόμα οἱ ἐπιχειρήσεις¹.

“Ὅσο ἥρωϊκὴ ὄμως καὶ ἂν ἦταν ἡ ἀντίσταση τῶν πολιορκουμένων καὶ ὅση φθορὰ καὶ ἂν εἶχαν προξενήσει στοὺς πολιορκητές τους, ὁ Ζιάκας καταλάβαινε πὼς κάθε ἀντίσταση καὶ κάθε συνέχιση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἦταν πιὰ μάταιη, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τοῦ Γρίβα νὰ συνδεθεῖ μαζί του καὶ τὸ σβῆσιμο τῆς ἐπαναστάσεως στὶς ἄλλες περιοχές. Ἴσα ἴσα μάλιστα κάθε παράταση τοῦ πολέμου ἐπιβάρυνε περισσότερο τὴ θέση τῶν πολιορκουμένων, καὶ τὴ δική του καὶ τῶν ἀγωνιστῶν, μὰ περισσότερο τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ τῶν γύρω χωριῶν, ποὺ κάποτε θὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ σταματήσει τὶς ἐχθροπραξίες καὶ νὰ γυρίσει στὰ σπίτια του. Ἀναγκάζεται, λοιπὸν, ὕστερα ἀπὸ καινούρια μεσολάβηση τῶν προξένων καὶ ἀφοῦ ἐξασφάλισε κάπως περισσότερες ἐγγυήσεις, νὰ δεχτεῖ τὴ συμφωνία γιὰ τὴν κατὰπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν, ποὺ τοῦ εἶχαν προτείνει, καὶ νὰ ἀποχωρήσει.

Ἡ ἀποχώρηση ἄρχισε ἀπὸ τὴ θέση «Κάψαλα», ἀφύλακτη—προφανῶς ὕστερα ἀπὸ τὴ συμφωνία—ἀπὸ τὸν ἐχθρό, μὲ σκοπὸ νὰ κατεβοῦν στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ ἔδαφος πρὸς τὴν περιοχὴ τῆς Λαμίας. Μπροστὰ πῆγαιναν τὰ γυναικόπαιδα, ποὺ δὲ θέλησαν νὰ μείνουν, ὅσο καὶ ἂν τοὺς δόθηκε ἡ ὑπόσχεση πὼς δὲν εἶχαν νὰ πάθουν τίποτα, ἐνῶ οἱ μάχιμοι ἄντρες πῆγαιναν ἀπὸ πίσω καὶ ἀπὸ τὰ πλάγια, γιὰ νὰ προστατέψουν, γιὰ κάθε ἐνδεχόμενον, τὴν ἀποχώρηση.

Ἡ κἀθοδος πρὸς τὰ ἑλληνικὰ σύνορα, γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἐνδεχόμενη κύκλωσις ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στρατό, ἔγινε διὰ τῶν βουνῶν τῆς Κρανιάς καὶ τοῦ Μετσόβου. Ἀπὸ κεῖ πέρασαν στὸν Κόζιακα καὶ κατόπιν στὰ βουνὰ τῶν Ἀγραφῶν ἀποφεύγοντας, γιὰ τὸν ἴδιο πάντοτε λόγον, τὴν κύκλωσή τους ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὶς πεδινὰς περιοχές, καὶ ἔφτασαν, ὕστερα ἀπὸ πολλὰς ταλαιπωρίες, στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ τῆς Λαμίας.

Ἐνα ζήτημα, ποὺ παρουσιάζει κάποια δυσκολία, εἶναι τὸ πότε ἀκριβῶς συμβαίνουν τὰ γεγονότα αὐτά, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν ἐπίλογον τῆς ἐπαναστατικῆς δράσεως τοῦ Ζιάκα κατὰ τὸ 1854. Ὁ Παν. Λιούφης² ὑποστηρίζει πὼς τὰ γεγονότα συνέβησαν πρὶν ἀπὸ τὶς 9 Μαΐου 1854: «Μετὰ τὰς ἐκκαθαριστικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Σπηλαίου ἐναντίον τοῦ Ζιάκα, λέγει, στίφη Κούρδων περνώντας

1. Εὐρ. Σούρα, *δ.π.*, 117.

2. Βλ. Παν. Λιούφης, *Ἱστορία τῆς Κοζάνης*, 104.

ἀπὸ τὴν Κοζάνην ἐξαπέλυσαν κῦμα τρομοκρατίας εἰς τὴν πόλιν», γιατί εἶχαν πληροφορίες πὼς στὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση τῆς περιφέρειας Γρεβενῶν εἶχαν πάρει μέρος καὶ ἀρκετοὶ Κοζανίτες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Ζιάκα Μῆτρος Σιακαβάρας. Προφανῶς ὁ Κοζανίτης ἱστορικὸς κάνει λάθος. Συγγέει τις ἐπιχειρήσεις τοῦ Σπηλαίου μὲ τὴ λιγότερο γνωστὴ μάχη τῆς Διμηνίτσας, στὴν ὁποία ἀναφέρονται καὶ τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφει.

Ἡ ἐφημερίδα *Αἰὼν* ἀναφέρει ὡς χρόνον διεξαγωγῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν τὸ διάστημα 21-24 Μαΐου, ἐνῶ ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Ἰωαννίνων στὴν ὑπ' ἀριθ. 507/12-6-54 ἐκθεσὴ του πρὸς τὸ αὐστριακὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν ὑποστηρίζει πὼς τὰ γεγονότα τοῦ Σπηλαίου συνέβησαν στίς 28-30 Μαΐου καὶ ὅτι παρατάθηκαν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη διατύπωση τοῦ ἐγγράφου, καὶ ὡς τις πρῶτες μέρες τοῦ Ἰουνίου¹. Ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ τῶν δύο αὐτῶν ἡμερομηνιῶν βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς τὰ γεγονότα συνέβησαν κατὰ τὸ τρίτο δεκαήμερο τοῦ μηνὸς Μαΐου καὶ εἰδικότερα πρὸς τὸ τέλος του. Πιὸ κοντὰ δηλ. στὰ γεγονότα εἶναι ἡ πληροφορία, ποὺ μᾶς δίνει ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος, καὶ διότι οἱ διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι εἶναι συνήθως πολὺ ἀκριβεῖς καὶ προσεκτικοὶ στὴ διατύπωση τῶν ὑπηρεσιακῶν τους ἐγγράφων καὶ μάλιστα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τις ἡμερομηνίες, ἀλλὰ καὶ διότι συμπίπτει περίπου ἡ δική του χρονολογία μὲ τὴ χρονολογία, ποὺ μᾶς δίνει μιὰ ἱστορικὴ «ἐνθύμηση» γραμμμένη στὸ περιθώριο ἑνὸς ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου, μιᾶς θείας λειτουργίας (τὴν εἶχε στὰ χέρια του καὶ τὴν ἔθεσε ὑπόψην μου σεβαστὸς οἰκογενειακὸς φίλος, ὁ μακαρίτης Παπαχρίστος Πέτρος, ἐφημέριος Σπηλαίου), ποὺ μᾶς μιλάει καὶ γιὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ ἐπαναστατημένου πληθυσμοῦ στὰ ἐλεύθερα ἑλληνικὰ χῶματα. Τὴν παραθέτουμε αὐτούσια, μὲ τὴν ὀρθογραφία τῆς:

ἔτων 1854, Μαΐου 19 ἐφήγαμεν ἀπὸ τὸ σπήλεον καὶ ἐπηγαμεν εἰς τὸ ζητούνη (Λαμία) εἰς τὸ ρομέηκο καὶ ἐκαθησάμαν ἕως τῆς δεκαεπτὰ του ηουληνου μηνὸς καὶ ὕστερα ἤρθαμαν οπησω εἰς τὸ σπηλεον καὶ εγηναμαν κενούργη νηκοκρηη ἀπὸ ὅλα καὶ τογραφα δηανθημησην των χαλασμών.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπλὴ καὶ παραστατικότερη αὐτὴ ἐνθύμηση τοῦ ἀγνωστοῦ χρονογράφου (πιθανότατα φαίνεται νὰ εἶναι ὁ παπὰς καὶ διότι τὸ βιβλίο εἶναι ἐκκλησιαστικόν, ἀλλὰ καὶ ξέρεи καὶ τὰ γραμματάκια του, καὶ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ μόνον οἱ παπαδες καλλιεργοῦσαν κάπως τὰ γράμματα), οἱ ἐκκαθαριστικὲς ἐπιχειρήσεις πρέπει νὰ ἔγιναν ἀμέσως πρὸ τῆς 19ης Μαΐου, δηλ. μεταξὺ 15-18 Μαΐου μὲ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, ποὺ συμπίπτει μὲ τὸ 28-30 Μαΐου (ν.ή.), ποὺ ἀναφέρει ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος, καὶ ὅλος ὁ ἐπαναστατημένος πλη-

1. Βλ. Εὐρ. Σούφλα, *δ.π.*, 117.

θυσμός, πού έφυγε στο έλληνικό έδαφος, έμεινε στην περιοχή τής Λαμίας δυο περίπου μήνες, όποτε πήραν άμνηστία και μπόρεσαν να γυρίσουν στα σπίτια τους¹. Από τον ίδιο χρονογράφο μαθαίνουμε πώς έγινε πραγματικός «χਾਲασμός», πώς όλη ή κινητή τους περιουσία καταστράφηκε κι αναγκάστηκαν, όπως μάς λέει παραστατικότερα ο ίδιος, «να γίνουν καινούργιοι νοικοκυραίοι από όλα», πολύ φυσικό άλλωστε, γιατί οι έξαγριωμένοι και τόσο συνηθισμένοι στο πλατόσικο Τοῦρκοι, μπαίνοντας στα έρημα και άφύλακτα σπίτια, βρήκαν τήν εύκαιρία να τά λεηλατήσουν, να τά ρημάξουν, να μην αφήσουν τίποτα.

Τήν ίδια τύχη είχαν και τά σπίτια όλων τών επαναστατημένων χωριών, ακόμα κι εκείνων πού δεν είχαν ξεσηκωθεί, και δεν είχαν ακολουθήσει τήν επανάσταση και τή φυγή και πού είχαν βρει καταφύγιο στα κοντινότερα, έξω από τή σφαίρα τής επαναστατημένης περιοχής, έλληνικά χωριά και στα σπίτια φιλικών τους οικογενειών στα τουρκικά χωριά. "Υστερα από τήν κατάπνιξη του κινήματος ένα άληθινό κύμα τρομοκρατίας έξαπολύθηκε στις επαναστατημένες περιοχές. Στίφη άτάκτων γυρίζαν τά χωριά με τό πρόσχημα να επιβάλουν τήν τάξη, μα στην πραγματικότητα για να σκοτώσουν, να λεηλατήσουν, να καταστρέψουν, να ρημάξουν.

---

1. Η ένθύμηση του Λιμποχόβου, πού αναφέρθηκε παραπάνω, λέγει πώς έμειναν στη Λαμία ένα χρόνο, αλλά προφανώς υπερβάλλει τά πράγματα και ο Λιμποχοβίτης χρονογράφος δεν είναι δυνατό να ξέρει καλύτερα από τό χρονογράφο του Σπηλαίου, πού έζησε ο ίδιος τά γεγονότα. Έπειτα και ή επιστροφή τών φυγάδων δεν είναι δυνατό να έγινε ταυτόχρονα και θα χρειάσθηκε αρκετό χρονικό διάστημα έως ότου να επιστρέψουν όλοι.

Λέει ακόμα ο χρονογράφος του Λιμποχόβου πώς έφυγαν από τό Σπήλαιο μαζί με τους αγωνιστές (και τά γυναικόπαιδα από τά βλαχοχώρια). Με τή λέξη «βλαχοχώρια» έννοεί προφανώς τους κατοίκους τής περιφέρειας Γρεβενών, πού είναι άμιγώς έλληνόφωνοι και μιλούσαν άνεκαθεν καθαρότατα έλληνικά (ακόμα και οι Τοῦρκοι τής περιοχής, οι γνωστοί «Βαλαάδες», έκτουρκισμένοι χριστιανοί, πριν φύγουν με τήν ανταλλαγή τών πληθυσμών τό 1924, μόνο έλληνικά μιλούσαν. Στην περιοχή μάλιστα τών Γρεβενών δεν έχουν ούτε τους ιδιωματοσιμους άλλων μακεδονικών περιοχών, όπως τής Κοζάνης, τής Σιάτιστας και τής Καστοριάς, εκτός από τήν κάποια συγκοπή τών φωνηέντων, πού είναι κοινό χαρακτηριστικό όλων τών βορειοελλαδικών ιδιωμάτων. Μόνο 4-5 όρεινά χωριά τών παρυφών τής Πίνδου και συγκεκριμένα ή Σαμαρίνα, ή Αβδέλλα, ή Σμιξη, τό Περιβόλι, ή Κρανιά, μιλούσαν βλάχικα, μα και κει ακόμα μετά τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο τό βλάχικο ιδίωμα τείνει να εξαφανισθεί. Πέφτει δηλ. και ο χρονογράφος του Λιμποχόβου στο ίδιο βασικό λάθος μαζί με πολλούς άλλους, πού από άσύγνωστη άγνοια και επιπολαιότητα παρουσιάζουν τήν περιφέρεια Γρεβενών να κατοικείται από βλαχοφώνους, όταν από τά 130 χωριά τής περιφέρειας μόνο τά 4-5, πού προαναφέραμε, μιλούσαν βλάχικα. Η παρανόηση όφείλεται περισσότερο στο γεγονός ότι στα Γρεβενά, από άσύγνωστη επιπολαιότητα τών άρμοδιών, είχε εγκατασταθεί κατά τό διάστημα του μεσοπολέμου ρουμανικό Γυμνάσιο, στο όποιο παρασύρονταν και φοιτούσαν ελάχιστα βλαχοφώνωα παιδιά απ' όλες τις έλληνικές περιοχές. Φυσικά μετά τή λήξη του πολέμου και τήν άπελευθέρωση από τή γερμανοϊταλική κατοχή, δεν υπάρχει πια τίποτα.

Τὴν ἐποχὴ ποῦ δρᾷ ὁ Ζιάκας στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν καὶ ποῦ κατάληξη τῆς δράσης του θὰ εἶναι τὰ δραματικά γεγονότα τοῦ Σπηλαιου, στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα συμβαίνουν πράγματα, ποῦ ἔχουν πιὸ δυσάρεστη τροπὴ γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση τῶν ἀλύτρωτων μερῶν. Ὁ Ὅθωνας καὶ ἡ Ἀμαλία, ποῦ μὲ τὴν ἀφελὴ μεγαλοϊδεατισμὸ τους ὑπέθαλπαν τὴν ἐπανάσταση, ἀναγκάζονται ὑπὸ τὴν πίεση τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, συμμάχων, ὅπως προαναφέραμε, τοῦ σουλτάνου, νὰ ἀντικαταστήσουν τὴ φιλικὴ πρὸς τὴν ἐπανάσταση κυβέρνηση τοῦ Ἀντ. Κριεζῆ καὶ νὰ φέρουν στὴν ἀρχὴ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος Ἀλ. Μαυροκορδάτο μὲ ὑπουργὸ τῶν στρατιωτικῶν καὶ σημαίνουσα προσωπικότητα στὴ νέα κυβέρνηση τὸ Δημ. Καλλέργη, τὸ γνωστὸ πρωταγωνιστὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1843. Πρῶτη δουλειὰ τῆς νέας κυβερνήσεως εἶναι νὰ ἀποκηρύξει τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα καὶ νὰ φροντίσει, μὲ ἀπειλὲς ἀλλὰ καὶ μὲ δελεαστικὲς ὑποσχέσεις πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ τοὺς ἄλλους σημαίνοντες ἀγωνιστές, νὰ τὰ διαλύσει.

Ἔτσι χορηγεῖ ἀμνηστία στοὺς ἐπαναστάτες, τοὺς διατάσσει σὲ τακτὴ προθεσμία νὰ γυρίσουν πίσω στὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς κάνει δελεαστικὲς προτάσεις γιὰ προαγωγὲς κι ἄλλες χορηγίες καὶ ἀπολαυές. Τὸν καιρὸ ποῦ ὁ Ζιάκας βρίσκεται καὶ πολεμάει ἀκόμα στὸ Σπήλαιο, παίρνει ἀπανωτὰ γράμματα, ποῦ ἀπευθύνονται κυρίως στὸν ἀνεψιὸ του Νικόλαο Ἰ. Ζιάκα, μὲ τὰ ὁποῖα παροτρύνονται καὶ πιέζονται νὰ ἐπιστρέψουν στὴν Ἑλλάδα. Τὰ γράμματα, δημοσιευμένα στὴν ἀντιπολιτευομένη ἐφημερίδα Ἑλλίς εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν πεθερὸ τοῦ Νικόλα καὶ ἀγωνιστὴ τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντὴ Νικολάου καὶ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Νικόλα Γούλα Ζιάκα καὶ λένε ὅτι χορηγήθηκε ἀμνηστία, ὅτι οἱ περισσότεροι ἀγωνιστές, ὅπως ὁ Δυοβουνιώτης, ὁ Πανουργιάς, ὁ Σιαφάκας, ὁ Κοντογιάννης, ὁ Τσάμης Καρατάσος, ἐπέστρεψαν, ὅτι ἡ προθεσμία τῆς ἀμνηστίας τελειώνει καὶ κινδυνεύουν νὰ μείνουν ἀπ' ἔξω, μὲ ὅλες τὶς νόμιμες συνέπειες, ὅτι ὅσοι γυρίζουν ἀμείβονται μὲ προαγωγὲς κι ἄλλα προνόμια κι ἀπολαυές κι ὅτι πρέπει νὰ γυρίσουν κι αὐτοὶ πίσω καὶ νὰ φροντίσουν νὰ ἐπωφεληθοῦν.

Στὴν ἀρχὴ ὁ Ζιάκας, ὅσο τὰ πράγματα δὲν πήγαιναν πολὺ ἄσχημα, παρὰ τὶς πιέσεις καὶ τὶς παροτρύνσεις τῶν δικῶν του καὶ τὶς ἐπίμονες μεσολαβήσεις τῶν προξένων Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, δὲ δείχνει καμιά διάθεση νὰ σταματήσει τὴ δράση του καὶ νὰ ἐπιστρέψει, ἀλλὰ συνεχίζει τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων. Ὅταν ὅμως τὰ πράγματα ἔφτασαν στὸ ἀπροχώρητο καὶ εἶδε πιὰ καθαρὰ πὼς δὲν ὑπῆρχε καμιά ἐλπίδα ἐπιτυχίας, συναισθανόμενος καὶ τὴν εὐθύνη, ποῦ εἶχε ἀπέναντι τοῦ πληθυσμοῦ, ποῦ εἶχε ἐπαναστατήσει, ἀλλὰ ἀσφαλῶς καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν μηνυμάτων καὶ τῶν πιέσεων τῶν δικῶν του, ἀποφασίζει νὰ διακόψει τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὴν Ἑλλάδα.

Πρὶν ἀκόμα φύγει ἀπὸ τὸ Σπήλαιον ὁ Ζιάκας, ὁ Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, ποὺ ἀγωνιζόταν τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν περιφέρεια Καλαμπάκας, ἔστειλε ἀγγελιοφόρους καὶ τοῦ ζήτησε νὰ καταλάβει τὰ στενὰ μεταξὺ Μετσόβου καὶ Καλαμπάκας, γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόδο τῶν τουρκικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὴν ἠπειρὸ πρὸς τὴ Θεσσαλία. Ὁ Ζιάκας ὅμως, καὶ διότι ἔβλεπε τὸ μάταιον τῆς παραπέρα συνεχίσεως τοῦ ἀγῶνα καὶ διότι συναισθανόταν τὴν εὐθύνη τῆς ἀσφαλοῦς διαπεραιώσεως τῶν ἄμαχων γυναικοπαίδων τοῦ Σπηλαίου στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ διότι—ἀνθρώπινο εἶναι, δὲν τὸ ἀποκλείω, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε πιά καὶ καμιά ἐλπίδα ἐπιτυχίας—πιθανὸν νὰ βιαζόταν νὰ γυρίσῃ καὶ νὰ κοιτάξῃ καὶ αὐτὸς τὸ δικό του συμφέρον καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν παρεχόμενες παροχές, δὲν ἀνταποκρίθηκε στὴν αἴτηση τοῦ Χατζηπέτρου. Κι ὅταν οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ Χατζηπέτρου στὴ Θεσσαλία κατὰληξαν σὲ ἀποτυχία, αὐτὸς κατηγόρησε τὸ Ζιάκα ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ αἴτιος τῆς ἀποτυχίας μὲ τὸ νὰ μὴ θελήσῃ νὰ παράσχει τὴ συνδρομὴν τοῦ ἀποκόβοντος τὴν ἀπόδο τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων πρὸς τὴ Θεσσαλία. Ὁ Ζιάκας ὅμως σὲ μιὰ ἐπιστολὴν τοῦ σταλμένην πρὸς τὸ φίλον του ταγματάρχην Κ. Φράγκον καὶ δημοσιευμένην στὴν ἐφημερίδα *Πανελλήμιον*, λέγει τὰ πράγματα διαφορετικὰ. Τὴν παραθέτω ὀλόκληρον, γιὰτὶ δίνει χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας:

Ἐν Μεγάλῳ Νεοχωρίῳ τῇ 10 Ἰουνίου 1854

Γενναῖε ἀδελφε

Σᾶς εἰδοποιῶ ὅτι ἔχασεν ὁ Χατζηπέτρος εἰς Καλαμπάκην μὲ μεγάλην ζημίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ὑποχρέωσις δὲν γίνεται ὡς ἔπρεπε καὶ κατὰ νοῦν εἶχομεν διὰ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος καὶ περισσοτέρων δικαιωμάτων μας, πλὴν ὅτι ἔγινεν, ἔγινεν διὰ τὰ πλήθη τῶν ἀνομιῶν μας. Ἀγαπητέ, ὁ ἐπιφέρων τὸ παρὸν εἶναι ἐκ τῶν Γρεβενῶν, τῆς ἐπαρχίας μου, ἐγκαταλειφθεὶς παρὰ τῶν εἰς Καλαμπάκην συναδέλφων μας, διότι ἐπροχώρησα . . . καὶ οὕτω ἀντεστάθην εἰς καρτερὰν μάχην κατὰ συνέχειαν ἡμέρας ἀγωνισθεὶς ὑπὲρ τῆς δυνάμεώς μου διὰ τῆς θείας βοηθείας, τοσοῦτον ὥστε θέλεις πληροφωρηθῆ παρὰ τῶν ἰδίων, καὶ ἰδὼν ὅτι εἰς μάτην μένω πολιορκημένος, δὲν μοῦ ἔστειλαν ἐπικουρίαν καὶ ἐξοδύσας ἅπαντα τὰ πολεμοφόδια καὶ τὸ περισσότερον τῆς πυρόπετρας, ἀπεφάσισα περὶ τῆς ἐξόδου μου, ἢ ὅποια ἔγινε εἰς τὰς 29 λήξαντος, δευτέραν ὥραν τῆς νυκτός, μὲ ἅπαντα τὸν λαόν, τοῦ ὁποίου ἡ θέα σὲ καταθλίβει, τὸν ὅποιον εἰς τὴν φροντίδα σας ἐγκαταλείπω μέχρι τῆς γῆς τῆς κατοικίας του. Σᾶς παρακαλῶ προσέτι νὰ τοὺς διορίσης φρουρὰν καθ' ὁδὸν καὶ μὴ τοὺς ἀρπάξουν τὰ ὄλιγα φορτηγὰ των ζῶα, τὰ ὅποια διὰ μέγαλον κόπον ἔσωσαν. Τὰ πάντα θέλομεν ἐξηγηθῆ εἰς τὴν ἀντάμωσίν μας, ὅπου θέλεις μὲ ἀναγγεῖλει καὶ τὰς ἀνωτέρας διαταγὰς, ἂν ἔχῃς περὶ ἡμῶν.

Ὁ στρατηγὸς Χριστόδουλος καὶ λοιποὶ ἴσως σήμερον ἔλθουν καὶ αὐτοί, ἀν τὴν ἰδίαν ὁδὸν ἐξακολουθοῦν, ἀκόμη ὅμως βρίσκονται πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐνθεν κακεῖθεν. Γίνωσκε ὅμως ὅτι μόνον μισὴν ὥραν τὸν ἐχθρὸν ἀντέστησαν, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἄν κατεπεῖγον ἔχης, γράψε ἐνταῦθα, ὅπου θὰ διαμείνω σήμερον.

Σᾶς ἀδελφικοασπάζομαι καὶ εἶμαι
ὁ ἀδελφός σας
Θ. Ζιάκας¹

Ἄπο τὴν ἐπιστολὴ βγάνουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ζιάκας, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος, δὲν πῆγε νὰ βοηθήσει τὸ Χατζηπέτρο, διότι, ὅταν ἔλαβε τὴν παραγγελίαν νὰ πάει νὰ τὸν βοηθήσει, ὁ Χατζηπέτρος εἶχε ἤδη νικηθεῖ, ἀφοῦ ἔδωσε ἡμίωρη μόνον μάχη μετὰ τὶς τουρκικὰς δυνάμεις καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ ὑποχωρήσει μετὰ μεγάλας ζημιές. Ἀντιθέτως αὐτὸς κατηγορεῖ τοὺς ἄλλους, ἴσως τὸ Χατζηπέτρο καὶ τὸ Γρίβα, ὅτι δὲν τὸν βοήθησαν ὅταν ἀντιμετώπιζε τοὺς Τούρκους στὸ Σπήλαιο.

Ἐπίσης μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὅτι ἡ ἀποχώρηση ἔγινε στὶς 29 Μαΐου, πράγμα ποῦ σημαίνει ἢ ὅτι καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου εἶναι γραμμένη μετὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο ἢ ὅτι στὸ γράμμα σημειώθηκε παραδρομὴ, καὶ αὐτὸ ἴσως εἶναι τὸ πιθανότερο, ἀφοῦ μετὰ τὸ ἔγγραφο τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου συμφωνεῖ καὶ ἡ ἐνθύμηση τοῦ Σπηλαίου. Ἀκόμα ἡ ἐπιστολὴ λέγει ὅτι ἡ ἀποχώρηση ἔγινε στὶς δύο τῆ νύχτα, ποῦ σημαίνει ὅτι ὅσο καὶ ἂν ἔγινε συμφωνία μετὰ τοὺς Τούρκους, ὁ Ζιάκας δὲν τοὺς εἶχε ἐμπιστοσύνη καὶ φοβόταν ὅτι ἐκεῖνοι δὲ θὰ τηροῦσαν τὸ λόγο τους. Λιτὴ καὶ δραματικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ εἰκόνα, ποῦ μᾶς δίνει γιὰ τὴν κατάστασιν τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ, ποῦ ἀναγκάστηκε νὰ ἀφῆσει τὶς ἐστίες του καὶ νὰ καταφύγει στὴν τότε ἐλεύθερη Ἑλλάδα.

Σὰν κατακλείδα τῶν τελευταίων ἐπαναστατικῶν γεγονότων καὶ τῆς διέξεως τοῦ Χατζηπέτρο καὶ τοῦ Ζιάκα σχετικὰ μετὰ τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως στὶς περιοχὰς τους, παραθέτουμε ἓνα σχετικὸ δημοτικὸ τραγούδι μετὰ τὴν τελικὴ παρατήρησιν ὅτι ἴσως δὲ φταίει κανένας καὶ ὅτι ἦταν μοιραῖο κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκας ἐκεῖνες ἐκεῖ νὰ καταλήξει αὐτὴ ἡ ἐπαναστατικὴ κίνησις, ὅπως εἶναι μοιραῖο καὶ ἀνθρώπινο κανένας νὰ μὴν παραδέχεται τὰ σφάλματά του—«τὸ καμπάτ' εἶναι ὀρφανό», λέγει θυμόσοφα μιὰ λαϊκὴ παροιμία—καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ τὰ φορτώσει στοὺς ἄλλους:

1. Βλ. ἐφ. Πανελλήμιον, 15-6-54.

Ἐσεῖς, βουὰ τῶν Γρεβενῶν καὶ πεῦκα τοῦ Μετσόβου,
 λίγο γιὰ χαμηλώσετε, γιὰ δυὸ ντουφέκια τόπο,
 νὰ ἰδοῦμε τὸ Ζιακόπουλο πῶς πολεμάει τοὺς Τούρκους.
 — Βάστα, καημένη Θόδωρε, βαστάξου στὸ ντουφέκι,
 μὴ σὲ φοβίζονν τίποτα τ' Ἀβδῆ πασᾶ τὰ τόπια.
 — Πῶς νὰ βαστάξω, μπρὲ παιδιά, καὶ πῶς νὰ πολεμήσω;
 μπαροῦτι δὲν ἔχω σπυρί, δὲ μοῦμεινε ἓνα βόλι,
 καὶ χίλια γυναικόπαιδα κρεμιοῦνται στὸ λαιμό μου.
 — Ἄειστε, παιδιά μ', ἄς φύγουμε, στὴν Καλαμπάκα ἄς πᾶμε,
 νὰ βροῦμε τοὺς συντρόφους μας κι αὐτὸν τὸν Χατζηπέτρο.
 — Ζιάκα μου, καὶ πῶς τόπαθες, Ζιάκα μου, πῶς ἐστάθη;
 πῶς ἄφησες τὶς ἐκκλησιῆς κι αὐτὸ τὸ μοναστήρι;
 — Κάλλιο ν' ἀφήσω τὶς ἐκκλησιῆς κι αὐτὸ τὸ μοναστήρι,
 παρὰ ν' ἀφήσω στὴ σκλαβιά χίλια γυναικοπαιδιά.
 Ἐκεῖ τὸ λέν Ἀρβανιτιά, τὸ λένε Ἀρβανίτες,
 καὶ γιὰ νὰ κάμουν πλιάτσικο καὶ γιὰ νὰ πάρουν σκλάβους,
 δὲ συλλογιοῦνται σκοτωμό, ζωὴ δὲ συλλογιοῦνται¹.

Μὰ σιγὰ σιγὰ τὰ πράγματα ἠρέμησαν, ἡ τάξη ἀποκαταστάθηκε καὶ τελικά, ὅπως εἶπαμε, χορηγήθηκε ἀμνηστία. Ἀμνηστία δὲν πῆραν μονάχα οἱ ἀρχηγοὶ τῆς στάσης, κι ὁ Ζιάκας φυσικὰ μαζί τους, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀναγνωρισμένοι ἀντάρτες, πού ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ ἐλεύθερα ἑλληνικὰ χῶματα καὶ ἰδιαίτερα στὴν περιοχή τῆς Λαμίας καὶ τῆς Στυλίδας. Στὸν ἴδιο τὸ Ζιάκα, καθὼς καὶ στὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας, τὰ παιδιὰ τοῦ Γιαννούλα, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ βάσανα, ἀγῶνες καὶ ταλαιπωρίες, ἀμείβοντας τὶς ἐξαιρετικὰς τοὺς ὑπηρεσίαις πρὸς τὴν πατρίδα, παραχώρησε ἓνα καλὸ τμῆμα στὴν περιοχή τῆς Λαμίας καὶ συγκεκριμένα στὸ χωριὸ Ἀχλάδι, κι ἐκεῖ θὰ περάσει τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἴσαμε τὸ θάνατό του.

4. Τὸ 1878 ξέσπασε καινούργια ἐξέγερσις στὴ Μακεδονία καὶ στὶς ἄλλες ἀλύτρωτες περιοχές. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν καινούργια αὐτὴ ἐξέγερσις ὑπῆρξε ἡ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δημιουργοῦνταν μιὰ μεγάλη Βουλγαρία, πού περιλάβαινε ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καθαρὰ βουλγαρικὰ ἐδάφη, τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλία, τὴ Δυτικὴν Θράκη καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Μακεδονίας, ἴσαμε τὸν Ἀλιάκμονα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ τὴ Χαλκιδική. Ἡ συνθήκη αὐτὴ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877, πού κι ἐκεῖνος πάλι εἶχε ἀφορμὴ τὶς ταραχές, πού εἶχαν ξεσπάσει σὲ πολλὰς

1. Βλ. Γιάννη Τόζη, «Πληροφορίαι περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 ἐν Μακεδονίᾳ», *Μακεδονικά* 3(1953-55)180.

περιοχές τῆς βόρειας Βαλκανικῆς, ὅπως τῆ Βοσνία καὶ τὴν Ἑρζεγοβίνη, καθὼς καὶ σὲ περιοχές τῆς Βουλγαρίας.

Ἡ Ρωσία, πού μὲ τὸ πρόσχημα τῆς προστασίας τῶν ὁμόδοξων πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς ἤθελε νὰ ἐπιτύχει στίς βλέψεις της γιὰ κάθοδο στὸ Αἰγαῖο, παλιά της ἐλπίδα καὶ ὄνειρο, βρῆκε τὴν ἀφορμὴ νὰ ἐπέμβει κι ἔτσι ξέσπασε ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, πού κατάληξε στὴν ἤττα τῆς Τουρκίας καὶ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Εὐτυχῶς ἡ τερατώδης αὐτὴ συνθήκη, πού σφαγίαζε τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς καθαρὰ ἱστορικοὺς λόγους εἶχε καὶ πληθυσμὸ στὴ συντριπτικὴ του πλειοψηφία ἑλληνικό, δὲν ἐφαρμόσθηκε χάρι στὴν ἀντίδραση καὶ τὴν ἐπέμβαση τῶν ἄλλων μεγάλων δυνάμεων, ἰδιαίτερα τῆς Ἀγγλίας, πού δὲν εἶχαν καμιὰ διάθεση νὰ ἰδοῦν τὴ Ρωσία νὰ κατεβαίνει μέσω τῆς δορυφόρου της Βουλγαρίας στὸ Αἰγαῖο, ὅπου διακυβεύονταν ζωτικὰ συμφέροντά τους, ὅπως π.χ. τὸ κόψιμο τοῦ δρόμου πρὸς τίς Ἰνδίες, πού ἦταν τότε ἡ σημαντικότερη ἀγγλικὴ ἀποικία.

Ἦδη, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τῆς κήρυξης τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, στὴ μὲν ἐλεύθερη ἑλληνικὴ ἐπικράτεια εἶχε σημειωθεῖ ἀναταραχὴ καὶ ἀναβρασμός, γιὰτὶ ἔβλεπαν ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ταφοῦν ὀριστικὰ οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ γιὰ ἐπέκταση στὰ μέρη ἐκεῖνα μὲ τὸν τόσο ἑλληνικὸ χαρακτήρα καὶ γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐθνικῶν βλέψεων, σὲ πολλὰ δὲ περιοχὰς τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ κίνηση γιὰ ἐξέγερση. Ἀλλὰ ἡ τότε κυβέρνησις Κουμουνδούρου, πιεζόμενη ἀπὸ τίς μεγάλες δυνάμεις, πού ἀντιστρατεύονταν τὴ Ρωσία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αἰσθανόταν ἀνέτοιμη νὰ κάνει πόλεμο μὲ τὴν Τουρκία, τήρησε οὐδετερότητα. Μόνο ὅταν οἱ Ρῶσοι κατέλαβαν τὴν Ἀδριανούπολη καὶ προχωροῦσαν ὀρηκτικὰ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, ἑλληνικὲς δυνάμεις μπηγαν στὴ Θεσσαλία μὲ σκοπὸ νὰ δράσουν ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ ἡ ἀναγγελία τῆς ἀνακωχῆς μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συνετέλεσε νὰ σταματήσει κάθε ἐπιθετικὴ ἐνέργεια καὶ νὰ ἐπιστρέψουν οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις πίσω στίς βάσεις τῆς ἐξορμήσεώς τους.

Στὸ μεταξὺ ἡ Ἑλλάδα, μετὰ τὴν ἀνάκληση τῶν ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ἔβλεπε ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀτόνηση τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου δὲ θὰ εἶχε καμιὰ διαπραγματευτικὴ ἱκανότητα στὸ συνέδριο, πού θὰ συνερχόταν γιὰ νὰ ρυθμίσει τὴν τύχη τῶν ὑποδουλωμένων στὴν Τουρκία χριστιανικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἔτσι δὲν ἔμενε ἄλλος δρόμος γιὰ τὴν Ἑλλάδα παρὰ νὰ ὀργανώσει ἢ, τουλάχιστο, νὰ ὑποθάψει, ἐπαναστατικὰ κινήματα στίς ἐπίμαχες τουρκοκρατούμενες περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς¹.

1. Σχετικὰ μὲ τὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1878, τὴν ἐκρηξὴ τῶν ἐπαναστατικῶν

Τὰ σημαντικότερα ἐπαναστατικά κινήματα στὴ Μακεδονία ἔγιναν στὴν περιοχή τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Πιερίων καὶ κατὰ δεύτερο λόγο στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Τὴν κύρια εὐθύνη τῆς ὀργάνωσης τοῦ ἀγώνα στὴ Μακεδονία τὴν ἀνέλαβε ἡ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ, ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα της στὴν Ἀθήνα μὲ κύριο ἐκπρόσωπο καὶ συντονιστὴ τὸ Στέφανο Δραγούμη. Παράλληλα κινήματα, ποὺ ἡ ἐξιστόρησή τους δὲν ἔχει τὴ θέση της ἐδῶ, εἶχαν ἐκραγεῖ καὶ στὴ Θεσσαλία, ἰδιαίτερα στὴν περιοχή τοῦ Πηλίου, καθὼς καὶ στὴν Ἡπειρο¹. Ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴ αὐτὴ κίνηση δὲν ἔμεινε καὶ πάλι ἔξω ἡ οἰκογένεια Ζιάκκα. Δυστυχῶς, παρὰ τὴ σημαντικὴ ἴσως συμβολὴ της, οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε εἶναι λιγοστὲς καὶ σ' αὐτὲς μόνο θὰ ἀναφερθοῦμε. Τὸ σημαντικότερο βοήθημα γιὰ τὴ δράση τῶν Ζιακαίων κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878 εἶναι τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου Στεφ. Δραγούμη, δημοσιευμένα καὶ σχολιασμένα ἀπὸ τὸ συνάδελφο κ. Γιάννη Νοτάρη, γεν. ἐπιθεωρητὴ Μ.Ε. καὶ γνωστὸ μελετητὴ τῆς ἱστορίας τῶν νεωτέρων χρόνων τῆς Μακεδονίας, ἰδιαίτερα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα. Ἔτσι ἀπὸ πρακτικὸ τῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς μαθαίνουμε ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας Ζιάκκας, γιὸς τοῦ Νικολάου καὶ ἑγγονος τοῦ Γιαννοῦλα Ζιάκκα, ἐπιβιβάσθηκε μὲ δύναμη 20 ἀνδρῶν στὸ ἀτμόπλοιο «Υδρα», προφανῶς γιὰ νὰ κατευθυνθεῖ καὶ νὰ δράσει στὴ Μακεδονία². Ἀπὸ ἄλλο τηλεγράφημα τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μέλους τῆς κεντρικῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς Ἰ. Πανταζίδη πρὸς τὸ Στέφανο Δραγούμη μαθαίνουμε ὅτι οἱ ἐπαναστάτες τοῦ Ὀλύμπου περίμεναν ἐπικουρίες κι ὅτι κρατοῦσε σκέψη νὰ ἀνατεθεῖ ὁ σχηματισμὸς ἀνταρτικοῦ σώματος στὸ Νικόλαο Ζιάκκα καὶ ἡ ἀποστολὴ του στὴ Μακεδονία³.

Ἀπὸ ἓνα τρίτο τηλεγράφημα τοῦ ἴδιου ἀρχείου⁴ μαθαίνουμε ὅτι ὁ Θεόδωρος Ζιάκκας εἶχε φτάσει στὴ Λαμία μὲ προορισμὸ νὰ εἰσβάλει στὴ Μακεδονία καὶ νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἐπανάσταση, ποὺ εἶχε ἐκραγεῖ ἐκεῖ. Ἐνα ζήτημα ποὺ δὲν εἶναι ξεκαθαρισμένο, εἶναι ἂν πρόκειται γιὰ τὸ Θόδωρο, τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1854, ἢ γιὰ τὸν ἀνεψιὸ του Θόδωρο, τὸ γιὸ τοῦ Γιαννοῦλα. Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Νοτάρη⁵, πρόκειται γιὰ τὸν πρῶτο, τὸ

κινήματων στὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία, τίς συνθήκες τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τοῦ Βερολίνου καὶ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα βλ. Ἐπ. Κυριακίδου, *Ἱστορία τοῦ Συγκρότου Ἑλληνισμοῦ*, Β', 543-615, Κων. Παπαρηγοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ΣΤ', 349-354, Ἰ. Νοτάρη, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία*, Ἀρχεῖο Στεφ. Δραγούμη, ἔκδοση Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1966, 21-52, Εἰσαγωγή, Στεφ. Παπαδόπουλου, *Οἱ ἐπανάστασεις τοῦ 1854 καὶ 1878 στὴ Μακεδονία*, 59 κ.έ., Μιχ. Λάσκαρη, *Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα*, Α', Θεσσαλονίκη 1948.

1. Βλ.: Ἰ. Νοτάρη, *δ.π.*, 166.
2. Ἰ. Νοτάρη, *δ.π.*, 168.
3. Ἰ. Νοτάρη, *δ.π.*, 168.
4. Ἰ. Νοτάρη, *δ.π.*, 179-180.
5. Ἰ. Νοτάρη, *δ.π.*, 179.

θεϊο. Αυτό τὸ συμπεραίνει ἀπ' ὅσα γράφει ὁ Σεϊζάνης, τὰ παρακάτω: «Ἐν τοῖς Ἀγράφοις ἀνεφάνη τὸ ἐνδοξον ἀλλὰ καταβεβλημένον ὑπὸ τοῦ χρόνου λείψανον τῶν προγενεστέρων ἀγώνων, ὁ Ζιάκας τῶν Γρεβενῶν»¹. Καὶ παρακάτω: «Ὁ γερο-Ζιάκας ἀνυπομόνως ἀναμένει τὴν στιγμήν, καθ' ἣν θὰ δυνηθῇ νὰ διαβῇ πρὸς τὰ Χάσια»². Ἐὰν ὅμως πρόκειται γιὰ τὸ γιὸ τοῦ Γιαννούλα, ἐκεῖνος τὸ 1878 δὲν πρέπει νὰ ἦταν περισσότερο ἀπὸ 55 χρονῶν, δεδομένου ὅτι ἦταν ὁ τρίτοτοκος γιὸς τοῦ Γιαννούλα, κι ἐπομένως δὲν ἦταν οὔτε γέρος οὔτε, πολὺ περισσότερο, «λείψανον τῶν προηγούμενων ἀγώνων». Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ μόνο γιὰ τὸ θεῖο Θεόδωρο, ποῦ τότε θὰ πλησίαζε τὰ 80. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Νοτάρη καὶ φυσικὰ τὶς προσυπογράφω μὲ ἓνα ἐπὶ πλέον ἐπιχείρημα ὅτι, ἂν ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἀνεψιό, δὲ θὰ ἔγραφε ὁ Σεϊζάνης τὴ φράση «ὁ Ζιάκας τῶν Γρεβενῶν» σὰν κάτι πασίγνωστο, ποῦ φυσικὰ δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρεται στὸν ἀνεψιὸ καὶ θὰ ἴσχυε μονάχα γιὰ τὸ θεῖο. Πάντως ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ Σεϊζάνη μαθαίνουμε ὅτι ὁ Ζιάκας διακρίθηκε σὲ νικηφόρο μάχη ἐναντίον τῶν Τούρκων στὸ Μουζάκι τῆς Θεσσαλίας στὶς 5-6 Μαρτίου 1878, ἀλλὰ κι ὅτι ἀπέκρουσε τοὺς Τούρκους στὸ Μεσσηνικὸλα τῆς περιοχῆς τῆς Καρδίτσας. «Ὅπως φαίνεται μετὰ τὴ μάχη αὐτὴ εἶχε ἀποφασίσει τὴν καθοδὸ τοῦ στὴν ἐλευθέρῃ Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ἀναδιοργανώσει τὶς δυνάμεις του καὶ νὰ ἐπιστρέφει, ἀλλὰ τὸν πρόλαβε ἡ ἀνακωχή»³. Αὐτὰ τὰ λίγα ξέρουμε γιὰ τὴν ὥρα γιὰ τὴ δράση τοῦ Ζιάκα καὶ τῆς οἰκογένειάς του κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878. Μὰ κι ἂν ἀκόμα δεχτοῦμε ὅτι δὲν πρόλαβε νὰ κάμει πολλὰ κατὰ τὴν ἐπανάσταση ἐκείνη, τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι στὰ 80 χρόνια του ξαναρχίζει τὴν πολεμικὴ του δράση καὶ τοὺς ἐθνικούς του ἀγῶνες, ποῦ τοὺς συνέχισε ἐπὶ μιὰ ὀλόκληρη ἐξηκονταετία, αὐτὸ δείχνει τὴν ἀκατάβλητη ζωτικότητά του καὶ τὸ φλογερὸ του πατριωτισμὸ.

Πότε ἀκριβῶς πέθανε ὁ Θεόδωρος Ζιάκας δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἐξακριβωμένο. Κατὰ τὶς πληροφορίες τῶν Wace-Thompson⁴ πέθανε τὸ 1882, καὶ δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1854 καὶ τοῦ 1878 ξέρουμε ὅτι τὸ 1865 ὑπέβαλε, μαζί μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειάς του, ἀναφορὰ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση (βλέπε σχετικὰ Ἐπίμετρο) σχετικὴ μὲ τὶς ἐκδουλεύσεις του πρὸς τὴν πατρίδα. Ἔχουν, λοιπόν, ἄδικο ὅλα τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά, ὅταν ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ζιάκας σκοτώθηκε στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Σπηλαίου τὸ 1854⁵.

1. Βλ. Μιλτιάδη Σεϊζάνη, *Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878 ἐν Μακεδονίᾳ, Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ*, Ἀθήναι 1879, 332, 361, 365 καὶ 397.

2. Μιλτ. Σεϊζάνη, ὁ.π., 358.

3. Μιλτ. Σεϊζάνη, ὁ.π., 361, 365, 397.

4. Wace-Thompson, ὁ.π., 25.

5. Βλ. *M.E.E.*, IB', 47, *Ἑγκ. Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη*, ΣΤ', 211, *Ἑγκ. Λεξικὸν «Ἡλίου»*, 734-735 κ.λ.

Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι δὲν πρόλαβε νὰ ἰδεῖ νὰ πραγματοποιεῖται τὸ ὄνειρο καὶ ἡ ἐλπίδα ὅλης του τῆς ζωῆς, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας, στὴν ὑπηρεσία τῆς ὁποίας ἀφιέρωσε, τόσο αὐτὸς ὅσο καὶ ὀλόκληρη ἡ οἰκογένειά του, ὅλες του τὶς δυνάμεις, ὅλη του τὴ ζωή.

5. Ἡ προσωπικότητα τοῦ Θεοδώρου Ζιάκα ἐπισκίασε μὲ τὴ λάμψη της καὶ τὴν ἀκτινοβολία της τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογένειας, ποὺ καὶ ἐκεῖνα δὲν ἔλειψαν ἀπὸ κανέναν ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας.

Ἄπ' ὅ,τι ξέρουμε¹ ὁ ἀδερφὸς τοῦ Θεοδώρου Γιαννούλας πεθαίνοντας ἄφησε τρία παιδιὰ², τὸ Νικολάκη, τὸ Γούλα καὶ τὸ Θεόδωρο. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς γνωστότερος εἶναι ὁ πρῶτος, ποὺ διαδέχθηκε ἀρχικὰ τὸν πατέρα του στὴ διοίκηση τοῦ ἀρματολικιοῦ ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ θεῖου του Θεοδώρου κι ὅπως μᾶς πληροφοροῦν τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά³ πολέμησε στὴ Μακεδονία καὶ ἡ κυβέρνησή ἀμείβοντας τὶς ὑπηρεσίες του τὸν κατάρταξε μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν Δ' τάξεως. Τίποτα περισσότερο. Προφανῶς ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ κύρος τοῦ θεῖου του ἐπισκίασε τὴ δική του δράση. Ἐνα ἀπόκομμα ὅμως ἐφημερίδας ἀγνώστου τίτλου καὶ ἡμερομηνίας μιλάει πολὺ ἐπαινετικά γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράση του⁴. Μὰ ἐκεῖνο ποὺ δείχνει ὅτι ὁ Νικόλαος Ζιάκας δὲν ἦταν τυχαία προσωπικότητα, εἶναι μιὰ σκιαγραφία του ἀπὸ τὸ Γάλλο ἱστορικὸ καὶ ἀρχαιολόγο Caston Dechamps, ποὺ τὸν γνώρισε στὸ Ἀχλάδι, στὸ κτήμα του, τὸ 1892, ὅπου ζοῦσε ἀποτραβηγμένος τὶς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του ὁ παλαιμάχος ἀγωνιστής⁵.

ἌΟ Dechamps ἔζησε χρόνια στὸν τόπο μας, ἔκανε ἀνασκαφές στὴν Ἀμοργὸ καὶ γύρισε πολλὰ μέρη ὅχι μόνον τῆς μικρῆς τότε ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ. Τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὶς δίνει σ' ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ πολυδιαβασμένο βιβλίο⁶ (δὲν εἶναι τὸ μόνον

1. Χρ. Ἐνισλείδου, *ὁ.π.*, 131-32. Ἐπίσης ἀναφορὲς τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ ἀγῶνων καὶ θυσιῶν, *Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν*, ἀριθ. φακέλων 28.725, 28.731, 28.732, (βλ. καὶ Ἐπίμετρο).

2. Ἄν σκεφθοῦμε ὅτι ὁ Γιαννούλας γεννήθηκε περὶ τὸ 1795 καὶ πέθανε τὸ 1826, τὰ παιδιὰ του πρέπει νὰ γεννήθηκαν περίπου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1815-1825.

3. Βλ. σχετικὰ ἄρθρα στὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά στὸ λῆμμα «Ζιάκας».

4. Βρισκόταν στὸ ἀρχεῖο τοῦ μακαρίτη δικηγόρου Ἰ. Παπαστεργίου μαζί μὲ ἄλλα ἔγγραφα τῆς οἰκογένειας Ζιάκα σχετικὰ μὲ τὰ κτήματά τους στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν.

5. Ἄπ' ὅλες τὶς σχετικὲς πληροφορίες φαίνεται ὅτι ὁ Νικόλαος Ζιάκας (ἴσως καὶ κανένα ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας) εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ Ἀχλάδι τῆς Λαμίας. Στὸ Ἀχλάδι βρισκόνταν ἐγκαταλελειμμένα καὶ δυὸ κανόνια τοῦ Ζιάκα, ποὺ μὲ τὴ φροντίδα τοῦ συμπατριώτη μας ἀπόστρατου ταξίαρχου Ἰορδάνη Κανούρα μεταφέρθηκαν καὶ στολίζουσαν τὴν πλατεία τῶν Γρεβενῶν.

6. Βλ. Dechamps, *La Grèce d'aujourd'hui*, Paris 1892, 298-302.

του που έγραψε για την Ελλάδα), με τον τίτλο *La Grece d'aujourd'hui* (ή έκδοση που έχω υπόψη μου, του 1917, είναι η 13η), που είναι κρίμα που δε μεταφράστηκε στον καιρό του στη γλώσσα μας. Είναι ένας μεγάλος τόμος, πάνω από 400 σελίδες, γεμάτος κατανόηση κι αγάπη, μα και θαυμασμό για τη χώρα μας και το λαό της, και μās δίνει έναν ολοζώντανο και σπαρταριστό πίνακα τής τότε μικρής νεοελληνικής κοινωνίας, σ' όλες τις εκφάνσεις και μ' όλα της τὰ προβλήματα, όπως τήν είδε στον καιρό του ο συγγραφέας, που βλέπει και τήν κρίνει πολύ καλύτερα πολλές φορές απ' ό,τι εμείς οι Έλληνες. Αναφέρω χαρακτηριστικά ότι μνημονεύει με πολλή γνώση τόν Ψυχάρη και τὸ «Ταξίδι» του και δείχνεται υπέρμαχος τής δημοτικής μας γλώσσας.

Στὸ βιβλίο του αὐτὸ ὁ Dechamps αφιερώνει τέσσερις ὁλόκληρες σελίδες γιὰ τὸ Ζιάκα, πράγμα που δὲν κάνει γιὰ κανέναν ἄλλον, και δείχνει τί ἐντύπωση τοῦ ἔκαμε και τί συστάσεις εἶχε γι' αὐτόν. Είναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Dechamps δὲ μνημονεύει τὸ μικρὸ ὄνομα τοῦ Νικολάου Ζιάκα (γι' αὐτόν πρόκειται), ἀλλὰ ὅτι εἶναι αὐτὸς μπορεῖ νὰ θεωρεῖται βέβαιο.

Ἀπὸ γράμμα τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Λουκᾶ Λάζου, που ὑπηρετοῦσε τὸ 1961 στὸ Ἀχλάδι και ἐρεύνησε κατὰ παράκλησή μου τὴ σχετικὴ με τοὺς Ζιακαίους παράδοση, πληροφοροῦμαστε τὰ παρακάτω. Παραθέτω αὐτούσιο τὸ γράμμα του:

Ὁ Γιαννούλας Ζιάκας, ἐκ Γρεβενῶν, ἀφῆκε τρεῖς υἱούς: 1) τὸν Θεόδωρον Ζιάκαν, τὸν ἀγωνιστὴν, τὸν ὁποῖον τραγουδεῖ ἡ λαϊκὴ μουσα, και ὅστις δὲν ἤλθε καθόλου ἐνταῦθα, 2) τὸν Γούλαν Ζιάκαν, εἰς Λαμίαν ἐγκατασταθέντα. Οὗτος εἶχε κτῆμα εἰς τὴν περιφέρειαν Λαρίσης, εἰς θέσιν «Βελέσω», δὲν ἀφῆκεν οἰκογένειαν και φαίνεται ὁ περισσότερον ἐγγράμματος. Μετὰ τὸν θάνατόν του τὸ κτῆμα διὰ διαθήκης του περιῆλθεν εἰς τὸν ἀνεψιόν του Ἐπαμεινώνδαν Ν. Ζιάκαν, 3) τὸν Νικόλαον Ζιάκαν, ὅστις ἐγκατασταθεὶς ἐν Ἀχλαδίῳ ἐνυμφεῦθη τὴν θυγατέρα τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου ὀνόματι Αἰκατερίνην, και ἐξ αὐτῆς ἀπέκτησε, 1) τὸν Ἐπαμεινώνδαν, 2) τὸν Κλεάνθην, 3) τὴν Ἀβροκόμην. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀδελφούς μόνον ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀφῆκε κληρονόμους, δύο θυγατέρας, 1) τὴν Αἰκατερίνην, 2) τὴν Βασιλικήν¹.

Ἐξ αὐτῶν ἡ μὲν Αἰκατερίνη ὑπανδρεύθη τὸν Νικόλαον Κοκκίνην ἐκ τοῦ γάμου δὲ αὐτῆς ζῶσι σήμερον εἰς Ἀθήνας ὁ Σταῦρος Ν. Κοκκίνης, ἡ Ἐυαρθία και ἡ Ὀλυμπία. Ἡ δὲ ἑτέρα Βασιλικὴ Ἐπ. Ζιάκα ἐνυμφεῦθη τὸν ἤδη ἐπιθεωρητὴν τῶν Συνεταιρισμῶν Ἀναγνωστόπουλον, εἰς Ἀθήνας διαμένοντα, ἀπέκτησαν δὲ ἐκ τοῦ γάμου των μίαν θυγατέρα.

1. Ἀπὸ πληροφορίες τῶν κατοίκων τοῦ Σπηλαίου ἀλλὰ και τοῦ Ζιάκα (τῆς παλαιᾶς Τίστας) ξέρουμε ὅτι οἱ δύο θυγατέρες τοῦ Ἐπ. Ζιάκα εἶχαν φτάσει τὸ 1917 ἴσαμε τὸ Σπήλαιο και τὸ Ζιάκα, ἴσως γιὰ νὰ ἐπισκεφτοῦν ἀπλῶς, νὰ γνωρίσουν και νὰ προσκυνήσουν τὰ χῶ-

Αυτό είναι αὐτούσιο τὸ γράμμα. Καὶ οἱ πληροφορίες τοῦ ἐπιστολογράφου μου δείχνουν νὰ εἶναι ἀκριβεῖς, ὅταν τὶς συσχετίσουμε μὲ τὶς ἄλλες πληροφορίες ποὺ ὑπάρχουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σύγχυση ποὺ κάνει σχετικὰ μὲ τὸν ἀγωνιστὴ τοῦ Σπηλαίου Θεόδωρο, ποὺ δὲν εἶναι γιὸς τοῦ Γιαννούλα, ὅπως νομίζει, ἀλλὰ ἀδελφός του. Πράγματι ὁ Γιαννούλας εἶχε τρία παιδιά μὲ τὰ ὀνόματα, ποὺ ἀναφέρει ὁ κ. Λάζος, ἀλλὰ ὁ Θεόδωρος Ἰ. Ζιάκας δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν πρωταγωνιστὴ τοῦ Σπηλαίου, ἀλλὰ ἀνεψιός του. Πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ ἀγῶνων καὶ θυσιῶν, γιὰ τὴν ὁποία κάνομε λόγο παραπάνω, ὑπάρχουν τρεῖς χωριστὲς ἀναφορὲς τῶν τριῶν γιῶν τοῦ Γιαννούλα μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς ὀνόματα καὶ χωριστὰ τοῦ Θεόδωρου, τοῦ ἀγωνιστῆ τοῦ Σπηλαίου. Τὸ λάθος εἶναι συγγνωστό, γιατί δὲν μπορούσε νὰ ξέρει ὁ κ. Λάζος ὅτι ὑπῆρχαν δύο μέλη τῆς οἰκογένειας Ζιάκα μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς ὀνόματα.

Λέει ἀκόμα ὁ κ. Λάζος πὼς ὁ Γούλας ἦταν ὁ περισσότερο ἐγγράμματος τῆς οἰκογένειας καὶ αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὶς ἀναφορὲς ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ ἀγῶνων καὶ θυσιῶν τὶς ἔχει γράψει ἰδιοχείρως ὁ Γούλας, γιατί δικός του εἶναι ὁ γραφικὸς χαρακτήρας. Μνημονεύει ἀκόμα ὁ ἐπιστολογράφος μου μεταξὺ τῶν παιδιῶν τοῦ Νικολάου τὴν Ἀβροκόμη, γιὰ τὴν ὁποία μαθαίνουμε ἀπὸ ἄλλο ἔγγραφο ὅτι παντρεύθηκε κάποιον Ὀλύμπιο καὶ ὅταν πέθανε, χωρὶς ν' ἀφήσει κληρονόμους, ἄφησε μὲ διαθήκη τῆς τὴν περιουσία τῆς στὸν τότε βασιλέα Κωνσταντῖνο. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ μακαρίτη δικηγόρου Δημ. Γάγαλη σωζόταν ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 7 Ἰουλίου 1921, μὲ τὸ ὁποῖο ζητοῦνταν πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν ὑπαρξὴ κτημάτων τῆς οἰκογένειας Ζιάκα στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν. Τὸ ἔγγραφο αὐτό, ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τὸ διευθυντὴ τῶν βασιλικῶν κτημάτων τὸ εἶχε θέσει στὴ διάθεσή μου ὁ μακαρίτης φίλος εἰρηνοδίκης Ταξιάρχης Παπακώστας, ἀνεψιός τοῦ Γάγαλη, ἀλλὰ δυστυχῶς χάθηκε ἀπὸ τὰ χαρτιά μου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς.

Ἀπὸ τὸ γράμμα ἀκόμα τοῦ κ. Λάζου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Dechamps, βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ οἰκογένεια Ζιάκα εἶδε, ἐπὶ τέλους, νὰ δικαιώνονται οἱ ἀγῶνες τῆς, νὰ τῆς ἀναγνωρίζονται οἱ θυσίες τῆς καὶ νὰ τῆς παραχωροῦνται κτήματα, μὲ τὰ ὁποῖα τὰ μέλη τῆς θὰ μπορέσουν νὰ ζήσουν μὲ σχετικὴ ἄνεση τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς τους, ἀφοῦ ἐπὶ χρόνια ταλαιπωρήθηκαν καὶ ἀγωνίσθηκαν νὰ ἐπιτύχουν κάποια ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν τους, ὅταν ἀναλογιστοῦμε ὅτι τὸ 1865, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ δημοσιευόμενες στὸ Ἐπίμετρο ἀναφορὲς, δὲν εἶχε ἀκόμα ἐπιτευχθεῖ ἡ ὑλική τους ἀποκατάσταση.

Ὅτι τώρα ὁ Ζιάκας, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Dechamps, εἶναι ὁ Νικό-

---

ματα τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς δράσης τῶν προγόνων τους, ἀλλὰ ἴσως καὶ γιὰ νὰ ἐνδιαφεροῦν καὶ νὰ διεκδικήσουν τυχόν ὑπάρχοντα κτήματα τῆς οἰκογένειας Ζιάκα στὸ Σπῆλαιο καὶ στὴν Τρίστα.

λαος, ἀποδεικνύεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη δράση του, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως μᾶς λέγει ὁ κ. Λάζος στὸ γράμμα του, μόνον αὐτὸς εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ Ἄχλάδι.

Τὴν ἐποχή, ποῦ θὰ τὸν γνωρίσει ὁ Dechamps, ὁ Νικόλαος Ζιάκας εἶναι ἀρκετὰ γέρος, τουλάχιστο 75 χρονῶν. Τὰ μαλλιά του καὶ τὰ τραχιὰ καὶ παχιὰ μουστάκια του εἶναι κάτασπρα, τὸ πρόσωπο γεμάτο ρυτίδες, μὰ τὰ μικρὰ φωτεινά του μάτια εἶναι ἀκόμα ὀξυδερκῆ καὶ σπινθηροβόλα, προδίδουν τὴν ἀδάμαστη θέληση καὶ ἐνεργητικότητά τῆς ψυχῆς του καὶ μοιάζουν νὰ διακρίνουν ὡς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων. «Παλικάρι τοῦ καλοῦ καιροῦ» χαρακτηρίζει ὁ Dechamps τὸ Ζιάκα, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε ζήσει καὶ νὰ συμπολεμήσει μὲ τὸ Μάρκο Μπότσαρη, τὸν Καραϊσκάκη καὶ τὸ Νικήτα τὸν τουρκοφάγο. Ἄλθηνά ὁ Ν. Ζιάκας εἶχε ἐπιζήσει μιᾶς μεγάλης καὶ ἥρωικῆς ἐποχῆς, ἐκείνης, ποῦ εἶχε δημιουργήσει τὴν ἐποποιία τοῦ 1821 καὶ ἦταν τόσο ξένη πρὸς τὸ πνεῦμα, ποῦ θὰ ὀδηγήσει στὴν ἦττα καὶ τὸν ἐξευτελισμὸ τοῦ 1897. Ἄποκαλεῖ τὸν τότε βασιλέα Γεώργιο «κοιμισμένο» («endormi») καὶ βλέπει μὲ τὸ φωτεινὸ του μυαλὸ καὶ τὴ στέρεη κρίση του ὅτι τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους ἔχει πέσει στὰ χέρια τῆς στείρας καὶ ἀγονῆς μικροπολιτικῆς. Νιώθει πὼς μ' αὐτὴν δὲν μπορεῖ νὰ πάει τὸ ἔθνος μπροστά, νὰ λύσει τὰ προβλήματά του, νὰ ἱκανοποιήσει τίς ἐθνικῆς του διεκδικήσεις καὶ νὰ ἐλευθερώσει τοὺς ἀλύτρωτους ἀδελφούς. Καὶ μὲ πόνον, μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεχειλίζει ὁ ἄδολος καὶ ἀληθινὸς πατριωτισμὸς λέγει: «Ἄχ, δὲν μπορούμε τίποτα μόνοι μας, οἱ Φράγκοι θὰ μᾶς δώσουν ἀκόμα λίγη ἔκταση γῆς καὶ τελείωσε». Κι ὅταν λέγει «δὲ μπορούμε τίποτα μόνοι μας», δὲ σημαίνει πὼς περίμενε τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐθνικῶν μας διεκδικήσεων ἀπὸ τοὺς ξένους—ἀνῆκε σὲ οἰκογένεια, ποῦ περισσότερο ἀπὸ ἓναν αἰῶνα εἶχε πάρει μέρος σὲ ὅλους τοὺς ἐθνικοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες καὶ εἶχε ὑποστῆ ἀνυπολόγιστες θυσίες—μὰ βλέπει τὴν κατάσταση, ἀναλογίζεται σὲ τί χέρια εἶχε πέσει ἡ ἡγεσία τοῦ ἔθνους καὶ φοβᾶται γιὰ τὸ μέλλον του.

Ἄμιλάει, συνεχίζει ὁ Dechamps, τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα σὲ ὅλη τῆς τὴν καθαρότητα καὶ δὲ θέλει νὰ καταλάβει τὴν καινούργια γλῶσσα—ἀσφαλῶς ἐννοεῖ τὴν καθαρεύουσα—ποῦ ἐπινοήθηκε ἀπὸ τοὺς σχολαστικούς τοῦ Πανεπιστημίου». Τὸ σίτι τοῦ εἶναι ἀληθινὸ ὄπλοστάσιο καὶ ὅπλα διαφόρων τύπων—τί νᾶγναν ἄραγε;—εἶναι κρεμασμένα καὶ στολίζουν τοὺς τοίχους τοῦ δωματίου, ὅπου ἡ φιλοξενία τοῦ γερο-ἀρματολοῦ θὰ ὀδηγήσει τὸ Γάλλο ἀρχαιολόγο νὰ κοιμηθεῖ. Εἶναι ἀσφαλῶς οἱ παλιοὶ ἀγαπημένοι σύντροφοι, ποῦ ὁ ἦχος τους ἀντιλαλεῖ ἀκόμα στὰ ἀγαπημένα μακεδονικὰ βουνά. Μὰ δὲ φαίνεται νὰ ἔχει ἐμπιστοσύνη στὴν τωρινὴ τους ἰσχύ. «Παιδί μου, λέγει ἀπαντώντας στίς φιλοφρονήσεις τοῦ συνομιλητῆ του, αὐτὰ εἶναι τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Τὸ ἀληθινὸ ὄπλο, συνέχισε δείχνοντας τὴν πένα τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου, νάτο».

Νιώθει με τὴ μακρὰ πείρα του ὅτι γιὰ νὰ ἰκανοποιηθοῦν τὰ δίκαια τῶν λαῶν δὲν εἶναι ἀρκετὰ μονάχα τὸ δίκαιό τους καὶ ἡ ἀνδρεία τῶν πολεμιστῶν, μὰ εἶναι ἀπαραίτητη καὶ ἡ διπλωματία, πού θά ξέρει νὰ διεκδικήσῃ τὸ δίκαιό της καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ διπλωματία τοῦ καιροῦ του, κι ἄς ζοῦσε ἀκόμα ἓνας Τρικούπης, εἶχε πέσει σὲ χέρια ὄχι καὶ τόσο ἄξια. Κι αὐτὸ εἶναι πού τὸν στενοχωρεῖ.

Ἐνδιαφέρεται ζωηρὰ γιὰ τὴν πολιτικὴ, δὲν πολυσυμπαθεῖ τὸν τότε βασιλέα Γεώργιο, πού τὸν ἀποκαλεῖ, ὅπως εἶπαμε, «κοιμισμένο», καὶ μιλάει με ἀληθινὴ θλίψη γιὰ τὸ θάνατο τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ τῆς Γαλλίας καὶ εἰλικρινοῦς φιλέλληνα, τοῦ Γαμβέτα. Κι ἂν στὴν πολιτικὴ, λάθος του αὐτό, εἶναι ἐναντίον τοῦ Τρικούπη, αὐτὸ ὀφείλεται ἀσφαλῶς στὴν ἰδέα του ὅτι τὸ νεωτεριστικὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἄναψε καὶ ἔσβησε τὸ ἀγνὸ πνεῦμα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821.

Ἰδιαιτέρη ἐντύπωση κάνει στὸ Dechamps ἡ σωφροσύνη, τὸ φιλοσοφικὸ καὶ γεμάτο πείρα ζωῆς πνεῦμα τοῦ γερο-ἀρματολοῦ, τὸ ἀποφθεγματικὸ ὕφος του, πού θυμίζει Πλούταρχο. Ἀπὸ τοὺς νέους ζητάει δράση καὶ κοσμογύρισμα, γιὰ νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ ἀποκτήσουν τὴν πείρα τῆς ζωῆς, ἐνῶ στοὺς γέρους χρειάζεται ἀνάπαυση. Ἐνας ἀγνὸς πατριώτης, ἓνας εὐθὺς καὶ τίμιος ἄνθρωπος, «ἓνας ἄνθρωπος τῆς καρδιάς», εἶναι οἱ τελευταῖοι χαρακτηρισμοὶ τοῦ Dechamps γιὰ τὸ Ζιάκα, ἓνας πατριώτης, πού πολέμησε καὶ χτύπησε τοὺς Τούρκους κι εἶναι ἰκανός, παρὰ τὴ μεγάλη του ἡλικία, νὰ τοὺς χτυπήσῃ ξανά.

Ἀληθινά, τέτοιος φαίνεται νὰ εἶναι κι ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Dechamps κι ἀπὸ τὴν ὅλη ζωὴ καὶ δράση του. Ἰσιος, τίμιος καὶ εἰλικρινής, πατριώτης («ἔργοις») καὶ ὄχι («λόγοις»), γενναῖος καὶ ἀποφασιστικὸς, ἄνθρωπος τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης, μυαλὸ θετικὸ, φωτεινὸ καὶ φιλοσοφημένο, «ἓνα ἀληθινὸ παλικάρι τοῦ παλιοῦ καλοῦ καιροῦ».

Κι ὅταν ὁ Dechamps χαρακτηρίζει ἔτσι τὸ Νικόλαο Ζιάκα, μπορούμε νὰ φανταστοῦμε πῶς θά χαρακτήριζε, ἂν γνώριζε, τὸ Θεόδωρο Ζιάκα. Δυστυχῶς ἡ γραπτὴ παράδοση δὲ μᾶς δίνει ὀλοκληρωμένη τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του. Ἀφήνει πολλὰ κενά, πού εὐτυχῶς μέρα με τὴ μέρα συμπληρώνονται. Μένει ὅμως ἡ προφορικὴ παράδοση, οἱ θρύλοι καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, πού διαλαλοῦν τὴ δόξα του σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Κι ὅπως λέγει ὁ ἴδιος με τὸ λιτό, παραστατικὸ καὶ ἐπιγραμματικὸ του ὕφος: «Δὲν φέρομεν ἀποδεικτικὰ τῶν ἀγῶνων καὶ τῶν θυσιῶν μας. Ἐστάθην ἀρχηγοί. Ἡ φήμη, ὁ τρόμος τῶν Τούρκων, διατηρούμενα ἀκόμη, εἶναι τὰ πιστοποιητικὰ μας»¹. «Ἡ, ὅπως λέγει ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας σὲ ἄλλη ἀναφορά του²: «Τὸ μόνο ἀποδεικτικὸ τῶν ἀγῶνων, τῶν θυσι-

1. Χειρόγραφο Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὑπ' ἀριθ. 28.730 (βλ. καὶ Ἐπίμετρο).

2. Χειρόγραφο Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. 28.732

ᾧν καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς οἰκογενείας μου εἶναι ἡ φήμη, τὸ μεγαλεῖον αὐ-
τῆς, ὁ τρόμος τῶν Τούρκων, ἀκόμη διατηρούμενα εἰς τὰς μητέρας ὅπως καθη-
συχάζουσι τὰ τέκνα των: “Ἐρχεται ὁ Ζιάκας”».

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Οι αναφορές που δημοσιεύονται παρακάτω είναι του Θεοδώρου Ζιάκα και του άνεψιού του, του Γούλα, γιου του Γιαννούλα. Τα χειρόγραφα βρίσκονται στο Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, μὲ ἀριθμὸ φακέλων 28.730 καὶ 28.732. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δύο ἀναφορές, ὑπάρχουν καὶ δυὸ ἄλλες, τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ Νικολάου Ζιάκα, γιῶν κι αὐτῶν τοῦ Γιαννούλα, πού δὲ δημοσιεύονται, γιατί εἶναι σχεδὸν ὅμοιες μὲ τὴν πρώτη, μὲ ἐλάχιστες καὶ ἀσήμαντες παραλλαγές. "Ὅλες εἶναι συνταγμένες καὶ γραμμένες μὲ τὸ χέρι τοῦ Γούλα Ζιάκα, πού ἦταν, ὅπως προαναφέραμε, κι ὅπως ξέρουμε κι ἀπὸ ἄλλες πηγές, ὁ λόγιος, ὁ γραμματισμένος τῆς οἰκογένειας, κι αὐτὸ φαίνεται τόσο ἀπὸ τὰ γράμματα, πού σ' ἔλες τὶς ἀναφορές εἶναι ὅμοια καὶ μοιάζουν μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Γούλα, ὅσο κι ἀπὸ τὸ ὕφος.

Τὸ ὕφος εἶναι λόγιο ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει ἀντίθετα οἱ πολλὲς ἀσυνταξίες, δυσκολεύουν σὲ ὀρισμένα σημεῖα τὸ νόημα. "Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἀναφορές, ἡ οἰκογένεια, πού δείχνει νὰ δυσκολεύεται οἰκονομικά, ἀλλὰ ἴσως καὶ γιὰ λόγους γοήτρου, ἀναγκάζεται νὰ ἀπευθυνθεῖ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ Ἀγῶνων καὶ Θυσιῶν καὶ νὰ ζητήσει ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς πρὸς τὴν πατρίδα, ὑπηρεσιῶν πού καλύπτουν μιὰ ὀλόκληρη σχεδὸν ἑκατονταετία, καὶ τὴν παραχώρηση κάποιας κτηματικῆς περιουσίας γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν στοιχειωδῶν ἀναγκῶν τῆς. Ἀπὸ τὶς ἀναφορές, τόσο τοῦ Θεοδώρου ὅσο καὶ τῶν παιδιῶν τοῦ Γιαννούλα, φαίνεται ἀκόμα, κοντὰ στὰ ἄλλα, ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας Ζιάκα πῆραν μέρος στοὺς ἐθνικοαπελευθερωτικούς ἀγῶνες.

Καὶ ἡ ἀναγνώριση ἦρθε—ἀν καὶ κάπως καθυστερημένα, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ 1854, πού ἐγκαταστάθηκαν ὀριστικὰ στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ἴσαμε τὸ 1865, πού συντάσσονται οἱ ἀναφορές, δὲν εἶχε ἀκόμα ἐπιτευθεῖ—καὶ οἱ Ζιακαῖοι θὰ πάρουν κτήματα στὸ Ἀχλάδι καὶ σὲ ἄλλα μέρη, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσουν κάποια ἄνεση στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τους.

1

28.730

*Λαμία 1 Ἰουνίου 1865**Πρὸς**τὴν ἐπὶ τῶν θυσιῶν καὶ ἀγῶνων
ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν**Ἡ ὕπαρξις τῶν καπετανάτων διετήρησεν εἰδὸς τι ἐλευθερίας εἰς τοὺς ὑπὸ*

ζυγὸν διατελοῦντας Ἑλλήνας, εἶδος ἐθνισμοῦ, συγχρῆν κατὰ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας διαμαρτύρησιν, καὶ ὅταν ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς ἀπελευθερώσεως, τὰ καπετανάτα ἔδωσαν τοὺς πρώτους στρατιώτας τῆς παλιγγενεσίας μας καὶ αἰσπυδαῖαι μάχαι μας ἔφερον ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὰς τουρκικὰς δυνάμεις, ἀσχολουμένων εἰς τοῦτο ἰδίως 40.000 χιλιάδων ἐπέκεινα Τούρκων, αἵτινες ἂν ἄθροοι ἐκινουῦντο κατὰ τῶν ἀγωνιζομένων ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἤθελον ἴσως τοὺς καταβάλλει.

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας μας ἦτον ἀρχηγὸς καπετανάτου εἰς Γρεβενὰ Αὐτῶν β' εἰς Βέντζια, γ' Κορίτζης καὶ δ' Ἀνασελίτζης καὶ 5 Χροῦπιστα, ἦτοι τῆς αἰσπυδαίας τῶν Γρεβενῶν ἐπαρχίας, μετὰ τῶν ἐτέρων τριῶν οὐχὶ μικρῶν ἐπαρχιῶν, ἃς ἐκυβέρνα, καὶ ἐσχάτως εἰς τὰς 2^ο τελευταίας ἐπαρχίας εἶχε τοποθετήσῃ καπεταναίους συγγενεῖς του καὶ ἰδικούς του. Εἰς τὰ τέκνα του ὅθεν μετέδωσε τὰς αὐτὰς ἰδέας καὶ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀυταδέλφου μου ἐγὼ εὐρέθην ἀρχηγὸς Γρεβενῶν καὶ λοιπῶν, ἀλλ' ἐπὶ τέλος, ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, ἅπαντα τὰ καπετανάτα ἔσχον τὴν αὐτὴν τύχην, οἱ δὲ διασωθέντες ὀλίγοι κατέφυγον ἐνταῦθα μικρὰ ἔχοντες τὰ ἐφόδια. Ἐκτοτε δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμενοι ὑπὲρ τῆς μεγάλης ἰδέας, ἀλλ' ἡ ἐργασία αὐτὴ τοὺς ἀπεμάκρυνε πάσης βιοποριστικῆς ἐργασίας ἢ δὲ κατάστασις ὄλων τῶν τουρκοκαπεταναίων δὲν εἶναι παντάπασιν εὐάρεστος.

Ἐλπίσαμεν ἱκανοποίησιν, περιθάλψιν ἀπὸ τὰς κατὰ καιροὺς κυβερνήσεις, ἀλλ' αὐταὶ ἀλλοῦ μὲν παρέσχον τινά, ἀλλοῦ καμίαν, πάντοτε ὅμως μικρὰν καὶ ἀνεπαρκῆ. Ἐλπίζαμεν δὲ πάντοτε, ὅτι ἤθελε ληφθῆ γενικὸν τι μέτρον δυνάμενον νὰ μᾶς ἀνακουφίσῃ τουλάχιστον κατὰ τὸ γῆρας, ἀφοῦ τὰ ἔτη τῆς ἀκμῆς μας διῆλθον ἐν κακουχίαις καὶ στερηθήσεσιν. Ἀμφιβάλλομεν πολὺ, ἂν τὰ ἐσχάτως ληφθέντα μέτρα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀγωνιστῶν ἀφοροῦν καὶ ἡμᾶς, ὅπως δῆποτε καὶ ἡμεῖς εἰργάσθημεν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς γωνίας ταύτης, κατεστρέψαμεν περιουσίας, ἐχύσαμεν αἵματα καὶ δὲν εἴμεθα παρὰ συντριμματα πολυμμελῶν οἰκογενειῶν καταστραφεισῶν εἰς πάλιν εὐγενῆ κατὰ τῶν Τούρκων.

Δὲν φέρομεν ἀποδεικτικὰ τῶν ἀγῶνων καὶ θυσιῶν μας. Ἐστάθημεν ἀρχηγοί. Ἡ φήμη καὶ ὁ τρόμος τῶν Τούρκων ἀκόμη διατηρούμενα, αὐτὰ εἶναι τὰ πιστοποιητικά μας. Ἐκεῖνα δὲ τοῦ Μεσολογγίου, τὰ ἔγγραφα τῶν χιλιάρχων τοῦ τε δολοφονηθέντος ἀυταδέλφου μου καὶ ἐμοῦ ἐνεχείρισα εἰς τὴν εἰς τὸ Νάυπλιον διατελοῦσαν κατὰ τὸ ἔτος 1833 ἐπιτροπὴν καὶ ἀναζητήσας αὐτὰ ἐστάθη ἀδύνατον νὰ τὰ ἀνεύρω καὶ νὰ μάθω ὅποια μεταβολὴ καὶ ὅποια χρήσις ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ ἀναμφιβόλως ἄγνωστοι οἰκειοποιηθέντες τὸ ὄνομα ὠφελήθησαν διὰ τῶν ἐγγράφων.

Ἐστάθητε ἐπίσης ἀγωνισταὶ καὶ ἀρχηγοὶ καὶ καλῶς γνωρίζετε τὴν ἱστορίαν τῆς παλιγγενεσίας. Μετ' αὐτῆς συνδεόμεθα ἀναποσπαστως, αὐτὴ μαρτυρεῖ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας μας. Ἄς μὴ μαρτυρήσῃ ὅμως ποτέ, ὅτι ἡ ἔλευθέρω

Ἑλλάς εἰς τὰ τέκνα τὰ ἀγωνισθέντα ὑπὲρ αὐτῆς τοσοῦτον ἀποτελεσματικῶς, δὲν ἔδωσαν γωνίαν γῆς πρὸς παραμυθίαν τοῦ γήρατος, γωνίαν γῆς πρὸς ταφήν.

Ὑποσημειοῦμαι μὲ τὸ ἀνήκον σέβας

Εὐπειθέστατος

Θ. Ζιάκας

2

28.732

Λαμία 16 Ἰουνίου 1865

Πρὸς

τὴν ἐπὶ τῶν Θυσιῶν καὶ Ἀγῶνων

Σεβαστὴν Ἐπιτροπὴν

Ἡ ὑπαρξίς τῶν καπετανάτων διετήρησε εἰδός τι ἐλευθερίας εἰς τοὺς ὑπὸ ζυγὸν διατελοῦντας Ἕλληνας, εἶδος ἐθνισμοῦ, συγχρῆν κατὰ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας διαμαρτύρησιν, καὶ ὅταν ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν καπετανάτων (γράφει: τὰ καπετανάτα) ἔδωσαν τοὺς πρώτους στρατιώτας τῆς παλιγγενεσίας μας.

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας μου ἦτον ἀρχηγὸς καπετανάτου τεσσάρων ἐπαρχιῶν, Γρεβενῶν, Βέντζια, Ἀνασελίτσης καὶ Κονίτσης, ἐκτάσεως πλέον τῶν 600 χωρίων ἀπετέλει μικρὰν ἡγεμονίαν.

Τὸ καπετανάτον τοῦτο χρονολογούμενον ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τότσκα, πρώτου ἐξαδέλφου τοῦ πάππου μου Ζιάκα, διετήρει κατὰ τὰς φιλικὰς μετὰ τῶν Τούρκων σχέσεις χιλίους ἐπτακοσίους στρατιώτας, μισθοδοτούμενους τακτικῶς ἐν ὑπηρεσίᾳ τακτικῆ, ἐν καιρῷ εἰρήνης, μετὰ τῶν Τούρκων διακεείμενον. Ἡ εὐζωία ἐκεῖνη, αἱ ἔνδοξοι ἐποχαὶ τῆς οἰκογενείας μου ἔχυσαν τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα ἀπὸ τὸ ἔτος 1770 ἀριθμούμενον μέχρι τοῦ 1821, ὑπέστη διαφόρους καταδιωγμούς, ἀριθμοῦσα τὰ θύματα τῆς οἰκογενείας σφαγέντα, δηλητηρησθέντα καὶ δολοφονηθέντα ἐπέκεινα τῶν τριάκοντα (30).

Τὸ συνωμοτικὸν ἐκεῖνο πῦρ ζωογονηθὲν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Γρεβενῶν, ὅπερ ἐπροδόθη ἀπὸ τινος κοτζαμπασῆδες γεννηθέντας ἐξωμότας, ἔφερε τὴν καταστροφὴν τῆς οἰκογενείας μου καὶ ἐκ πέντε ἀδελφῶν Ζιακαίων μόνος ἐσώθη ὁ πάππος μου Ζιάκας. Ἀφοῦ τὸ πῦρ εἶχεν ἐξακολούθησιν καὶ φθάσαν καὶ τὴν Νάουσαν, ἧς ἡ σπαραξικάρδιος σφαγὴ εἰσέτι εἶναι νωπὴ, καὶ τὰς σκληροτέρας καρδίας νὰ θλίψη.

Εὐρισκόμενος ὁ πάππος μου εἰς ἀκατάπανστον διαμάχην μετὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὅτε μὲν ἐπανερχόμενος εἰς τὸ Βιλαέτι, ὅτε δὲ καταδιωκόμενος, αἱ πληγαὶ καὶ κακοπάθειαι τοῦ πολέμου ἀφοῦ τὸν ἐγήρασαν, ἔφεραν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ καπετανάτου τὸν δεκαεξαετῆ πατέρα μου Ζιάκαν, καὶ ὅστις ἵνα εὐρύτερον

άπασχολῆ τὰ ἀλβανικὰ στίφη, ἵνα μὴ πλημμυροῦν τὴν τότε πολεμοῦσαν Ἑλλάδα, ἐπέκεινα τῶν 40.000 χιλιάδων Ἀλβανῶν, ἱστάμενος κολοσσὸς ἀπέναντι αὐτῶν, διέθεσε τὰς ἐπαρχίας Ἀνασελίτζης καὶ Κονίτζης εἰς συγγενεῖς του καὶ ἐκράτησε ἐκεῖνας τῶν Γρεβενῶν καὶ Βεντζίων, ὅπως συντελεστικώτερον ἀνταποκρίνεται κατὰ τοῦ χειμάρρου τῶν Ἀλβανῶν, οἵτινες, ἂν ὅλοι ἐκινουῦντο κατὰ τῶν ἐνταῦθα ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, ὁ ἀγὼν αὐτῶν ἴσως ἤθελε ματαιωθῆ, ἤθελον ἴσως τοὺς καταβάλει. Ὁφελούμενος ὁ πατὴρ μου ἐκ λογίων ἀνδρῶν, οὓς ἡ διοίκησις του ἐκράτει καὶ εἰς οὓς ὁ πάππος μου εἶχε ἐμπιστευθῆ τὴν ἐκπαίδευσίν του, κάτοχος πλὴν τῆς ἐλληνικῆς καὶ Εὐρωπαϊκῆς γλώσσης, τῆς Ἱταλικῆς, καὶ συντροξέας τὰς ἐλληνικὰς δυνάμεις καὶ τοὺς πολεμοῦντας ἐν τῇ πολιιορκίᾳ τοῦ Μεσολογγίου μὲ ἐκλεκτοὺς στρατιώτας, ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν διαθέσας τὸν Ἀπόστολον Κυρίμην, ἐχάθησαν τέσσαρες ἐξάδελφοι τοῦ πατρὸς μου καὶ συντρίμματα τῆς ἐκλεκτῆς ἐκείνης δυνάμεως ἐπανέκαμψαν εἰς Γρεβενά, ὠνομάσθη ὁ πατὴρ μου συνταγματάρχης καὶ δίπλωμα χιλιαρχίας τῷ ἀπενεμήθη καὶ τὸ μητῶρον τοῦ Μεσολογγίου μαρτυρεῖ τοῦτο. καὶ προσκληθεὶς ἐκ νέου παρὰ τῆς τότε ἐλληνικῆς κυβερνήσεως νὰ ἔλθῃ ἐπικουρία παρὰ ταῖς δειναῖς θέσεσι τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐκεῖναις τοῦ Τρίκκερι, ἔπεμψεν ὁ πατὴρ μου τοὺς γραμματεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς τῆς ἐμπιστοσύνης του ἀνθρώπους πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῆς ἐν Ἑλλάδι πολεμοῦσης κατὰ τῶν Τούρκων ἐλληνικῆς ἐξουσίας πρὸς πρόληψιν μέτρων ἀσφαλῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἀλλὰ φεῦ! τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ἐπρόδωσαν τὸν ἀρχηγόν τοὺς ἀγορασθέντα καὶ ἐκ τῶν ἀντιζηλιῶν πρὸς οὓς ἐδιηγείτο τὰς ἀρετάς του ἐκ τῶν δελεασμάτων τοῦ στρατάρχου Τούρκου Κιουταχῆ, ἐπανακάμψαντος ἐξ Ἀθηνῶν καὶ διατρίβοντος εἰς Λαμίαν καὶ ἐπανελθόντα εἰς Γρεβενά ἐλάλησαν μὲ τὰ ἐλληνικὰ παραγγέλματα εἰς τὸν πατέρα μου, ἀλλὰ ἀναχωροῦντος τούτου διὰ τὴν Ἑλλάδα συνώμοσαν μετὰ τοῦ Βελῆ ἀγὰ τῶν Γρεβενῶν, τὸν ἐδολοφόνησαν πρὶν ἢ ἀφήσῃ τὰ ὄρια τῆς ἐκτεταμένης ἐπαρχίας ὅπως σφετερισθοῦν (α) τὰ πλοῦτη του ἐξ 700.000 γροσιῶν καὶ ἀπολαύσῃ β) τὰ ὑποσχεθέντα θέληγτρα καὶ τὴν ἀναγνώρισιν καπεταναίων τῶν Γρεβενῶν (τοῦτο ἄς μαρτυρήσῃ ὁ ἀντισυνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπᾶς, τὸν ὁποῖον ὁ πατὴρ μου τότε εἶχε στρατιώτην καὶ ὑπὸ τὴν εὐνοίαν του)¹. Περσόντος τοῦ πατρὸς μου, τοῦ ὁποῖου τὴν κεφαλὴν ἔφερον εἰς Λαμίαν εἰς τὸν Κιουταχῆν καὶ τοῦ ὁποῖου ζωηρὰ μένονν αἱ ἀναμνήσεις μέχρι τοῦδε, ἔνεκα τῶν ἐξόχων προτερημάτων του μὲ τὴν

1. Ὁ Γούλας ἐδῶ ἀναφερόμενος στὴ δολοφονία τοῦ πατέρα του τὴν ἀποδίδει σὲ προδοσία συνεργατῶν του, πού ἀπὸ φθόνου καὶ γιὰ νὰ καρπωθοῦν τὰ μεγάλα πλοῦτη του καὶ νὰ πάρουν αὐτοὶ τὰ ἀρματολίκια, πού εἶχε ὁ Ζιάκας, τὸν πρόδωσαν στὸν Κιουταχῆ καὶ συνήργησαν στὴ δολοφονία του. Τὸ θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του ἐκδικήθηκε ὁ Θόδωρος, πού σὰν κηδεμόνας τοῦ ἀνήλικου γιοῦ τοῦ Γιαννοῦλα Νικολάκη, ἀνακηρύχθηκε ἀρχηγὸς τοῦ ἀρματολικιοῦ καὶ πέρασε «ἐν στόματι μαχαίρας» ὅλους, ὅσοι συνήργησαν στὸ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ γενικὰ ὅλους τοὺς ἐχθροὺς του.

ἐπωνυμίαν («ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῶν πτωχῶν»), ἀνέδειξεν ἀρχηγὸν ὁ ἐξαπατηθεὶς κατὰ πρῶτον διὰ τὴν ἄγνοιαν δολοφονίαν τοῦ πατρὸς μου στρατὸς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν νεανίαν Νικολάκην ὑπὸ τὴν προσωρινὴν κηδεμονίαν τοῦ θείου μου Θεοδώρου Ζιάκα, ὅστις μετ' οὐ πολλὸν ἔνεκα τῶν ἐκτάκτων αὐτοῦ στρατιωτικῶν ἀρετῶν κατέσφαξε 30 δολοφόνους τοῦ πατρὸς μου, ἐπυρπόλησε, ἐρήμωσε διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν σφαγῶν 10 χωρία συνωμοτικὰ κατὰ τοῦ πατρὸς μου ὑπάρξαντα, ἐλεηλάτησεν, ἐκαθάρισεν τὴν ἐπαρχίαν ἀπὸ τοὺς οἰκογενειακοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀνεδείχθη διὰ τῆς λόγῃς ὁ μέγας τρομοκράτωρ τῶν Τούρκων.

Ὁ μέγας ἐκεῖνος νοῦς τοῦ Ἰωάννου Καποδιστριαίου, κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, ὅστις ἔγραφε πρὸς τὸν στρατηγὸν Νικόλαον Ὀλύμπιον διὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. 13.228 τῆς 13ης Μαΐου 1829 ὑπ' ἀριθ. 13.521 τῆς 23ης Ἰουλίου 1829 καὶ λοιπῶν διαταγῶν του πρὸς τοὺς λοιποὺς ὄπλαρχηγούς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν μεταξὺ ἄλλων καὶ τάδε καὶ ἄτινα διεσώθησαν: «Ἐπαναλαμβάνομεν, σᾶς συμβουλευόμεν καὶ ἤδη ὅ,τι καὶ κατὰ τὸν παρελθόντα Νοέμβριον, νὰ μένετε δηλαδὴ ἡσυχοὶ εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεσθε θέσιν. Θαρρεῖτε εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην τῶν συμμάχων βασιλέων, καὶ ἔστε πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θέλει σπεύσει, ἅμα παρουσιασθῆ εὐκαιρία, νὰ προκαταλάβῃ τὴν ἐπιθυμίαν σας καὶ νὰ σᾶς δώσῃ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας διὰ νὰ δυννηθῆτε τέλος νὰ εὕρετε τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας. Ἀλλὰ μέχρι ἐκείνου τοῦ καιροῦ, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, μείνατε ἡσυχοὶ καὶ οἰκονομήσατε μὲ φρόνησιν καὶ ἀγχινοίαν τὴν ἐξουσίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διατελεῖτε καὶ αὕτη δὲν ἀμφιβάλωμεν ὅτι ἐκτιμᾷ ἤδη καὶ ἐπαινεῖ τὴν φρόνιμον διαγωγὴν σας.

... Αἴγινα 13 Μαΐου 1829»

«... ἀλλὰ μήτε ἡ παροῦσα συνέλευσις, μήτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἤμπορῶν τὴν σήμερον νὰ κάμουν καμίαν χρῆσιν τῆς περι ἧς ὁ λόγος πληρεξουσιότητος, ἢ τύχη τῆς Ἑλλάδος ὡς καὶ τῆς πατρίδος ὅλης, καθὼς σᾶς τὸ περιέγραφα, δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας.

Ὁ Θεὸς θέλει τὴν ἀποφασίση ἢ δὲ πολυεὐπλαχνος ἀπόφασίς του θέλει μᾶς ἀναγγελοῦν ἀπὸ τὰς περιστάσεις καὶ ἀπὸ τὰς συμμάχους δυνάμεις.

Ὅταν ἔλθῃ ὁ καιρὸς ἐκεῖνος, καθεὶς ἄς μείνῃ ἡσυχος εἰς τὴν θέσιν, ὅπου εὐρίσκεται, ὅπουδήποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη, πᾶν ὅτι αὐτοκινήτως ἤθελε κάμει πρὸς βελτίωσιν αὐτῆς, ἢμπορεῖ μᾶλλον νὰ τὴν χειροτερεύσῃ, καὶ νὰ φέρῃ ὄλεθρον ἀδιόρθωτον. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον σᾶς εἶπον καὶ κατὰ Μαΐου μῆνα, καὶ στοχάζομαι ὅτι σήμερον παράποτε ἄλλοτε συμφέρει διὰ σᾶς τὰ μέγιστα νὰ φέρεσθε φιλικῶς πρὸς τοὺς Τούρκους.

Ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ παρόν. Ὅσον διὰ τὸ μέλλον ἐλπίζατε εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, μὴν ἀμφιβάλλετε καὶ περὶ τῆς δικαιοσύνης τῆς συμμάχων δυνάμεων καὶ ἔχετε ὡσαύτως πεποιθήσιν εἰς τὴν εἰλικρινῆ προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν θέλω καταβάλλει ἐνεργῶν παντοιοτρόπως διὰ νὰ δικαιώσω τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν

συμπατριωτῶν σας καὶ νὰ προξενήσω ἐν ταυτῷ ὄσῃν ὠφέλειαν δυνηθῶ . . .

Ἐν Ἐργεῖ 23 Ἰουλίου 1829¹⁾

Ἐπιτάττων αὐτοῖς νὰ μένωσιν εἰς οἴαν κατέχωσι θέσιν, νὰ διάγωσι μετὰ τῶν Τούρκων φιλικῶς, ἕως ὅτου ἡ θεία πρόνοια καὶ αἱ προστάτρια δυνάμεις εὐδοκίωσιν τὸν ἱερὸν σκοπὸν κατὰ τῆς ἀποτινάξεως τῶν λοιπῶν ζυγῶν, δὲν τοὺς ὠνόμαζε τουρκοκαπεταναίους, δὲν τοὺς ἐθεώρει πέραν τῶν παρόντων ἑλληνικῶν ὀρίων, καὶ ἄνευ δικαιωμάτων καὶ ἄνευ θυσιῶν, ἀλλὰ τοὺς ἐθεώρει προπύργιον κατὰ πάσης εἰσβολῆς καὶ νὰ χαλαρώσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ὅπως ἀσφαλέστερον τοῦ καιροῦ σκοποῦντος τὸν καταβροχθίσῃ, ἅρα εἷς ἕκαστος τὴν κατάλληλον τοῦ ἀγωνιστοῦ θέσιν εἶχε καὶ ἅπαντες ἐπίστευον πιστῶς, ὅτι θεωροῦνται γνήσια τέκνα τοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος, τῶν αὐτῶν θυσιῶν, τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων. Ἐφύλαξαν τὰς θέσεις των ἀκριβῶς, καὶ κατὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον διάστημα τοῦ Καποδιστριαίου κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος ἐδρέθησαν ἅπαντα τὰ καπετανᾶτα εἰς δυσχερῆ θέσιν, ἐδολοφονήθησαν καὶ συνετριφθήσαν οἱ πλεῖστοι. Ἡ ἱστορία μίαν ἡμέραν θὰ λαλήσῃ τὴν εὐτυχίαν τῶν τέκνων ἐκείνων τῆς ἑλληνικῆς ζύμης.

Περὶ τοῦ Καποδιστριαίου, ἐν ριπῇ ἅπαντα τὰ καπετανᾶτα ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπολέσαντες τὸν κοινὸν πατέρα, τὴν κοινὴν πατριδίαν τότε, καὶ ἀφοῦ αἱ συμβουλαὶ τοῦ πρέσβεως Σεβαστιάνου ἐξύπνησαν τὸν σουλτάνον καὶ διέταξε μανιωδῶς τὴν ἐν αὐτῇ ὥρᾳ, γενικὴν κατάπαυσιν καὶ κρημνισμόν τῶν καπετανᾶτων, ὅπερ καὶ κατορθώθη.

Πρὸς ἀπόκτησιν ὅθεν τῶν δικαιωμάτων του ὁ θεῖος μου Θεόδωρος Ζιάκας εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ ἐπιτροπὴν τῶν θυσιῶν καὶ ἀγῶνων ἐνεχείρισε τὸ τῆς χιλιαρχίας δίπλωμα τοῦ πατρός μου, ἵνα τύχη τῶν δικαίων τόσον διὰ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ ἔνθα ἔφεραν αὐτὸς μὲν εἰς βαθμὸν χιλιαρχίας τὸ 1831 καὶ ὁ ἀδελφός του βαθμοῦ ταγματάρχου, ἀλλὰ φεῦ! μὴ ἀναζητήσας τὴν τύχην του ἔκτοτε ὁ θεῖος μου, (ἐγὼ δὲ πρὸ μηνὸς τοῦτο ἔμαθον καὶ μοῦ ἦτο ἄγνωστον ἕνεκα ψυχρότητος ἐξ ὑλικῶν οἰκιακῶν μετ' αὐτοῦ ἔνθα διετέλουν) ἔλαβε τὴν τύχην τῆς ἀπωλείας, καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἐνδόξου ἐκείνου ἀνδρὸς διοικήσαντος 4 καπετανᾶτα, ὑπερμάχου τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, τὰ τέκνα του οὐδεμία κυβέρνησις τὰ περιέθαλψε, οὐδὲ ἐθεώρησε δικαιώματα, οὔτε πατραγαθίας οὐδὲ ἀτομικὰς διευκολύνσεις.

Πλὴν τῆς μνημονευθείσης πατραγαθίας καὶ ὁ ἀδελφός μου Νικολάκης ἐπολέμησε πεντηκοντοῦτης καὶ πλησίον αὐτοῦ ἐφονεύθησαν 100 μπουλονκτσῆδες, οἵτινες ἐκ τοῦ πατρός μου εἶχον ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἀναδειχθῆ πρὸς ὑποστήριξίν του. Ὅθεν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐπολεμήσαμεν τοὺς Τούρκους καὶ ἡ οἰκο-

1. Βλ. Ἰ. Καποδιστριαίου, Ἐπιστολαί, ἑλληνικὴ μετάφρασις Μιχ. Σχινᾶ, Γ', 177-178. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται στὸν ἀγωνιστὴ τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ Νικολάου, τὸ δὲ νόημα ἀποδίδεται κατὰ νόημα καὶ ἔχει ἀυτολεξεί.

γένειά μου ἀριθμεῖ σφαγὴν μυριάδων Τούρκων. Τὰ μόνα ἀποδεικτικὰ τῶν ἀγώνων καὶ θυσιῶν καὶ δικαιωμάτων τῆς οἰκογενείας μου ὑπάρχουν ἡ φήμη, τὰ μεγαλεῖα αὐτῆς, ὁ τρόμος τῶν Τούρκων ζωηρῶς ἀκόμη διατηρούμενα εἰς τὰς μητέρας ὅπως καθησυχάσουσι τὰ βρέφη των, («ἔρχεται ὁ Ζιάκας»).

Ἐστάθητε ἐπίσης ἀγωνισταὶ καὶ ἀρχηγοὶ καὶ καλῶς γνωρίζετε τὴν ἱστορίαν τῆς παλιγγενεσίας μας. Μετ' αὐτῆς συνδεόμεθα ἀναποσπάστως καὶ αὐτὴ μαρτυρεῖ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας μας. Ἄς μὴ μαρτυρήσῃ ὅμως ποτὲ ὅτι ἡ ἐλευθέρω Ἑλλάς τὰ ἀγωνισθέντα ὑπὲρ αὐτῆς τοσοῦτον ἀποτελεσματικῶς δὲν ἔδωκε γωνίαν γῆς πρὸς παραμυθίαν, γωνίαν γῆς πρὸς ταφήν. Ὅτι εὔρε τὸν λιμένα τῆς Σωτηρίας καὶ τὴν σκληρὰν ἐγκατάλειψιν. Ἐναπόκειται εἰς τὴν δικαιοσύνην τῆς Σ. ταύτης Ἐπιτροπῆς.

Ἐποσημειοῦμαι μὲ τὸ βαθύτατον σέβας

Ἐὐπειθέστατος

Γούλας Ἰ. Ζιάκας

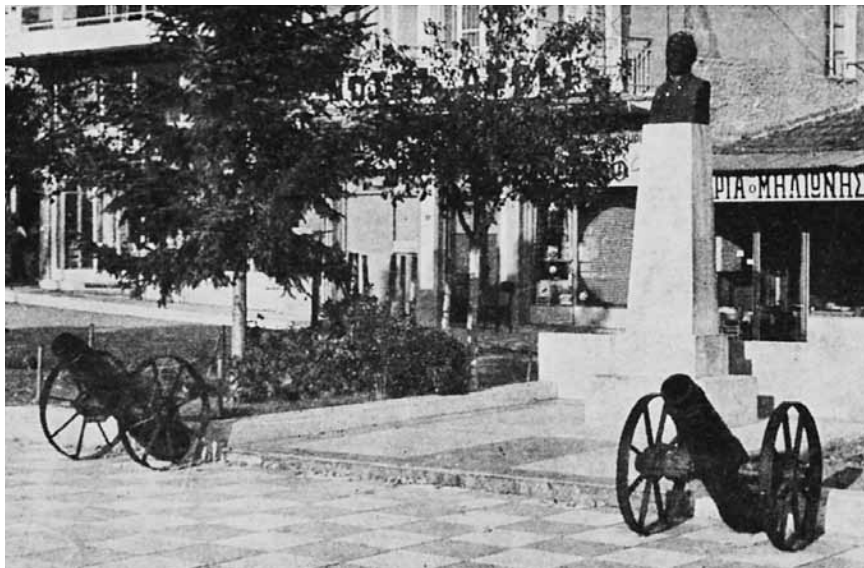
ΕΙΚΟΝΕΣ

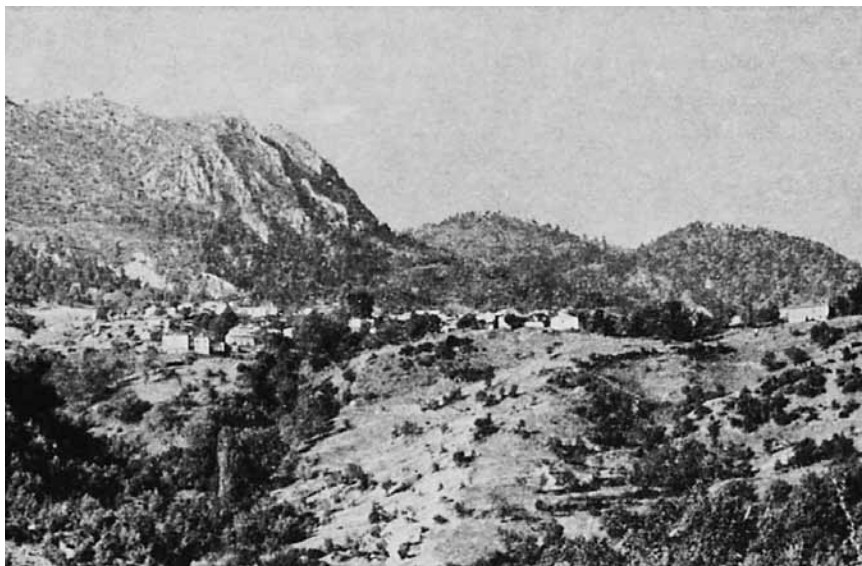
Εικ. 1. Ο Θεόδωρος Ζιάκας

Εικ. 2. Το άγαλμα του Ζιάκα στην πλατεία των Γρεβενών και στη βάση τα δύο κανόνια του που βρέθηκαν στο Αχλάδι της Λαμίας

Εικ. 3. Η τοποθεσία « Αργαστήρια » στο χωριό Μαυρονόρος

Εικ. 4. Το χωριό Ζιάκας (Τίστα). Άποψη από τα δυτικά. Στο βάθος αριστερά ο Όρλιακας

Εικ. 5. Η γέφυρα του ποταμού Βενετικού κοντά στο Ζιάκα

Εικ. 6. Τα κονάκια του «μπέη», στα Γρεβενά. Στο βάθος η πόλη των Γρεβενών (φωτογραφία γύρω στα 1920)

Εικ. 7. Ο βράχος της Αειτιά (Τσιούργιακα), αριστερά απ' όπου κατά την παράδοση κατέβηκαν οι άντρες του Ζιάκα. Το χωριό Αειτιά βρίσκεται αριστερότερα, πίσω από το βράχο

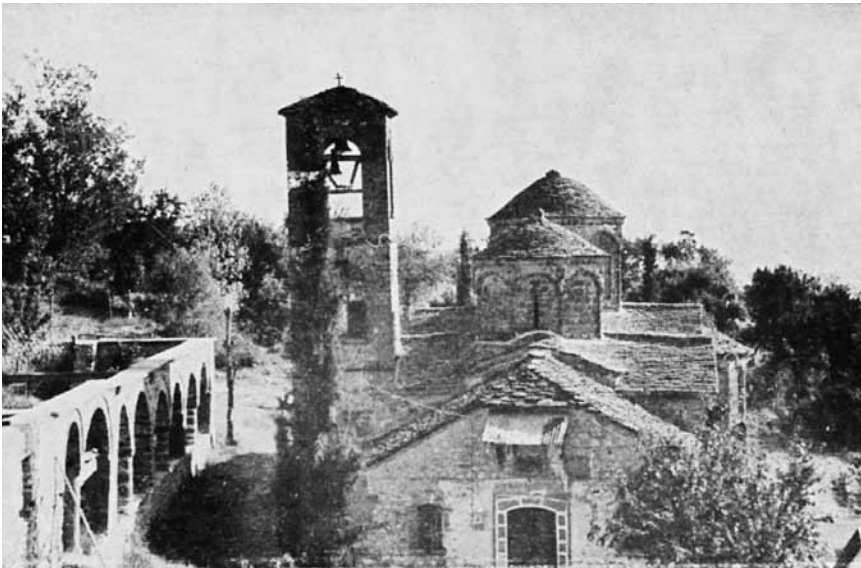
Εικ. 8. Μερική άποψη του Σπηλαΐου από ΝΑ

Εικ. 9. Άποψη του Σπηλαΐου από ΝΑ. Τοποθεσία του χωριού της νότιας πλευράς, αντίκρυ προς το Μοναχίτι. Διακρίνεται ο ιερός ναός του Αγίου Αθανασίου και το Δημοτικό σχολείο

Εικ. 10. Πανοραμική άποψη του Σπηλαίου από τα δυτικά. Φωτογραφία παρμένη από την κορυφή του βουνού. Διακρίνεται ο δρόμος που έρχεται από το Περιβόλι. Αριστερά η τοποθεσία «Μπακοστίβ» και δεξιά σε πρώτο πλάνο ο «Τσουτσουλιάνος»

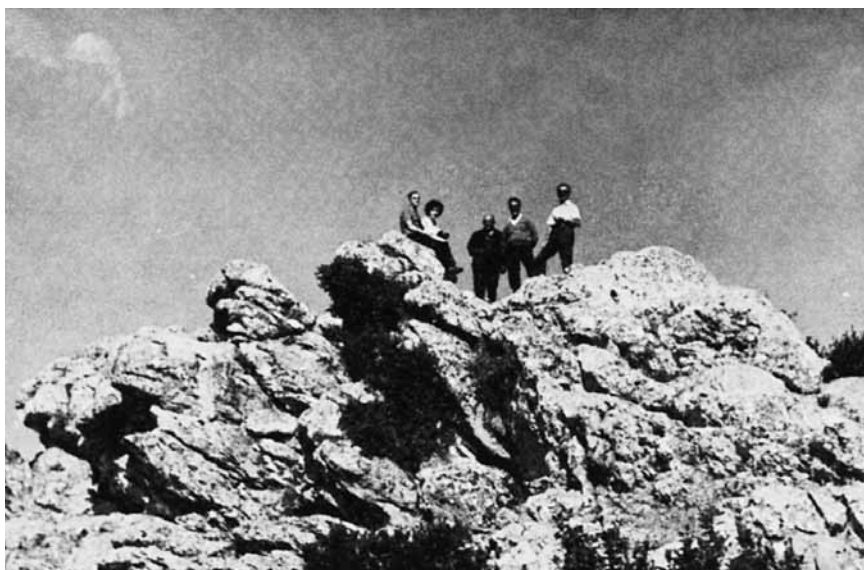

Εικ. 11. Η Ιερά Μονή της Παναγίας

Εικ. 12. Η «πόρτα» από την ανατολική πλευρά του Σπηλαιίου. Διακρίνεται η τρύπα του τείχους, όπου έμπαινε ο «σύρτης

Εικ. 13. Η «Κονσολάτα», όπου έγινε η συνάντηση των ξένων προξένων με το Ζιάκα

Εικ. 14. Η τοποθεσία «Μπακοστίβ». Όπου στρατοπέδευσε ο Αβδή πασάς. Διακρίνεται ο δρόμος που οδηγεί προς το χωριό και στο βάθος το Σπήλαιο

Εικ. 15. Αριστερά, σε πρώτο πλάνο, ο «Τσουτσουνλιάνος». Λίγο χαμηλότερα η τοποθεσία «στου Μαλτέζου» και μέσα στη χαράδρα τα «Κανάβια»

Εικ. 16. Αριστερά, σε πρώτο πλάνο, τα «Κανάβια»

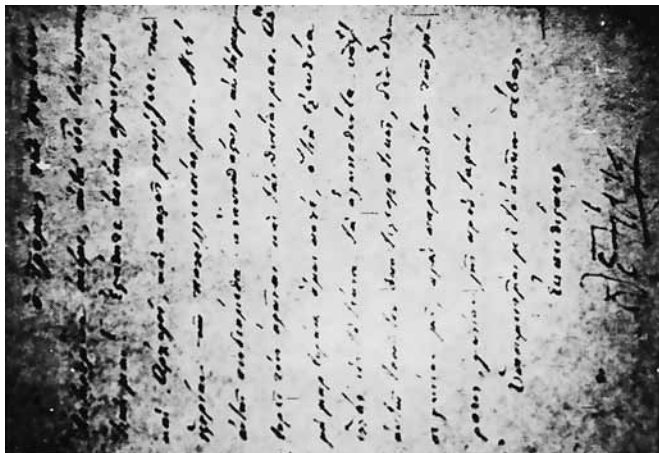

Εικ. 17. Η τοποθεσία «Κάψαλα», στα δυτικά του χωριού, απ' όπου έγινε η αποχώρηση του Ζιάκα. Χαμηλά διακρίνεται ο δρόμος της αποχώρησης. Στην κορυφή του βράχου βρίσκεται η «Κονσολάτα»

Εικ. 18. Η «Χουν-Χαρβάλ», το πέρασμα προς το βουνό

Εικ. 19. Αυτογράφο με την υπογραφή του Θ. Ζιάκα

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

- 13.** Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Τρεις διαλέξεις: Α', Ιστορική τοιχογραφία της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου. Β', Η λαογραφία και η σημασία της. Γ', Η σημασία της λαογραφίας δια τον εθνικόν αγώνα, Θεσσαλονίκη 1953, 8ον, σελ. 54.
- 14.** Απ. Ε. Βακαλοπούλου, Εθνικά αισθήματα και δράση των Ελλήνων της Μακεδονίας επί τουρκοκρατίας (1480-1821), Θεσσαλονίκη 1954, 8ον, σελ.18.
- 15.** Μ. Γ. Παπακωνσταντίνου, Ο νεώτερος Ελληνισμός, το παρόν και το μέλλον, Θεσσαλονίκη 1961, 8ον, σελ.22.
- 16.** Στ. Ι. Παπαδοπούλου, Ηπροετοιμασία του αγώνος της Παλιγγενεσίας στην Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ.24.
- 17.** Ευστρ. Ι. Μαυρουδή, Μακεδονία και Μακεδονικός Αγών, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ.48.
- 18.** Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες συνεργάτες του Ρήγα Βελεστινλή και τα επαναστατικά ρεύματα της εποχής, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ.20.
- 19.** Αλεξ. Δ. Ζάννα, Αναμνήσεις από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η παλινόστησις των ομήρων της Ανατολικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον,σελ.52.
- 20.** Κων. Κ. Παπουλίδη, Ηρωικές προσωπικότητες της Εκκλησίας στην υπηρεσία του Μακεδονικού Αγώνος, Θεσσαλονίκη 1968, 8ον, σελ.20.
- 21.** Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Ο Αγώνας του 1821 στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1969, 8ον μικρόν, σελ. 146+20 πίνακες.
- 22.** Στ. Ι. Παπαδοπούλου, Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σελ.152+5 χαρτες+10 εικόνες
- 23.** Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν, Θεσσαλονίκη 1972, 8ον, σελ.184.
- 24.** Ευαγγέλου Κωφού, Η Μακεδονία στην γιουγκοσλαβική ιστοριογραφία, Θεσσαλονίκη 1974, 8ον σελ.25.
- 25.** Δημ. Κανατσούλη, Η συμβολή των προ του Φιλίππου Β' μακεδόνων βασιλέων εις την οργάνωση και εις την εν γένει εξέλιξιν της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1974, 8ον, σελ.23.
- 26.** Δημ. Σερεμέτη, Πληροφορία περί Μακεδονίας εκ των αμερικανικών αρχείων (αναφορά Προξένων), Θεσσαλονίκη 1974, 8ον, σελ 25+4 εικόνες.
- 27.** Παύλου Τσάμη, Μακεδονικός Αγών, Θεσσαλονίκη 1975, 8ον μικρόν, σελ. 506.
- 28.** Αντ.-Αιμολ. Ταχιάου, Η εθνική αφύπνισις των Βουλγάρων και η εμφάνισις βουλγαρικής εθνικής κινήσεως εν Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1974, 8ον, σελ. 39.
- 29.** Αναστ. Ι. Τάχου, Η συμβολή της ελληνική διοικήσεως στην παλιγγενεσία των νέων χωρών (τα πρόσωπα υπεράνω των θεσμών), Θεσσαλονίκη 1979, 8ον, σελ.36.